

**EVLIYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE İÇ EGEDEN BİR KENT:
KARAHİSÂR-I SÂHİB**

(Yüksek Lisans Tezi)

Şule YILMAZ

Kütahya - 2017

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**EVLIYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE İÇ EGEDEN BİR
KENT: KARAHİSÂR-I SÂHİB**

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER

Hazırlayan:
Şule YILMAZ

Kütahya – 2017

Kabul ve Onay

Şule YILMAZ'ın hazırladığı “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde İç Egeden Bir Kent: Karahisâr-ı Sâhib” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2017

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Ahmet KARTAL		
Doç. Dr. Ayşe Nur SIR DÜNDAR		
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER (Danışman)		

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde İç Egeden Bir Kent: Karahisâr-ı Sâhib” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2017

Şule YILMAZ

Özgeçmiş

12 Şubat 1992 tarihinde Kütahya’da doğdu. İlk ve ortaokulu sırasıyla Tepeköy İ.Ö.O ve Merkez İhsaniye İ.Ö.O’nda okudu. Lise eğitimine Hüsnü Kişioğlu Lisesi’nde başlayıp söz konusu bu liseden 2010 yılında mezun oldu. Aynı yıl Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne başlayıp 2014 yılında bu bölümden mezun oldu. Yine bu yıl içerisinde aynı üniversitede formasyon eğitimine başlamış olup öğretmenlik sertifikasını almaya hak kazanmıştır. 2010-2014 yılları arasında lisans eğitimini aldığı Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün Eski Türk Edebiyatı bilim dalında yüksek lisansa başlamış olup bu bölümde lisansüstü eğitimini sürdürmektedir.

ÖZET

EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE İÇ EGEDEN BİR KENT: KARAHİSÂR-I SÂHİB

YILMAZ, Şule

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER

Kasım, 2017, 184 sayfa

“Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde İç Egeden Bir Kent: Karahisâr-ı Sâhib” adlı tez, Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi’nin “Şefaât Ya Resulallah” diyececeği yerde “Seyahat Ya Resulallah” dediği meşhur rüyasının ardından başladığı seyahatinin neticesinde ortaya koyduğu on ciltlik eseri olan Seyahatnâme’nin dokuzuncu cildinde yer alan Karahisâr-ı Sâhib adlı yerleşim yerinin, Evliyâ Çelebi’nin kendi döneminde kaleme aldığı şekli ile bugünkü durumunun karşılaştırılması esasına dayanır.

Öncelikle Afyonkarahisar’ın coğrafi ve ekonomik özellikleri ile kısaca tarihinden bahsedilerek başlanılan tezin devamında, Karahisâr-ı Sâhib’in anlatıldığı ilgili bölümün Osmanlıca metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkiye Türkçesine çevrimi yer almaktadır. Devamında “Afyonkarahisar’ın Bugünkü Durumu” başlığı altında ise Evliyâ-yı bî riyâ b. Derviş Muhammed Zillî’nin bu yerleşim yeri hakkında yazdıkları ile bugünkü durumu geniş bir şekilde (kale, camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, bedestenler, türbeler, ilçeler) kıyasa tabii tutulmuştur.

Ayrıca ilgili metnin daha iyi anlaşılıp daha iyi aktarılmasına yardımcı olmak için, metinde anlamlarını vermeyi uygun gördüğümüz sözcükler, “kelimeler ve kavramlar” ve “sözlük” başlığı altında açıklanarak, anlaşılmanın kolaylaştırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ege Bölgesi, İç Ege Bölümü, Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar), Seyahatnâme, Evliyâ Çelebi

ABSTRACT

A CITY FROM INNER AEGEAN IN EVLİYÂ ÇELEBİ’S TRAVELOGUE: KARAHİSÂR-I SÂHİB

YILMAZ, Şule

Moster’s Thesis: Turkish Language and Literature Master of Science

Consultant of Thesis: Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER

November, 2017, 184 pages

“A City from Inner Aegean in Evliyâ Çelebi’s travelogue: Karahisâr-ı Sâhib” named thesis which get involved in Seyahatnâme’s ninth volume compares Karahisâr-ı Sâhib’s history with nowadays when Evliyâ Çelebi says “Seyahat Ya Resulallah” instead of “Şefaât Ya Resulallah” in his dreams creating travelogue so he starts travelling.

At first, in the thesis is mentioned from Afyonkarahisar’s geographical, economical features and history. Then in the thesis is mentioned from Karahisâr-ı Sâhib’s transcript of Ottoman Turkish language text and translation of Turkish. After then in the thesis which is under “Afyonkarahisar’s Nowadays Condition” named title is compared Evliyâ-yı bî riya b. Derviş Muhammed Zillî’s writing about Afyonkarahisar with Afyonkarahisar’s nowadays condition.

Also in the thesis for better understanding and beter transferring is consisted of “Words and Concepts” and “Dictionary” so is aimed at eaiser understanding.

Key words: Aegean Region, Inner Aegean Section, Karahisâr-ı Sâhib (Ayonkarahisar), Seyahatnâme, Evliyâ Çelebi

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	<u>Sayfa</u>
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALARVE SİMGELER	vii
GİRİŞ	x
.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM AFYONKARAHİSAR'IN KISA TARİHİ, COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE EKONOMİK YAPISI

1.1. AFYONKARAHİSAR'IN KISA TARİHİ	3
1.2. AFYONKARAHİSAR'IN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	5
1.3. AFYONKARAHİSAR'IN EKONOMİK YAPISI	7

İKİNCİ BÖLÜM EVLİYÂ ÇELEBİ'NİN HAYATI VE ESERİ

2.1. EVLİYÂ ÇELEBİ'NİN HAYATI	10
2.2. EVLİYÂ ÇELEBİ'NİN ESERİ	27
2.2.1. Seyahatnâme	27
2.2.1.1. Seyahatnâme'nin Nüshaları	27
2.2.1.1.1. Pertev Paşa Nüshası	27
2.2.1.1.2. Beşir Ağa Nüshası	27
2.2.1.1.3. Bağdat Köşkü Nüshası	27
2.2.1.1.4. Bağdat Köşkü Nüshası	27
2.2.1.1.5. Revan Köşkü Nüshası	28
2.2.1.1.6. Hamidiye Nüshası	28
2.2.1.1.7. Yıldız Nüshası	28
2.2.1.1.8. Mükerrer	28
2.2.1.1.9. Üniversite Nüshası	28
2.2.1.1.10. Üniversite Nüshası	28
2.2.1.1.11. Viyana Nüshası	29
2.2.1.1.12. Londra Royal Asiatic Society Nüshası	29
2.2.1.1.13. Manchester Nüshası	29
2.2.1.1.14. Prof. Çudi Nüshası	29
2.2.1.1.15. Prof. Menzel Nüshası	29
2.2.1.2. Seyahatnâme Ciltlerinin Özetleri	29
2.2.1.2.1. Birinci Cildin Özeti	29
2.2.1.2.2. İkinci Cildin Özeti	32

2.2.1.2.3. Üçüncü Cildin Özeti	34
2.2.1.2.4. Dördüncü Cildin Özeti.....	36
2.2.1.2.5. Beşinci Cildin Özeti.....	38
2.2.1.2.6. Altıncı Cildin Özeti.....	40
2.2.1.2.7. Yedinci Cildin Özeti	43
2.2.1.2.8. Sekizinci Cildin Özeti.....	45
2.2.1.2.9. Dokuzuncu Cildin Özeti	47
2.2.1.2.10. Onuncu Cildin Özeti	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVLIYÂ ÇELEBİ'NİN SEYAHATNÂMESİ'NDE KARAHİSÂR-I SÂHİB

3.1.KARAHİSÂR-I SÂHİB BÖLÜMÜNÜN OSMANLICA METİN 52

3.2. KARAHİSÂR-I SÂHİB BÖLÜMÜNÜN TRANSKRİPSİYONLU METNİ.57

3.2.1.Evsâf-ı kal'a-i seîngbâr şehr-i Afyonkarahisâr	57
3.2.2.Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Karahisâr-ı Sâhib.....	64
3.2.3.ŞehriñCivarına Karîb Olan Kurâları Beyân Eder	65
3.2.4.Karahisâr-ı Sâhib'den İzmir Vilâyetine Gitdiğimiz Menâzilleri Beyân Eder	65
3.2.4.1.Kasaba-i Şuhûd.....	65
3.2.4.2.Karye-i Boyalı	66
3.2.4.3.Karye-i Sinân Paşa.....	66
3.2.4.4.Menzil-i kasaba-i Sandıklı.....	67

3.3.KARAHİSÂR-I SÂHİB BÖLÜMÜNÜN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ÇEVİRİMİ.....67

3.3.1.Taş Saçan Kale AfyonkarahisarŞehrinin Özellikleri	67
3.3.2. Karahisar-ı SahipZiyaret Yerleri	74
3.3.3. Şehrin Civârına Yakın Olan Köyleri Bildirir	75
3.3.4. Karahisar-ı Sahip'ten İzmir Vilâyeti'ne Gittiğimiz Menzilleri Bildirir	75
3.3.4.1.Şuhut Kasabası	75
3.3.4.2.Boyalı Köyü.....	76
3.3.4.3.Sinan Paşa Köyü.....	76
3.3.4.4. Sandıklı Kasabası Menzili	77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEYAHATNÂME İŞİĞINDA KARAHİSÂR-I SÂHİB (AFYONKARAHİSAR)'İN BUGÜNKÜ DURUMU (KARŞILAŞTIRMALI OLARAK)

4.1.SEYAHATNÂME İŞİĞINDA AFYONKARAHİSAR'IN MERKEZİNİN DETAYLI BİR BİÇİMDE BUGÜNKÜ DURUMU 79

4.1.1.Kısaca Tarihi.....	79
4.1.2.Siyasi ve İlmi Tarih	83
4.1.3.Karahisar Kalesi.....	85
4.1.4.Saraylar	93

4.1.5.Camiler	94
4.1.6.Mescitler	102
4.1.7.Tekkeler	104
4.1.8.Hamamlar	105
4.1.9.Bedestenler	107
4.1.10.Hanlar	108
4.1.11.Çeşmeler	109
4.1.12.Ziyaret Yerleri	113
4.1.13.Köyler	118
4.1.14.Kayalar.....	119
4.2.SEYAHATNÂME İŞİĞİNDA AFYONKARAHİSAR’IN İLÇESİ OLAN ŞUHUT’UN BUGÜNKÜ DURUMU	119
4.3.SEYAHATNÂME İŞİĞİNDA AFYONKARAHİSAR’IN İLÇESİ OLAN SİNAN PAŞA’NIN BUGÜNKÜ DURUMU	120
4.4.SEYAHATNÂME İŞİĞİNDA AFYONKARAHİSAR’IN İLÇESİ OLAN SANDIKLI’NIN BUGÜNKÜ DURUMU	122
BEŞİNCİ BÖLÜM DİĞER CİLTLERDE KARAHİSÂR-I SÂHİB	
5.1.KARAHİSÂR-I SÂHİB.....	125
5.1.1.Birinci Ciltte Karahisâr-ı Sâhib	125
5.1.2. İkinci Ciltte Karahisâr-ı Sâhib	125
5.1.3. Üçüncü Ciltte Karahisâr-ı Sâhib	127
5.1.4. Dördüncü Ciltte Karahisâr-ı Sâhib	129
5.1.5. Altıncı Ciltte Karahisâr-ı Sâhib	130
5.1.6. Yedinci Ciltte Karahisâr-ı Sâhib.....	130
SONUÇ.....	132
KELİMELEK VE KAVRAMLAR.....	135
SÖZLÜK.....	149
EKLER.....	165
KAYNAKÇA	176
DİZİN	182

KISALTMALARVE SİMGELER¹

a.g.e	adı geçen eser
Bkz	bakınız
C	cilt
s	sayfa
Ünv	Üniversite, Üniversites
(---)	Metinde boş bırakılan bir kelimelik yerlerde kullanılmıştır.
(?)	Okunuşundan emin olunmayan yerlerde kullanılmıştır.
[]	Kitabı hazırlayanlar tarafından ilave edilen yerlerde kullanılmıştır.
[[(---) (---) (---)]]	Orijinal yazmada yırtıldığı tahmin edilen yerlerde kullanılmıştır.
()	Kitabı hazırlayanlar tarafından fazlalığı görülen veya düzeltilen yerlerde kullanılmıştır.
{ }	Derkenarları belirtmek için kullanılmıştır.
[12a], [12b]	Varak numaralarını göstermek için kullanılmıştır.
‘	Gerekli hallerde Ayn (ع) harfini göstermek için kullanılmıştır.
’	Gerekli hallerde hemze (ء) harfini göstermek için kullanılmıştır.
'	Özel isimlerde kesme işareti (') için kullanılmıştır.
Y nüshası	Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306. Açık gri, metnin kendi fontunda gösterilmiştir.
Q nüshası	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452. Koyu gri olarak gösterilmiştir.
P nüshası	Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462. Açık gri, tırnaksız font ile gösterilmiştir.

¹Seyahatnâme'nin Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar) ile ilgili transkribinde yer alan işaretlerin anlamlarını içerir.

TEZ METNİ

GİRİŞ

Türkiye'nin mevcut olan yedi coğrafi bölgesinden birini teşkil eden ve ülkemizin batı yakasında yer tutan Ege Bölgesi, bilindiği üzere Birinci Türk Coğrafya Kongresi'nde, iki kısma ayrılmış olup söz konusu bu bölümlerden biri Ege (Kıyı Ege / Asıl Ege) diğeri ise İç Ege (İç Batı Anadolu)'dir.

Çalışmamız, yukarıda ismi geçen İç Ege Bölümü'nde mevcut olan ve İç Anadolu yaylasının Ege kıyılarına açılan bir eşik konumunda olan Afyonkarahisar'dır. Bu şehir, bulunduğu stratejik konumu itibariyle ve bünyesinde barındırdığı Karahisar Kalesi'nin de etkisiyle tarih boyunca, her dönem ve her devirde önemli bir merkez olma özelliğini daima korumuştur.

Afyonkarahisar(Karahisâr-ı Sâhib) elbette ki bünyesinde barındırdığı bu özelliklerinden dolayı, gezi yazılarında da kaleme alınan bir yerleşim yeri olmuştur. Nihayetinde dünyanın dört bir tarafını büyük bir aşk ve şevkle yılmadan gezen Evliyâ Çelebi, Karahisâr-ı Sâhib'e gelmiştir ve söz konusu bu yerleşim birimini kalesinden başlayarak, genelden özele, somuttan soyuta giden bir silsile ile anlatmış olup on ciltlik meşhur eseri olan Seyahatnâme'nin dokuzuncu cildinde Karahisâr-ı Sâhib'e yer vermiştir.

“Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde İç Egeden Bir Kent: Karahisâr-ı Sâhib” adlı tezimizin konusu dahilinde, Evliyâ Çelebi'nin söz konusu bu yerleşim yerinin sosyal, siyasi, iktisadi ve mimari açıdan incelemesinin ışığı altında biz de Karahisâr-ı Sâhib'in mimari yapılarını, ziyaret yerlerini gezerek ve sosyal hayata dair gözlemlerimiz neticesinde on yedinci yüzyıl ile bugünkü Karahisar yurdunu karşılaştırdık.

Tez konusunun belirlenmesinden yürütülmesine, hazırlanmasından son halini alıp bitim aşamasına kadar her evrede yardımlarını ve desteğini benden esirgemeyen yol göstericim, danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Kadir Güler'e sonsuz teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim. Ayrıca daima yanımda olan ve tezimin hazırlanmasındaki o uzun ve meşakkatli süre zarfında bana yardımcı olup maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme müteşekkirim.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR'IN KISA TARİHİ, COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE EKONOMİK YAPISI

1.1. AFYONKARAHİSAR'IN KISA TARİHİ ²

Afyonkarahisar, bulunduğu stratejik konumu itibariyle kurulduğu zamandan bu zamana kadar geçen süre zarfında, her dönemde ve her devirde önemli bir merkez olma özelliğini hiç yitirmemiştir.

Göller Yöresi civarı ile Konya- Çatalhöyük ve Banaz Ahat Köyü'nde yapılan kazılar bize eski yerleşmelerin Eski Tunç dönemine kadar uzandığını göstermektedir. Kalkolitik çağa ait olan Kusura Köyü kalıntıları da bölge yerleşmesinin oldukça eskiye uzandığını hatta bölgenin ilk sahiplerinin Hititler olduğu kabul edilmektedir. Bu hususta bazı ihtilaflar mevcuttur, bu teze karşı çıkanlar M.Ö. 7. yüzyılın ünlü yazarı Strabon'un Coğrafya'sında bile şimdiki Afyon'un bulunduğu yerde bir yerleşim merkezi olduğu kaydına rastlanılmamış olduğunu dile getirirler.

Hititlilerden sonra bu bölge, Sakarya boylarında hüküm süren Friglerin hakimiyet alanına girmiştir ve bunun neticesinde bu bölge Friglerin merkezi olmuştur. (Yapıldak Köyü yakınlarındaki Yazılıkaya'da bulunan kalıntılar, bu tezi kanıtlar niteliktedir.)

Friglerin ortadan kalkmasından sonra sırasıyla bu bölge, Lidyalılar'ın, Persler'in ve Makedonyalı İskender'in hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Roma İmparatorluğu M.S. 395 yılında ikiye ayrılmış ve bunun neticesinde bölge toprakları Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Bizanslılar Afyon'a Akroinon (Akroinos) yani "yüksek kale" adını vermişlerdir. Bu dönemde Afyonkarahisar, önce Arap sonra da Türklerin akınına uğramıştır. Bunun neticesinde M. 740 yılında Bizans imparatoru III. Leon, İslam ordularını Akroinon'da yenmiştir ve akabinde Türk-İslam kahramanı Battal Gazi şehit düşmüştür.

XI. yüzyılda Afyon kalesi, Selçuklu Türkleri tarafından fethedilmiştir ve I. Alâeddin Keykubâd tarafından Afyon kalesi tamir ettirilmiştir.

² "Afyonkarahisar'ın Kısa Tarihi" bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaplardan yararlanılarak özetlenmiş olup bu kitaplarda olmayan ve bölümde zikredilen bilgiler ise belirtilen internet adresinden alınmıştır.

Ali Osman Uysal, (1993), Afyon'da Üç Eser, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: s. 1-8.

Anadolu'nun Kilidi Afyon, (2004), T.C. Afyon Valiliği, Afyon: s. 49-131.

Üçler Bulduk, (2013), XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s. 3-21.

<http://www.cografya.gen.tr/tr/afyonkarahisar/tarihce.html> (08.06.2016)

M. 1390 yılında ise Yıldırım Bâyezid ile birlikte Germiyanogulları Beyliği'nin diğer şehirleriyle beraber Osmanlı topraklarına katılmıştır. Afyonkarahisar 15. yüzyıla gelindiğinde de bulunduğu stratejik konum itibariyle Osmanlı Devleti'nde de önemini yitirmemiştir ve seferler sırasında çoğunlukla hareket üssü olarak kullanılmıştır. Bölge, Türklerin eline geçmesiyle birlikte gerek Selçuklu döneminde gerek Beylikler döneminde (ki bu dönemde Karahisar-ı Sahib Sancağı adını alır) gerekse de Osmanlı devirlerinde buraya çok sayıda dinî ve sosyal yapılar yapılarak zenginleştirilmiştir.

17. yüzyılda Celali isyanların etkileri ile Afyonkarahisar'da bir gerileme meydana gelmiştir. 1833'te de Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın birkaç ay işgaline maruz kalmıştır.

19. yüzyılda hemen hemen her alanda büyük sarsıntılar geçiren Osmanlı İmparatorluğu, 1. Dünya Savaşı ile fiili varlığını kaybetmiştir, devamında gelen Mondros Mütarekesi ile de savunmasız durumda kalan Anadolu, İtilaf Devletleri tarafından dört bir yandan işgal edilmeye başlanmıştır. Bu işgal toprakları içerisinde bulunan Afyonkarahisar, sırasıyla İngiliz, Fransız ve İtalyan işgaline uğramıştır, devamında ise Yunanlılar tarafından 28 Mart 1921'de işgale uğramış ve bu işgal Afyonkarahisar ve çevresinde kalıcı tahribatlar yapmış bunun yanı sıra insanlara karşı onur kırıcı davranışlara cüret edilmiştir. Örneğin; Sipin Köyü'nde bir Yunan askerinin öldürülmesi bahane yapılarak 28 kişi kurşuna dizilip devamında köy ateşe verilmiştir. Şehrin düşman eline geçmesi bölge halkını derinden etkilemiştir.

Afyonkarahisar'ın kurtuluş planı Akşehir'de yapılmaya başlanmıştır, devamında Şuhut'a gelinir. Gizlice hazırlanan Büyük Tarruz planı Afyonkarahisar'daki eski belediye binasında yapılır. Bu planı Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Paşa hazırlamıştır. Bu hareketin devamında ise 26 Ağustos 1920'de Kocatepe'de başlayan Büyük Taarruz, 27 Ağustos'ta Afyonkarahisar'ın kurtuluşunu sağlamıştır.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında Afyonkarahisar halkının büyük başarısı vardır. Milli Mücadelede üzerlerine düşen görevi layıkıyla yerine getiren bu halkın Türk Milli Mücadelesi'nde onur duyacağı bir diğer hususta 26 Ağustos 1922'de düşmana atılan ilk kurşunu komutan Ali Çetinkaya'nın atmış olmasıdır ki kendisi Afyonkarahisarlı'dır.

Milli Mücadele sırasında 36.239 er hayatını kaybetmiştir, hayatlarını kaybedenlerden 1.060'ı Afyonkarahisar ve kazalarının askerlik şubesine kayıtlıdır. Bu rakamlar, ülke geneli ile kıyaslandığında oldukça büyük bir rakamdır ve bu da vatanseverliliğinin güçlü bir kanıtıdır.

1.2. AFYONKARAHİSAR'IN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ³

Merkez ilçe konumunda olan Afyonkarahisar'da dahil olmak üzere toplam 16 ilçe, bu ilçelere bağlı toplam 78 belde ve 19 adet merkeze bağlı beldesi ile Afyonkarahisar ilinin büyük bir kısmı Birinci Coğrafya Kongresi'nde (6-12 Haziran 1941) belirlenmiş olan sınırlara göre İç Batı Anadolu (İç Ege)'dayer alır. Büyük bir kısmı İç Ege Bölümü'nde yer almakla birlikte, doğudaki kısmı, İç Anadolu Bölgesi'nin içinde kalırken, güneybatıdaki kısmı ise Akdeniz Bölgesi'nin içinde kalmaktadır. Fakat Akdeniz Bölgesi'nde kalan bu kısmı (Dinar ve Dazkırı ilçelerinin yer aldığı) İç Anadolu Bölgesi'nde kalan toprak parçası ile kıyaslandığında daha küçük bir alanı kapsamaktadır. İşte bu özelliğinden dolayı Afyonkarahisar, İç Anadolu yaylasının Ege kıyılarına açılan bir eşiği konumundadır (Anadolu'nun Kilidi Afyon, 2004: 3).

Afyonkarahisar; Eskişehir (kuzeyinde), Kütahya (kuzeybatısında), Konya (doğusunda), Uşak (batısında), Burdur (güneyinde), Isparta (güneydoğusunda), Denizli (güneybatısında) ile komşu durumundadır. Kilometre ile ifade etmek gerekirse; kuzeydoğudan güneybatıya (Eskişehir- Denizli) uzunluğu 210 kilometre, kuzeybatıdan güneydoğuya (Kütahya- Isparta) eni 112 kilometredir.

Afyonkarahisar 14.230 km² yüzölçümüne sahip, Türkiye topraklarının ise % 1.8'ini teşkil etmekte olup dünyanın 38° 45' kuzey enlemleri ile 30° 32' doğu boylamlarının kesiştiği kısımda yer almaktadır (Afyon İlinin Ekonomik Gelişmesi, 1997: 65).

³“Afyonkarahisar'ın Coğrafi Özellikleri” bölümündeki bilgiler için ayrıca aşağıdaki kaynaklardan da yararlanılmıştır:

T.C. Afyonkarahisar Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü

<http://www.turkodasi.com/cogrfyasi/afyonun-cogrfasi-ozellikleri.htm> (08.06.2016)

http://www.afyonkarahisar.pol.tr/Sayfalar/afyon_cogrfasi.aspx (08.06.2016)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Afyonkarahisar> (08.06.2016)

<http://www.cografya.gen.tr/tr/afyonkarahisar/> (08.06.2016)

<http://www.turkodasi.com/cogrfyasi/afyonun-cogrfasi-ozellikleri.htm> (08.06.2016)

İlin deniz seviyesinden yüksekliği 1020-1040 m arasında değişmektedir. Öte yandan volkanik bir arazi de konumlandığından dolayı bölge ikinci derecede tehlikeli deprem kuşağında yer almaktadır (Uysal, 1993: 1).

Afyon yöresini jeomorfolojik açıdan değerlendirdiğimizde en fazla gözümüze çarpan özellik dağlarıdır diyebiliriz.

“Yörenin en yüksek dağı, hafif dalgalı topoğrafya üzerinde geniş bir tabanla yükselen Emir Dağı kütlesi (2307 m)’dir. Afyonkarahisar’ın güneybatısında Ahırdağ (1915 m), Sandıklı’nın doğusunda Kumalar Dağı (2247 m) ve Çivril Ovası üzerine dik bir yamaçla inen Akdağ (2446 m) başlıca yüksek kütlelerdir.” (Kafalı Yılmaz, 2009: 39)

Belirttiğimiz bu dağların arasında ovalar yer almaktadır. Bu ovalar genellikle tektonizma ve karstik kökenli olaylar neticesinde oluşmuşlardır ki bu ovalar sırasıyla: Afyon, Büyük Sincanlı, Küçük Sincanlı, Sandıklı, Dombay, Çöl, Çamur, Şuhut Ovaları (tektonik kökenli ovalar) ile Güngörmez, Çukurkuyu ve Karabedir Polyesi (karstik kökenli ovalar)’dır.

Afyonkarahisar’ın en önemli akarsuyu ise Akarçay’dır.

“Akarçay kolları ile birlikte ülkemizin önemli kapalı havzalarından birini oluşturur. Bunun kolları olan Nacak Deresi doğuda Büyük Sincanlı ovasını, Gazlıgöl Deresi Eğret (Anıtkaya) ovasını ve kuzeydeki Seydiler Deresi de İscehisar ovasını geçtikten sonra Afyon ovasında birleşirler ve Akarçay adını alır.” (Yılmaz, 1999: 4)

İldeki göller de büyük bir yer tutmaktadır. Bu göller daha çok şehrin doğusunda ve güneybatısında bulunur. Söz konusu bu göller: Eber Gölü, Acı Göl, Karamık Gölü, Akşehir Gölü ve Emre Gölü’dür.

Afyonkarahisar’daki iklim ise bulunduğu coğrafi konum itibarıyla aynı tipteki özelliklerden ziyade farklılıklar arz etmektedir. Bu il, geçiş kuşağında yer aldığından dolayı, ılıman iklim özelliği ile neredeyse tüm mevsim kurak özellik gösteren bir bölge arasında konumlanmıştır. Genel olarak ifade ettiğimizde ise kışlar sert ve kar yağışlı geçerken yazlar ise kurak geçmekte, ilkbahar ile sonbahar mevsimlerinde de yağışlar yağmur şeklinde artış göstermektedir (Anadolu’nun Kilidi Afyon, 2004: 14).

İlin yıllık yağış ortalaması 580.7 ile 361.2 mm arasında değişmektedir. İlkbahar yağışları daha fazladır, bunun nedeni ise Akdeniz- İç Anadolu geçiş tipinde olmasının yanı sıra karasallığın nispeten artmasıdır. Özellikle mayıs ayında maksimum düzeye ulaşır. Ayrıca ağustos ayında görülen yağışlar da sağanak biçimindedir fakat bu yağışlar yarardan çok zarar vermektedir.

Yukarıda belirttiğimiz iklim şartları altında Afyonkarahisar'ın bitki örtüsü ise, yükselti ile doğru orantılı olarak şekillenmektedir. İlin az bir kısmına yayılmış olan orman örtüsü ilin batı, güney ve doğu kısmını çeviren yüksekliklerin üzerini kaplamaktadır, öte yandan kuzeyde (Emirdağları) de yer yer orman örtüsü görülmektedir. Orman örtüsünün çoğunluğunu meşe ağaçları, kısmen ardıç nadiren de çamlar oluşturmaktadır (Akkoyun, 1997: 46).

Sıcaklık konusunda ise meteoroloji istasyonlarının yıllık verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 11.1⁰C ile 13.0⁰C arasında değişmektedir. En soğuk ay Ocak (0.2 C – 2.8 C), en sıcak ay ise Temmuz (24.5 C – 23.4 C) dur. Bu sıcaklık ölçümleri bazı ekstrem değerler hariç genelde büyük değişiklikler olmadan devam etmektedir. Gece gündüz arasındaki sıcaklık farkı neredeyse tüm yıl boyunca görülmektedir. Bazen bu fark 20 C nin üzerine bile çıkmaktadır. Son olarak Afyonkarahisar' da, nemin az olması özellikle de soğuk hava kütlelerinin olduğu zamanlarda sıcaklık düşer ve bunun neticesinde Afyonkarahisar'da çoğunlukla gece saatlerinde sık sık don olayları yaşanmaktadır.

1.3. AFYONKARAHİSAR'IN EKONOMİK YAPISI ⁴

Bilindiği üzere yapılan tüm ekonomik faaliyetler, insan etrafında gelişme göstermektedir. Bu nedenle bir bölgede hangi ekonomik faaliyetin gelişip hangisinin geride kaldığını, o bölgedeki nüfus yapısı, kırsal ve kentsel alanlardaki nüfus dağılımı ipucu olmaktadır. Afyonkarahisar'da da nüfusun % 54.23'ü kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bu rakam tarıma verilen önemi göstermesi bakımından hayli önemlidir. Zira bu ilde ekonominin büyük bir bölümü tarıma dayanmaktadır.

⁴“Afyonkarahisar'ın Ekonomik Yapısı” bölümündeki bilgiler için aşağıdaki kaynaklardan yararlanılarak özet yapılmıştır:

Anadolu'nun Kilidi Afyon, (2004), T.C. Afyon Valiliği, Afyon: s. 39-42

Afyon İlinin Ekonomik Gelişmesi, (1997), İktisadi Araştırmalar Vakfı, Afyon: s. 66-82

Tarımın Afyonkarahisar'a katkısı (2011 yılı aralık ayı sonu itibariyle) 3.211.956.886 TL' dir. İlde step iklimi görüldüğü için bu iklim şartları altında haşhaş, şeker pancarı, buğday, arpa, nohut gibi tarla tarımı olarak nitelenen ürünlerin üretimi yoğunluktadır. Bunun yanı sıra sulanabilir özellikte olan arazilerde ise domates, biber, salatalık gibi bahçe tarımı yapılmaktadır. Ayrıca meyve üretiminde de aktif olan bu şehir, en çok vişne üretimi sağlamaktadır. Özellikle Sultandağı'nda yetiştirilen Napolyon kirazları meşhur olup yurtdışına ihraç edilmektedir.

Kırsal ekonomik gelişmenin sağlanabilmesinin bir diğer ayağı da hayvancılıktır. Bu alanda en çok sığır, koyun, manda ve keçi yetiştirilmektedir. Son yıllarda yerli ırkın yanı sıra kültür ırklarına da yönelinmesi sayesinde et ve süt üretiminde somut bir artış meydana gelmiştir. Kanatlı hayvan yetiştiricilerinin çoğunluğunu da yumurta tavukçuluğu oluşturmaktadır.

Sanayi konusunda ise Afyonkarahisar, 1950 yıllarına kadar tamamen tarıma dayalı bir ekonomi politikası izlerken, 1950 yıllarından sonra dışa açılmaya ve bunun neticesinde gelişmeye başlamıştır. Önce tarıma dayalı çimento, beton gibi sanayi kolları kurulmuş bunun devamında da sanayileşme hız kazanmıştır. Özellikle ilde bulunan mermer ocakları sayesinde mermer sanayi ve makine sanayi gelişme göstermiştir.

Sonuç olarak Afyonkarahisar, ilk dönemlerde içe kapalı, geleneksel bir ekonomik yapı sürdürürken ekonomik atılımlar, ticaret ve sanayi şirketlerinin öncülüğü ile bu alanlarda büyük ilerleme kat etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

EVLIYÂ ÇELEBİ'NİN HAYATI VE ESERİ

2.1. EVLİYÂ ÇELEBİ’NİN HAYATI

5

Türk edebiyatında en hacimli seyahatnâme'yi kaleme almış olan Evliyâ Çelebi'nin hayatı hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmına, kendisinin 10 ciltlik eseri olan Seyahatnâme'den ulaşırız. Evliyâ Çelebi, 1020 Muharrem'in onuncu günü, İstanbul Unkapanı'nda dünyaya gelmiştir. Bu Hicri tarih, Milâdi tarihte 25 Mart 1611'e karşılık gelmektedir. Aynı zamanda bu yıl, Sultan Ahmed Han'ın da saltanat dönemidir.

Kendisi doğum tarihini ve gününü şu şekilde bildirmiştir:

“ Bu hakîr-i pür-taksir Evliyâ-yı bî-riyâ b. Dervîş Muhammed Zıllı rahm-ı mâderden müştâk olub rûy-ı arza kadem basdugumuz bu Sultân Ahmed Hân' ın zamân-ı saltanatında biñ yigirmi muharremül'-harâmın onuncı günü yevm-i 'âşûrâda vücûda gelüb yigirmi altı târihinde nâmûs-ı 'ârî fark idüp Sultân Ahmed Hân'ın Edirne seferin ve Yeñi Câmi' binâsına mübâşeret olunduğın a'lâ bilürdüm. Hamd-i Hudâ kim böyle bir 'azîmü'sh şân pâdişâh-ı cem-cenâb 'asrında vücûda gelmişiz.” (Dağlı, Dankoff ve Kahraman, I.Kitap, 2006: 85)

⁵ Evliyâ Çelebi görseli aşağıdaki kaynaktan alınmıştır:

Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, (2003), 3. Cilt, Ana Yayıncılık, İstanbul: s.500.

Ne var ki, Muharrem'in onuncu gününün kendisinin tam tarihli doğum günü olmadığını belirten kaynaklarda mevcuttur. “10 Muharrem herhalde onun gerçek doğum günü değil, kendi seçtiği doğum günüdür. Bu günü kendi doğum günü olarak uygun görmesi, İslam mitolojisinde, Emevîler döneminden bu yana süregelen 10 Muharrem günüyle ilgili inanışlar dolayısıyladır.” (Tezcan, 2011: 15)

Seyyâh-ı Âlem, hangi gün doğmuş olursa olsun, kendisinin doğumu önemli bir olaydır ve bu husus Seyahatnâme’de de “Hakirin çocukluk hâlleri” başlığı altında detaylı olarak kaleme alınmıştır. Aşağıda anlatılacak olan Evliyâ Çelebi’nin doğumu ve hemen ardından gelişen olayların aktarımında alınan kaynağa bağlı kalınarak sadeleştirme ve özetleme yoluna gidilmiştir.

“Bendeniz gösterişsiz ve zavallı Evliyâ Çelebi, dünyaya geldiğim sırada evimizde merhum Sunullah Efendi bulunmaktaymış. Kulağıma yüksekçe bir sesle Kur’an-ı Kerim okuyan kendileridir. Akika kurbanımı ise İsmail Efendi kesmiş olup kendileri Mevlevî şeylerindendir.

Dünyaya geldiğim gece evimizde Sunullah Efendi ve İsmail Efendi’nin yanı sıra yetmiş arif dervişte bulunmakta imiş. Bu grup içerisinde yer alan Giysüdâr Kapanî Mehmed Efendi beni kucağıma alarak ezan okumak istemiş. Fakat kulağıma ezan okunduğunu anlayınca da ezan-ı Muhammedi’yi kimin okuduğunu sormuştur. Bu soruya cevabı Dersiâm Ahfeş Efendi vermiş olup Sunullah Efendi’nin ezanı okuduğunu bildirmiştir.

Bunun üzerine Giysüdâr Mehmed Efendi ise abdalâne fenâfillâh ezanını okumuştur. Ezan bittikten sonra ise teberiniyi yani derviş baltasını yanıma koyarak;

“Bu derviş baltası ile gazlarda bulunsun ve dervişlik makamında post sahibi olsun. Gençlik döneminde bile bir şeyden korkmasın şeklinde dualarda bulunmuştur.

Bu duanın sonrasında ise sıra Divane Abdi Dede’ye gelir. Kendisi Kasımpaşa Mevlevîhânesi’nin şeyhidir. Bu şeyh ağzından ekmek parçası çıkararak ağzıma koymuştur ve böylece ağzıma ilk lokma kendisi tarafından konulmuş olur.

Son olarak Doğanî Dede beni kucağına alarak havaya atmış ve “Bu oğul dünyada bizim uçurtmamız olsun” demiştir.

Allah hepsinin sırrını aziz eylesin.”

(Kahraman ve Dağlı, 2011: 323).

Seyyâh-ı Âlem, Seyahatnâme’de ismini bazen Evliyâ bazen ise Evliyâ Çelebi olarak geçirmektedir. Bu hususu destekleyen de eserinde düşürdüğü tarihlerdir.

Örneğin; Şam’da iyi üne sahip Kara Murtazâ Paşa eliyle Dürzîlerin bozguna uğraması konusunda;

“Lafzen ve ma’nen dedim Evliyâ Çelebi bir nâm için

Sene elli dokuz târîhdir oldu gaza.”

Sene 1059⁶

(Kahraman ve Dağlı, 1. Kitap, 2011: 246)

Ebülhayr İbrahim Paşa’nın sebilinin tarihi konusunda;

“Evliyâ bu âb-ı bedrin târîhin dedi cemîl

Bu sebîl Hak yoluna ayn-ı sevâb oldu sebîl.”

Sene (---)

(Kahraman ve Dağlı, 1.Kitap, 2011:286)

diyerek düşürdüğü tarih beyitlerinden adının “Evliyâ” ve “Evliyâ Çelebi” olduğunu açıkça belirtmektedir.

Babası “Evliyâ” ismini, o dönemin önemli şahsiyetlerinden olan ve bizzat oğluna da hocalık yapmış olan Evliyâ Mehmed Efendi’nin adını, hürmet ve muhabbetten dolayı oğluna vermiş olması kuvvetle muhtemeldir. “Çelebi” ismini de kuyumcubaşı oğlu veya Enderunlu oluşundan ötürü vermiştir (Küçükkaya, 2011: 48).

Saray kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zıllî ve I. Ahmed zamanında saraya getirilmiş, sonrasında da Derviş Mehmed ile evlendirilmiş olan Abaza kökenli bir annenin oğlu olan Evliyâ Çelebi, her ne kadar zengin bir ailenin paşa çocuğu olmayıp halktan birisi olsa da, maddi durumlarının kötü olmadığını, aksine toplumsal sınıf yapılanmasında üst derecelerde olduklarını söylemek hata değildir. Bu düşüncüyü destekleyen ise onun doğduğu yer ve devamında mal-mülk çerçevesinde saydığı hususlardır. Şöyle ki;

⁶ Milâdi: 1649

Seyyâh-ı Âlem' in cümlelerinden atalarının Kütahya'da (Zereğen Mahallesi) yaşadığını anlamaktayız. Ataları burada ikamet edip fetihten sonra İstanbul'a yerleşmişlerdir. Evliyâ Çelebi'nin ailesinin İstanbul'da Unkapanı semtinde iki ev ve dükkânları mevcuttur. Aynı zamanda mülkiyetleri İstanbul ile sınırlı olmayıp Bursa ve Manisa'da birer adet evleri ile Sandıklı'da da çiftlikleri mevcuttur. Bunlara ilave olarak Kadıköy'de de bağları bulunmaktadır (Diyânet İslam Ansiklopedisi, C.11,1995:529).

Babasının ismi yukarıda da bahsettiğimiz üzere Derviş Mehmed Zillî Ağa'dır. Evliyâ Çelebi, eserinde Kanuni Sultan Süleyman Han'ın vefatı yılında babasının otuz beş yaşında olduğunu dile getirmiştir. Tarihi kayıtlara göre Sultan Süleyman 7 Eylül 1566 yılında vefat etmiştir. Buradan hareketle babasının 1531 doğumlu olduğunu buluruz. Derviş Zillî, yüz on yedi sene yaşamıştır ve yine buradan hareketle de vefat tarihi 1648'dir. Mehmed Zillî, Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar Savaşı'na katılmış, aynı zamanda I. Süleyman'ın oğlu olan II. Selim zamanında da Kıbrıs'ın fethinde Mogosa'nın anahtarlarını padişaha sunmuştur ve bu başarısı kendisine Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılık rütbesini kazandırmıştır. Ayrıca Kâbe'nin altın oluklarını yaparak Surra Emaneti ile Hicaz'a götüren kişi de kendisidir. Öyle ki Derviş Zillî hükümdarların (sırasıyla III. Murat, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV, Murad, II. Süleyman) iltifatlarına mazhar olarak Müsahib-i şehriyârliğe kadar yükselmiştir. Aynı zamanda kendisi sarayın serzengerânı yani kuyumcubaşısıdır (Aksoy ve İskit, 1962: 3-4).

Derviş Mehmed Zillî, oldukça yaşlı bir kimse olması hasebiyle sevilip sayılan birisidir. Dönemin vezirleri, devlet adamları, âlimleri ve şeyhlerinin hürmetlerine mazhar olmuştur. Zira kendilerinin çok yâddaşı “andığı kişi” vardır. İbrahim Han'ın tahta çıktığında defn olunmuştur ve Kulekapısı Mevlîvîhanesi mezarlığında gömülüdür (Kahraman ve Dağlı, 2012: 576).

Derviş Mehmed Zillî'nin oğluna bir öğüdü vardır ki Seyyâh-ı Âlem, söz konusu bu öğüdü eseri olan Seyahatnâme'de⁷ geçirmektedir.

⁷Derviş Mehmet Zillî'nin Evliyâ Çelebi'ye öğüdünün (öğüt beyitleri de dahil) geniş ve sadeleşmiş olarak geçtiği kaynak:

Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, (2014), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: s.72-73

Bahsedilen öğüt şu şekildedir:

“Evliyâ’yı diz üstü yanına oturtur, sağ eliyle sol kulağına sıkıca yapıştır ve “Pendnâme-i Peder-i Büzürgvâr/Saygıdeğer Pederimin Nasîhatı” adı altında anlatılan şu nasîhatini söyler:

“Oğul, besmelesiz yemek yeme, yoksul olursun. Çok önemli sırlarını hanımına bile deme. Cünüp yemek yeme. Söküğünü üstünde dikme. Kem (kötü) insanla arkadaş olma, zararını görürsün. Devamlı ileriye git geri kalma. Dostların arasına fitne sokma, tarla basma, el koyma, arkadaşlarının hakkına sarkma. Komadığın yere el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme. Tuz ekmek hakkın gözet. Nâ-mahreme nazar edip ihânet etme.

Davetsizce bir yere gitme, varırsan da emin ve güvendiğin bir yer olsun. Sırlarına sahip çık. Her mecliste dinlediğin sözleri hıfz eyle, unutma. Misafir olduğun yerlerde, evden eve söz gezdirme.

Koğuculuk, söz götürüp getirme, gıybet gibi kötülüklerden uzak dur. İyi huylu geçim ehli ol. Herkesle güzel dostluklar kur, ahabalık et. İnatçı, çekişken, dil uzatan, atıp tutan olma. Senden ulu olanların önünde gitme. İhtiyarlara ri’âyet et. Daima temiz ol, dinin yasak ettiği haram ve yasaklardan perhizkâr ol. Beş vakit namazına devam et, iyilik üzerinde kal ve ilimle meşgûl ol. Şu nasîhat beyitlerini unutma:

Sormağa ey yâr, eyleme gel âr
Anla ne kim var ilm-i tamâmı

Fârsi’yi bilgil, ehlini bulgıl
Afsah-ı nâs ol, Arb u Acamı

Vakt-i namaz et, Hakka niyâz et
Hâlıkı yâd et, gözle imâmı

Bildiğin öğret, dersini fıkır et
Eyleme hiç red, hâs u avâmı

İlme harîs ol, şugle enîs ol
Ehl-i celîs ol, görme melâlî

Damla-be-damla göl olur anla
Sözümü dinle, temm ü kelâmı

Evliyâ Çelebi'nin babası bu beyitleri okuduktan sonra nasîhatına kaldığı yerden devam ederek:

“ve oğul dünyâ nazarında nasîhatım odur ki devamlı, çabuk, hızlı ve Ankâ meşrep ol. Yakın dost olduğun vezirler, bakanlar ve devlete yakın şahsiyetlere varıp her defa dünyâ ciheti için bir şey ricâsında bulunma ki senden nefret edip kovmayalar. Rızâ lokmasına kanâ'at eyle, eline giren malı isrâf etme, “el-kanâ'atü kenzün lâ yüfnâ/ kanâ'at tükenmez bir hazînedir” düsturuna göre geçin. Hastalıkta ve sağlıkta gerekli olan hırka ve lokma için para biriktir ki kimseye muhtaç olmayasın” dedikten sonra şu mısraları ekler ve devam eder:

Paran israf eylemekten kendini pek sakla pek

Düşmana kalırsa kalsın dostu muhtâc olma tek

Gezip dolaştığın yerlerde kendini muhafaza etmek için iki yerden gayret kuşağını kemerine bend et yani kendini koru, kendi işini kendin gör ki ki muhâfazada olasın. Su uyur ama hizmetkârlar, yabancılar, düşmanlar ve dolandırıcılar uyumaz.

Gezdiğin diyârlardaki ziyâretgâhları ve kibâr-ı evliyâullahı ziyâretle meşgûl ol. Her diyârın sınırları içerisinde yer alan çöl, ova, bozkır ve büyük sahraları, yüce dağları, taşları, ağaçları, beldeleri, bu yerlerin suyunu, havasını, önemli eserlerini, şehri fetheden ve yeniden kuran beylerini, kalelerini ve çepeçevre hacimlerini Seyâhatnâme adıyla bir kitapta te'lif eyle, yaz.

Pederi, Evliyâ Çelebi'ye bunları söyledikten sonra du'âyı devam eder: “Âhirin ve âkıbetin hayırlı olsun ve düşmanın şerrinden emîn olasın. Hak sana dünyâda emniyet, ahir nefesde imân müyesser kıla. Resûl'un bayrağı altında haşr olalım. Bu nasîhatımı kulağına küpe eyle” der ve Evliyâ'nın ensesine bir pehlivan sillesi vurur ve kulağını burup “Yürü âkıbetin hayr ola, El-Fâtiha” der. Evliyâ bu silleden sonra sersemleyerek gözünü açar. Evin içi nurla aydınlanmıştır. Hemen pederinin elini öper ve sessizce bekler (Güler, 2016).

Annesi hakkındaki bilgiler babasına kıyasla oldukça azdır diyebiliriz. Annesi bir Abaza kadınıdır. I.Ahmed devrinde genç kız olarak saraya getirilmiştir. Bu kişi, sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Melek Ahmed Paşa'nın annesiyle ya kardeş ya da teyze çocuğudur. İşte bu sebeptendir, Evliyâ Çelebi'nin Melek Ahmed Paşa ile arasının hatırı sayılır derecede iyi olması(Atsız, 2011:6).

Evliyâ Çelebi, kardeşleri konusunda ise Mahmud adında bir erkek ve İnal adında bir ablasının varlığından söz eder. İnal, Ellez Paşa adıyla bilinen Kel İlyas Paşa tarafından kaçırılarak zorla nikâh edilmiştir. Ellez Paşa bu zorbalığı sonucunda IV. Murad tarafından idam edilmiştir. Bu olay Seyahatnâme'de⁸ geçmektedir, olayı kısaca özetlersek;

İlyas Paşa, Evliyâ Çelebi'nin kız kardeşi ile nişanlıdır. Paşa, IV. Murad'a asi olunca, Çelebi'nin babası kızını kendisine vermekten tereddüt edip vazgeçer. Bunun üzerine İlyas Paşa, Manisa'dan elli bayrak sekban ve sarıca haşarat ile imamını, vilâyet alimlerini ve kethüdasını ılgar ile Kütahya'ya gönderir ve Evliyâ Çelebi'nin kız kardeşini zorla alıp Manisa'ya götürürler. İlyas Paşa, Manisa'da çok duramayarak nişanlısını da alıp Bergama'ya giderler. Bu arada da Evliyâ Çelebi'nin babası, kızı kaçırılınca burada duramaz ve hanelerini de şairler sultanı olan akrabası Firakî Efendi'ye verip ailecek Bursa'ya göç ederler. Ertesi gün babası, Çelebi ve Çelebi'nin kardeşi olan Mahmud'u da yanına alarak İstanbul'a Sultan Murad'ın yanına gider ve İlyas Paşa'dan şikâyetçi olur. Az bir süre zarfında İlyas Paşa yakalanarak Sultan Murad'ın huzuruna getirilir. Bu arada Evliyâ Çelebi'nin babası da orada hazır bulunur. Sultan Murad, huzura getirilen İlyas Paşa için Derviş Mehmed Zıllî'ye “Malını mı yoksa Kel Ellez'in başını mı istersin?” diye soru yöneltir. Bunun üzerine Mehmed Zıllî şu cevabı verir:

“Hünkârım nursuz ve kılsız kel baştan ne sana ne bana fayda gelir, fakat yine de benim şikâyetimle can telef olmasın, siz onu yine de affedip Revan seferine götürüp kulluğunuza istihdam edin.” der.

⁸Evliyâ Çelebi'nin ablasının Ellez [İlyas] Paşa tarafından kaçırılma hadisesinin detaylı ve günümüz Türkçesine çevrilerek sadeleştirilmiş kısmı için aşağıdaki kaynağa bakınız:

Seyit Ali Kahraman, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine, 9. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: s.89-91.

Fakat Sultan Murad, bu isteği kabul etmeyerek idamına hükmeder ve İlyas Paşa, İstavriz Köşkü önünde deniz kıyısındaki büyükçe bir taşın önüne getirilerek oracıkta idam edilir.

Evliyâ Çelebi soy ağacını yazarken;dedesinin ismini “Kara Ahmed”, dedesinin babasını yani büyük dedesini “Demircioğlu Şehit Kara Mustafa Paşa”, dedesinin dedesini “Turhan Bala” adıyla nakletmektedir. Turhan Bala’nın babasını ise “Yavuz Özbek” ya da “Yavuz Er⁹” veya “Yavuk Er” adında bir sancak beyi olarak nakleder. Yavuz Özbek’in babası olarak ise “Ece Yakub”, dedesi olarak da “Allahverdi Akay” isimlerini zikreder. Soy ağacının en üstlerine ise “Mehmed Kirmânî” ile “Hoca Ahmed Yesevî” yi yazarak, söz konusu bu soy kütüğünü tamamlamaktadır(Atsız, 2011:5).

⁹ Evliyâ Çelebi, büyük dedesi Yavuzer Bey için Seyahatnâme’nin 1. Cildinde (Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: s.56) şunları söylemiştir:

“O asırda büyük dedemiz Yavuzer Bey, Fatih’in sancakbeyliği hizmetinde olup İstanbul fethinde dedemiz birlikte bulunup Unkapanı’nın iç yüzünde Sağrıçılar Camii zemininde olan yapıları dedemiz ganimet malları ile alıp fetihten sonra bir cami ve yüz dükkân yaptırıp camiine vakfetmiştir. Bu hakirin İstanbul içinde doğduğu evimizi gaza malından dedemiz yapıp otururlar. Yaptığı cami, dükkân ve evlerin beratları Fatih’in tuğrasıyla ve hüccet-i şeriyelerin imzaları Emir Buharî hazretleri imzasıyla imzalanmış olup hâlâ soyundan olmamız cihetiyle anılan mütevellilik elimizde olup istediğimiz gibi mutasarrıfız.”

Bu soy kütüğünü şematik olarak gösterirsek;

Hoca Ahmed Yesevî

Mehmed Kirmânî

Allahverdi Akay

Ece Yakub

Yavuz Özbek

Turhan Bala

Demircioğlu Şehit Kara Mustafa Paşa¹⁰

Kara Ahmed

Derviş Mehmed Zillî Ağa

Evliyâ Çelebi

Soy ağacı kısmında kendisinden faydalandığımız Hüseyin Nihal Atsız, Evliyâ Çelebi'nin soy kütüğünde bazı mantık hataları tespit etmiştir. Atsız'a göre Seyyâh-ı Âlem, Yavuz Özbek'in babasını Ece Yakub, dedesini ise Allahverdi Akay şeklinde belirtse, söz konusu bu şemanın bu noktada geçerlilik ve güvenilirliği yoktur. Hatta ve hatta bu soy kütüğünde Hoca Ahmed Yesevî ile Mehmed Kirmânî'nin isimlerini zikretmesi kabul edilemez bir durumdur. Hüseyin Nihal Atsız'a göre söz konusu bu soy

¹⁰ Evliyâ Çelebi, dedesi için -Derviş Mehmed Zillî'nin babası- Seyahatnâme'nin 3. Cildinde (Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, (2012), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: s.576) şunları söylemiştir:

“Demircioğlu Kara Ahmed Bey, Fatih ile İstanbul fethinde bulunmuş idi. O zat 147 sene ömür sürüp Kütahya'da Zeregen Mahallesi'ndeki evimizin önünde gömülüdür.”

ağacındaki hataların sebebi, Çelebi'nin yaşadığı sosyal hayatın bunu gerektirmesidir. Çünkü o dönemde, kişilerin soy ağaçlarını önemli zatlara bağlama modası hakimdir. Ahmed Yesevî, 1167 tarihinde vefat etmiştir. Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi ise 1682 yılında hayata gözlerini kapatmıştır. Bu tarihlerden yola çıkarak aralarında 13-15 ata bulunması gerekir. Fakat soy ağacında arada 8 ata vardır ve bu denklem Atsız'a göre mantıksız bir çıkarımdır (Atsız, 2011: 5).

Çelebi'nin tahsil hayatına geldiğimizde ise¹¹, Seyyâh-ı Âlem'in ilk tahsilini nerede yaptığı bilinmemektedir. Fakat ya bir mektepte ya da evinde ilk tahsilini tamamladığını düşünmek mümkündür. Esas tahsil hayatına ise Unkapanı'nda bulunan Fil Yokuşu'ndaki Hâmid Efendi Medresesi'nde başlar. Burada hücre-nişân yani yatılı olarak kalmış ve Müderris Ahfeş Efendi'den ders görmüştür. Ahfeş Efendi ile ilgili husus eserinde şu şekilde geçmektedir:

“Hakir Evliyâ, Fil Yokuşu'ndaki medresede bir odada kalıp Ahfeş Efendi adlı büyük hocadan yedi sene bazı ilimler okuduk, kutlu yerdir.” (Kahraman ve Dağlı, 2011: 366)

Bu yedi yıllık ders döneminde ders ortağı yani aynı hücrede kaldığı arkadaşı ise Hüseyin Efendi'dir. Bu zat, Osmanlı Tarihi'ne geçen ve “Cinci Hoca” olarak bilinen kişidir. Ayrıca İmam-ı Sultanî Evliyâ Mehmed Efendi'den de hıfza çalışmıştır. Hatırlanacağı üzere Seyyâh-ı Âlem'e “Evliyâ” isminin konulmasında bu zata hürmeten olduğu daha önceki bölümlerde zikredilmiştir. Evliyâ Mehmed Efendi'nin isminin geçtiği yerlerden birisi de şurasıdır :

“ Her sene Kadir gecesinde Büyük Ayasofya'da üçer gece ibadet edilmekte, bu ibadete de binlerce insan katılmaktadır. Sene 1045'tir.Ben (Evliyâ Çelebi) o zamanlarda merhum üstadım Evliyâ Efendi'nin “eğitiminden geçip” sekiz saatte hatm-i şerif

¹¹Evliyâ Çelebi'nin tahsili konusunda aşağıdaki eserler okunup özet çıkarılmış, ayrıca Seyahatnâme'nin Günümüz Türkçesine çevrilmiş kitaplarından da faydalanılmış olup söz konusu bu kitaplar konu kapsamında ilgili yerlerde modern dipnot şeklinde gösterilmiştir.

Hüseyin Nihal Atsız, (2011), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, Ötüken Neşriyat, İstanbul: s.6
Nuran Tezcan ve Semih Tezcan, (2011), Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: s.73

Mahmut Askeri Küçükkaya, (2011), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tasavvuf, Semarkand Basım Yayın Dağıtım, İstanbul: s. 50-51-52

Mehmet Aksoy ve Server İskit, (1962), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nden En Güzel Seçmeler, İskit Yayınevi, İstanbul: s.5-6

etmekteydim. Seba kıraatini de me hazları ve Şatıbî kitabıyla tamamlayıp Aşere kıraatine başladık.” (Kahraman ve Dağlı, 2011: 202)

Evliyâ Çelebi, Sa’dîzâde Dârülkurrâsı’nda da on bir yıl ders görmüş ve bunun neticesinde de hafız olmuştur. Birçok sanat ve hüner öğrendikten sonra Enderun’a giderek tahsiline devam ettiğini görürüz. Burada da yazı, musiki, Arapça gramer dersleri almış olup ders aldığı hocalar sırasıyla; Güğümbaşı Mehmed Efendi, Müsahip Derviş Ömer Gülşenî, Keçi Mehmed Efendi’dir. Ayıca babasının yakın arkadaşı olan ve de isminde katkısı olan Evliyâ Mehmed Efendi’den “tecvid” dersleri almıştır. Kendi babasından da taş üstüne yazı kazmak sanatını öğrenmiştir. Ayrıca babasının çırağı olan bir Rum’dan da Rumca öğrenmeye çalıştığından bahsetmiştir ki bu bölüm eserinde özetle şu şekilde geçmektedir:

“Hâkirin dükkanında kuyumcu olarak çalışan kefere Simyon, *Yanevan Tarihi*’ni okumaktadır ve Çelebi de Simyon’dan duyup hafızasında kalır. Aynı zamanda çocukluğundan beri görüştüğü kişi olduğundan mütevellit Yunan ve Latin dilini anlamaktadır. Evliyâ Çelebi, kuyumcu Simyon’a *Şahidi Lügatı*’nı okutmakta, Simyon’da Evliyâ Çelebi’ye Aleksandıra yani *İskender-i Zülkarneyn Tarihi*’ni okutmaktadır.” (Kahraman ve Dağlı, 2011: 50).

Evliyâ Çelebi’nin –bunca meziyetlerinin yanında- sesi de çok güzeldir ve Kur’an-ı Kerim’i çok güzel okuması dolayısıyla da ayrıca tanınmıştır. Bu hususla ilgili kesitlerden birisadeleştirilmiş ve özetlenmiş olarak şöyledir:

“Merhum babam Derviş Mehmed Zıllî Ağa, Derviş Mehmed Ağa’nın teşvik etmesiyle içinde bulunduğumuz senenin Kadir gecesinde Büyük Ayasofya’nın müezzinler mahfilinde (Bilâl-i Habeşî makamı) teravih namazından hafız kıraati üzere hatm-i şerif okumaya başlayıp Enâm suresini tamamlayınca Kozbekçi Mehmed Ağa ve Silahdar Melek Ahmed Ağa mahfile çıktı. Yüz bin cemaatin içinden başıma altınlı bir Yusuf tacı giydirip,

“Buyurun sizi saadetli padişah ister” diye elime yapıştı.

Böylece Padişah’ın mahfeline vardım. Gazi Murad Han’ın güzel yüzünü görüp huzuruna varınca da yer öptüm. Sonrasında gülümseyerek,

“Kaç saatte hatm-i şerif edebilisin?” diye sordular,

“Padişahım hızlı okur isem yedi saatte hatim ederim, ancak açık, anlaşılır ve gizli nağme olmaması için sekiz saatte Allah’ın izniyle hatmederim.” dedim, bunu üzerine buyurdular ki,

“İnşaallah şehit Musa’mın yerine de yed-i beyza (beyaz el) gibi ustalığını gösterip musahibim olur” buyurdular ve iki avuç altın verdiler. Bu altınların hepsi toplamda 623 sikke-i hasene idi.” (Kahraman ve Dağlı, 2011: 202).

Ayrıca güzel sanatlar konusuna da meraklı olan Evliyâ Çelebi; hat, nakkaşlık, mûsiki ve şiir dallarına olan aşinalığını gösteren ipuçları eserinde geçmektedir. Van’da bulunduğu sıralarda Ketenci Ömer Paşa sarayının divanhâne duvarlarına kalyon ve kadirga resimlerini yapması onun ressamlık yönünü gösterir. Yine Anapoli/Anaboli kalesindeki Fethiyye Câmii’nin 65 ayak minaresine çıkıp öncelikle seyr ü temaşâ etmiş, sonrasında da gördüklerini resme dökmüştür. Topkapı Sarayı’nda Karahisârî tarzındaki yazıların bulunduğunu söylemesi, onun hat sanatına olan merakını gösterir. Bitlis’te Abdal Han’ın kendisine gösterdiği mücevherat değil de mücevheratın kutusunun güzelliklerine dikkat kesilmesi, onun tezhip ve süsleme sanatına olan düşkünlüğünü izah etmektedir. Ayrıca musikî konusunda da kendisini geliştirerek hayli bilgi sahibi bir seyyah’tır. Eserinde Gazi Murad Han’ın huzurunda musikî adına söyledikleri kendisinin bu alanda ne denli bilgili olduğunu gösterir. Söz konusu bölüm sadeleştirilip özetlenmiş olarak şu şekildedir:

“ - Evliyâ Çelebi demin huzuruma gelip birçok ilim ve de marifetlerini saydın. Şimdi de musikîden bir şey oku.

Hakir:

- Hünkârım musikî ilminden bir şeyler okur iken hangi makamda okuyayım? Yegâh makamı mı, segâh mı, düğâh mı, çargâh mı, pençgâh mı, saba mı, rast mı, şeş-agâz mı, isfehan mı, nişaburek mi, nikriz mi, revâhî mi, mahur mu, ırak mı, hüseyinî mi, nevâ mı, uşşak mı, muhayyer ile aya bûselik makamı edip gerdâniyye makamı ile zengüle makamı ile rast makamı karar etsem olur mu?” şeklinde Emirgüne Han’ın kadehcisi Ali Han’a hitap ettiği sırada Hünkâr ve diğer müsahipler tebessüm edip bana hayran kaldılar.” (Kahraman ve Dağlı, 2011: 205).

Seyyâh-ı Âlem aynı zamanda şiir konusunda da maharetli olduğunu göstermiştir ve bu şiirler daha çok çeşitli olaylar hakkında düşürülmüş tarihlerdir.

Aşağıya söz konusu bu şiirlerden örnek olması adına bir beyit veriyoruz:

“Evliyâ gördüğünde etti pesend

Dedi tarihini bina-yı azîm.” Sene 1083

(Kahraman ve Dağlı, 10. Kitap, 2011:289)

Dil husunda da yeteneğe sahip olduğunu görürüz. Eserinde bu görüşü destekleyen konuşmalar mevcuttur. Şöyle ki;

“Bana bir şeyler oku” dendiğinde:

“Padişahım! Yetmiş iki ilimdem hangisini okuyayım, Farsça mı, Arapça mı, Yunanca mı, Süryanice mi, Rumca mı, İbranice mi, hangisine emriniz olursa, başım gözüm üstüne okuyayım” diye söyledim.” (Kahraman ve Dağlı, 2011: 204).

Bu yazılanlara ilâve olarak Evliyâ Çelebi’nin sportif faaliyetlerde de kendisini geliştirdiğini söyleyebiliriz. Binicilik, silah atıcılığı ve cirit sporlarını kendisi için saymamız mümkündür.

Evliyâ Çelebi, seyahate âşık bir insandır. Öyle ki İstanbul ve çevresini dolaşmaya 1630 yılında, yani takriben 19 yaşlarında iken başlamıştır. Seyahate başlamasını ve dahi eserine isim olan Seyahatnâme’yi yazmasının meşhur bir sebebi vardır.¹² Bu kısmı Evliyâ Çelebi uzun bir şekilde, ayrıntılı olarak anlatmıştır. Biz bu kısmı özet şeklinde kısa bir biçimde aşağıya almayı uygun bulduk.

Seyyâh-ı Âlem, 1040 Muharrem’inin Aşure gecesi, [10.M.1040 / 19.08.1630] uyku ile uyanıklık arasında bir rüya görür. Rüyada Yemiş İskelesi yakınında bulunan, eski bir cami olan Ahî Çelebi Camii’ndedir. Camide yanına kemankeşlerin pîri olarak nitelediği Aşere-i Mübeşşere’den Ebî Vakkas oğlu Sa’d gelir ve Evliyâ Çelebi’ye caminin içerisindeki kişileri tanıtır ki onların hepsi peygamberlerin ruhları ile evliyâ ve asfiyâ ruhlarıdır. Örneğin mihrabın sağında Hz. Ebûbekir (ilk halife) ile Hz. Ömer, mihrabın sol yanında Hz. Osman ile Hz. Ali, mihrabın önünde Hz. Veysel Karanî, caminin solunda duvar dibinde ise Bilâl-i Habeşî yer almaktadır.

¹² Evliya Çelebi’nin seyahate başlamasının sebebinin daha uzun şekli için aşağıdaki kaynağa bakınız: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: s. 2-5.

Evliyâ Çelebi, Ebî Vakkas oğlu Sa'd'a söz konusu bu cemaatin bu camide toplanma sebeplerini sorar, Sa'd'ın cevabı ise, “Azak taraflarından sabâ gidişli Müslüman Tatar askeri, sıkıntıdadır. Hazret'in himayesi altında olan şehir İstanbul'a gelip oradan Tatar Han'a yardımcı olmaya gideriz” olur. Devamında ise Sa'd, Çelebi'ye camide yapacaklarını söyler. Allah'ın Resulü iki rek'atlık sabah sünnetini kıldırdıktan sonra, kamet edip tekbir getirir. Sonrasında segâh makamında Fâtîha-i Şerif ile Sâd suresini okur. Devamında Sâ'd, Çelebi'nin elinden tutarak Hz. Risâlet'in huzuruna götürür, Evliyâ Çelebi, kendilerinin elini öper ve “Şefaât ya Resulallah” diyeceği yerde “Seyahat ya Resulallah” deyiverir.

Çelebi, Hz. Risâlet'in tebessüm edip “ Allah'ım şefaati, seyahati ve ziyareti sağlık ve esenlikle kolaylaştır.” dediğini söyler ve devamında camideki tüm cemaat “Fâtîha” der. Seyyâh-ı Âlem, bütün sahâbe-i kirâm'ın ellerini öpüp hayır dualarını alır. Sa'd hazretleri sadağını belinden çıkarır ve Çelebi'nin beline kuşatarak tekbir getirip hayır duada bulunur. Devamında dünya seyyahı olması, bu yolda ekmek-tuz hakkını gözetmesi, sadık dost olması, iyilerden iyilik öğrenmesi gibi öğütler vererek alnından öper ve böylece Evliyâ Çelebi rüyasından uyanır. Fakat kendisi bu gördüğünün rüya mı gerçek mi olduğunu bir türlü anlayamaz. Bunun üzerine yorumcu İbrahim Efendi ile Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Abdullah Dede'ye rüyasını anlatıp yorumlattırır. Her iki kişide Çelebi'nin gördüğü rüyanın hayır olduğunu söyler. Bu yorumların ardından Evliyâ Çelebi, gezip görerek kaleme alıp gelecek nesillere miras bıraktığı on ciltlik eseri olan Seyahatnâme'sine İstanbul'u gezerek ve yazarak başlar. İstanbul içini, köy ve kasabalarını, mesirelerini gezmeye başladığında yıl 1631'i göstermektedir.

Evliyâ Çelebi'nin hayatını kronolojik olarak anlatmak gerekir ise;¹³

5 Mart 1635 (27 Ramazan 1045) tarihi Evliyâ Çelebi'nin hayatında önemli bir yer teşkil eder, zira bu tarihte Kadir gecesini Ayasofya Camii'nde IV. Murad'a takdimi ve devamında da saraya aldırılışı yer alır. Çelebi, sarayda takriben beş sene gibi bir süre kalmış ve 12 Şubat 1640 (16 Şevval 1049)'ta IV. Murad vefat edince sarayda artık

¹³Evliyâ Çelebi'nin hayatının kronolojik olarak yazılmasında aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır: Mehmed Aksoy ve Server İskit, (1962), Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinden En Güzel Seçmeler, İskit Yayınevi, İstanbul: s. 11-19. Hayati Develi, (2013), Evliya Çelebi Kronolojisi, Coşkun Yılmaz (Ed.), Mahya Yayıncılık, İstanbul: s.21-31.

kalmayarak sipahilikle saraydan ayrılmıştır. Akabinde yine bu yıl içerisinde nisan ayında ilk şehir dışı gezisini gerçekleştirerek Bursa'ya gider, fakat bu gezi babasından izinsiz gerçekleşmiştir. Çelebi, iki ay kadar Bursa'da kalıp haziran ayının başlarında İstanbul'a dönmüş, dönüşünde de babasının yanına uğrar ve babası oğluna seyahat için izin verip nasihatlar da bulunur. Derviş Mehmed Zıllî'nin Evliyâ Çelebi'ye öğüdü yukarıdaki sayfalarda zikredilmiştir.

22 Haziran 1640 (Rebiülevvel-1050) tarihinde deniz yoluyla İzmit yolculuğuna çıkan Çelebi, burada da bir ay kadar gibi bir süre kalarak tekrar İstanbul'a geri dönmüştür. Evliyâ Çelebi ilk gezilerinde genelde İstanbul yakınlarına seyahat düzenlemiş, kısa süreler oralarda kalıp tekrar İstanbul'a dönmüştür. İlk uzun seyahatini 1640 yılının ağustos ayında (Cemaziyülevvel-1050) Trabzon'a gerçekleştirmiştir. Trabzon valiliğine tayin edilen Ketenci Ömer Paşazade Bâki Paşa ile birlikte Unkapısı'ndan gemiyle ayrılır. Bu seyahati sırasında Gürcistan, Mekkistan ve Abaza memleketlerini gezen Çelebi, kış Bahçesaray'da Bahadır Giray'ın misafiri olarak geçirir. Kış ayına girmeden evvel Azak kalesinin geri alınması için Azak Seferi'ne katılan Seyyâh-ı Âlem, netice alınmadığını eserinde zikretmiştir. Kış ayı geçtikten sonra İstanbul'a dönmeye niyet eden Çelebi, o arada Karadeniz'de bir deniz kazası geçirerek sekiz ay hasta olarak yatar.

Bir yıl sonra İstanbul topraklarına adım atan Çelebi, takriben burada üç sene kaldıktan sonra 9 Nisan 1645 (1 Şevval 1055) tarihinde Yusuf Paşa ordusunda Girit'e giderek, Hanya fethinde hazır bulunur. Aynı senenin 20 kasımında geri döner. Bu arada Hanya, Yusuf Paşa tarafından fethedilir fakat düşmanlarının ıftıraları yüzünden idam edilir.

1646 yılının ağustos ayında (Şaban-1056) Defterzâde Mehmed Paşa ile Erzurum'a gitmek üzere yola çıkan Çelebi, aynı zamanda orada gümrük kâtipliği de yapar. Tebriz ve Van'a gitmek için Erzurum'dan ayrılıp sırasıyla Bakü, Tiflis, Tebriz, Revan'ı görür.

1648 yılının temmuz ayında (Cemaziyülâhır-1058) babasının vefat haberini alan Çelebi, İstanbul'a döner. Bu dönüş sırasında İstanbul'da önemli olaylara şahit olur ki bunlar; Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve kendisinin yerine IV. Mehmed'in padişah oluşu; Hezârpâre Ahmed Paşa ile Cinci Hoca'nın ve dahi Sultan İbrahim'in

öldürülmeleri.

1648 yılının Eylül ayında (Şaban-1058) Şam beylerbeyi olan Murtaza Paşa'yamüezzınbaşı görevini üstlenmek amacıyla maiyetine giren Çelebi, Şam'a gitmek üzere Üsküdar'dan hareket eder. O sırada ulaklık vazifesini de ifa eden Evliyâ Çelebi, bu vazife sayesinde de Beyrut, Sayda, Gazze, Suriye, Filistin gibi birçok yerleri görme fırsatını elde eder. Bir yılın sonunda Murtaza Paşa'nın ordusuyla birlikte Lübnan yolculuğuna, oradan da Sivas'a gitmek için yola koyulur. Sivas'ta sekiz ay kaldıktan sonra ise tekrar İstanbul'a gitmek için dönüş yoluna geçip İstanbul'a varır.

1650 yılının Ağustos ayında (Şaban-1060) akrabası ve hamisi olan Melek Ahmed Paşa sadrazam olup Bağdat valiliğine atanır. Fakat Bağdat'a gidilmez çünkü o arada yeni bir emirle Paşa, Özü valiliğine atanır. Bir sene süren bu sadrazamlık dönemi, Çelebi için de tam anlamıyla ikbal devri olmuştur ve Melek Ahmed Paşa nereye gitse ardı sıra Evliyâ Çelebi'de onunla birlikte gitmiştir. Böylece birbirine mütakiben Özü, Rumeli, Sofya, Van ve Bitlis'e gider. 1655 yıllarına gelindiğinde ise İran'a elçi olarak gitmek üzere Van'dan yola çıkar. Seyahatinin devamında ise Tebriz'den ayrılır, Bağdat'a ulaşır, Buradan hareketle de Basra, Kuzey Irak, Irak civarını gezip oradan Diyarbakır'a gider. Devamında ise Van'a gitmek üzere yola çıkar ve nihayetinde Van'da bulunan Melek Ahmed Paşa'nın yanına döner. 1650 yılından 1662 yılına kadar Melek Ahmed Paşa çeşitli görevlerde bulunur. Bu görevler vesilesiyle Evliyâ Çelebi çeşitli yerleri gezip görmek ve bu yerleri eserine kaydetme fırsatı bulur. 1662 yılına gelindiğinde ise Melek Ahmed Paşa ile Evliyâ Çelebi, Begrad'dan Sofya yoluyla İstanbul'a gelirler. İstanbul'a ulaştıktan sonra Melek Ahmed Paşa'nın Fatıma Sultan ile nikâhları yapıp düğünleri olur, kısa süre sonra da Melek Ahmed Paşa vefat eder. Bu vefat haberi Evliyâ Çelebi'yi derinden etkilemiştir.

1663 yılının Mart ayında (Şaban-1073) IV. Mehmed, Alman Seferi'ne çıkar ve Çelebi'de ordu ile beraber sefere katılmıştır ve bu sefer boyunca Belgrad, Macaristan, Budin, Uyvar'a gitmiş, Tatar askerleriyle de Leh, Alman, Hollanda, Danimarka topraklarına düzenlenen akına katılmıştır.

1664 yılında Belgrad'dan bir defa daha Macaristan seferine çıkılır ve Evliyâ Çelebi, 1667 yılında İstanbul'a dönesiye kadar birçok yer görmüştür ki bu yerler; Dubrovnik, Saraybosna, Kanije, Belgrad, Viyana, Eflak, Boğdan, Kırım, Dağıstan ve

Azak'tır.

İstanbul'a gelen Evliyâ Çelebi, burada sadece birkaç ay oturup devamında 26 Aralık 1668 (10 Recep 1078) yılında Girit Seferi'ne katılmak için Edirne'ye gider. Edirne'den de Batı Yunanistan boyunca Atina ve Mora üzerinden seyahat eder ve 1667 yılında Anadolu limanından Girit'e geçer. Devamında ise Kandiye fethinde bulunur. 1670 yılında ise bir kısım Osmanlı kuvvetlerinin yanında yer alır. Söz konusu bu kuvvetler, Mora'da Manya'daki isyan hareketlerinin bastırılması ile görevlidir. Devamında Arnavutluk'u ve Adriyatik sahillerini dolaşmıştır.

1670 yılında İstanbul'a dönen Evliyâ Çelebi'nin uzun zamandır niyetinde olan fakat bir türlü gerçekleştiremediği bir ibadeti vardır ki o da hac ibadetidir. Çelebi, bir gün rüyasında babasını ve hocasını görür, kendileri Hac ziyareti tavsiyesinde bulunmaktadır. Bu rüyanın da üzerine Seyyâh-ı Âlem, 21 Mayıs 1671 (12 Muharrem 1082) tarihinde arkadaşı Saili Mustafa Çelebi ile beraber hacca gitmek için yola çıkarlar. Bursa-Kütahya-Afyon-Uşak-Manisa-İzmir yoluyla bütün Ege bölgesini gezerek Fethiye kıyılarına inen Çelebi, Kudüs'e, oradan Şam'a, oradan da 1672 şubatında Mekke ve Medine'yi ziyaret edip dini vazifesini tamamlamıştır.

3 Haziran 1672 (6 Sefer 1088) tarihinde ise büyük bir alay ile Kahire'ye varır. Orada uzun müddet kalan Çelebi, yaşının ilerlemesi ve sıcağa rağmen yine de seyahatinden vazgeçmez. Mısır'ın yanı sıra Sudan ve Habeş taraflarını da gezmiştir Çelebi'nin hayatına dair eserine kaydettiği son seyahati ise yeni Mısır valisi Abdurrahman Paşa'yı karşılamak için Salahiye'ye giden heyete katılmış olmasıdır.

Hayatının elli bir yılını seyahatte geçirdiğini dile getiren Evliyâ Çelebi'nin nerede ve hangi tarihte vefat ettiği ile mezarının yeri konusu ise hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Çelebi'nin İstanbul'a dönüşten sonra vefat ettiği ve Meyyitzâde Kabristanı'nda bulunan aile mezarlığına defnedildiğine dair bilgiler vardır. Aynı zamanda Seyahatnâme'nin onuncu cildindeki bilgiler ışığında 1093 (1682)'te vefat etmiş olabileceği de düşünülür. Fakat Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin II. Viyana Kuşatması zamanlarında ve 1684 yılında hayatta olabileceği ihtimali de vardır. (Küçükkaya, 2011: 58)

2.2. EVLİYÂ ÇELEBİ’NİN ESERİ

2.2.1.Seyahatnâme

Evliyâ Çelebi’nin elli yıl gezip yazarak ortaya çıkardığı eseri “Seyahatnâme”, gezdiği yerlerde yaşayan insanların on yedinci yüzyıldaki; din, felsefe, edebiyat, halk edebiyatı, mimarî, yaşayış tarz ve ananeleri, âdetleri, ferd ve cemiyet halinde hayatları, iç ve dış âlemleri bakımından, bize pek çok şey öğreten, zamanın siyasi hayatını, vak’alarını ve harblerini de içine alan bu hazine; mübalâğalarına ve bazı bendlerine mutlak bir itimat haiz olmamasına rağmen, tarih bakımından asrına ışık tutmakta ve en canlı renklerle gözlerimize sermektedir (Aksoy ve İskit,1962: 7).

2.2.1.1. Seyahatnâme’nin Nüshaları

2.2.1.1.1. Pertev Paşa Nüshası

Nr. 458-462, 10 cilt (beş ciltte on cilt) Hafız Ahmed’in nesih hattıyla 1155 (1742) tarihli (Millet Kütüphanesi/halen Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir).

2.2.1.1.2. Beşir Ağa Nüshası

Nr. 448-452. 10 cilt (beş ciltte on cilt) 1115 (1742) tarihli ve nesih yazılıdır (Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir).

2.2.1.1.3. Bağdat Köşkü Nüshası

Nr. 300-303, 304, 10 cilt (beş ciltte on cilt) İbrahim b. Mehmed’in nesih hattıyla, 350x284 mm. ölçüsünde, 437+482+509+601+474 yaprak (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’ndedir).

2.2.1.1.4. Bağdat Köşkü Nüshası

Nr. 305 3,4. Ciltler, nr. 307 (5.cilt), nr. 308 (6.cilt), nr. 306 (9.cilt), İbrahim Çavuş’un nesih yazısıyla 1155’te (1742) yazılmıştır. 408+187+383+387 yaprak (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’ndedir).

2.2.1.1.5. Revan Köşkü Nüshası

Nr. 366-369 (1457-1460) 6,7,8,9. ciltler. Târih-i Seyyah adıyla ve Aydınlı Mustafa b. Yusuf'un nesih hattıyla 1177-1179 (1763-1766) yıllarında yazılmıştır. 188+342+378+360 yaprak (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir).

2.2.1.1.6. Hamidiye Nüshası

Nr. 963, 10. cilt (Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir).

2.2.1.1.7. Yıldız Nüshası

Nr. Tarih 48, 10. cilt (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir).

2.2.1.1.8. Mükerrer

Nr. 2750, 3,4. cilt (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir).

2.2.1.1.9. Üniversite Nüshası

Nr. 2371. (Halis Efendi nüshası eski nr. 2750) 1. cilt, 1170'te (1756-57), Kadızâde Hafız Feyzullah hattıyla yazılmıştır (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir).

2.2.1.1.10. Üniversite Nüshası

Nr. 5939, 1 ve 2. cilt, 1155'te (1742-43) yazılmıştır (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir).

2.2.1.1.11. Viyana Nüshası

2.2.1.1.12. Londra Royal Asiatic Society Nüshası

2.2.1.1.13. Manchester Nüshası

2.2.1.1.14. Prof. Çudi Nüshası

2.2.1.1.15. Prof. Menzel Nüshası

Yine bunlardan başka, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A 3600 numarada Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden 13 yapraklık bir parça daha vardır (Küçükkaya, 2011: 83-84).

2.2.1.2. Seyahatnâme Ciltlerinin Özetleri

2.2.1.2.1. Birinci Cildin Özeti¹⁴

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'sine “*Lâ ilâhe illâllâh Muhammedü'r-Resulullâh sâdiku'l-va'di'l-emin*” diyerek başlar. Devamında Hz. Muhammed başta olmak üzere Osmanlı padişahlarına (Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, II.Bayezid, Kanuni Süleyman Han, IV.Murad Han,...) dua ve güzel övgülerde bulunur. Sonrasında Seyahatnâme adlı eserin yazılma sebebini açıklar ki bu bir rüya metoformuna dayanır Evliyâ Çelebi'nin gördüğü bu rüya, hayatının anlatıldığı bölümde geniş bir şekilde yer almaktadır. Gördüğü rüyayı hem bir yorumcuya hem de Mevlevihane şeyhine anlatır, yapılan müspet yorumlardan sonra eseri yazmaya karar verir ve ilk olarak İstanbul'un anlatımı ile işe koyulur. Dolayısıyla söz konusu bu birinci cilt İstanbul'u anlatmaktadır.

Bu şehrin tanıtımına evvela İstanbul (Kostantiniyye)'un ilk kurucularını (Hz. Adem Peygamber'den sonrası) zikretmekle işe başlar. Bu kişiler sırasıyla Hz. Süleyman, Hz. Süleyman'ın oğlu Melik Rac'im, Madyan oğlu Yanko, Büyük İskender, Yanko'nun oğlu Pozantin, Rum Kayseri, Yanko'nun torunu Vezendon, Vezendon'un

¹⁴ Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:
Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul, 1.Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul, 1.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

oğlu Yağfur, Kostantin'dir. Evliyâ Çelebi, söz konusu bu kurucuların İstanbul için yaptıkları katkılardan ve ortaya koydukları eserlerden söz eder. Örneğin; Vezendon zamanında Ayasofya'nın yapımına başlanıp nasıl yapıldığı ile ilgili bilgi verirken öte yandan Kral Yanevan'ın Tuna Nehri'ni İstanbul'a akıtma çalışmalarından ve Kostantin'in binlerce kilise yaptırmasından, Mecusî mezhebinden çıkıp Mesih mezhebine girmesinin hikâyesini anlatır. İstanbul'u etraflıca bizlere tanıtan Evliyâ Çelebi, yıllar içerisinde bu şehrin aldığı birbirinden farklı isimleri listeler. Sonrasında İstanbul Kalesi'nin anlatımına geçer, kale hakkında tarihi bilgi verdikten sonra kendi döneminde bu kalenin nasıl olduğunu, bizzat yerinde yaptığı araştırmalar ile bizlere anlatır. İstanbul'u elde eden tarihteki şahsiyetlere eserinde yer ayırdıktan sonra bu şehrin İslâm dini için ne kadar önemli olduğunu dile getirir ve burada meşhur olan İstanbul'un fethini müjdeleyen hadis-i şerifi nakleder. Devamında ise Fatih Sultan Mehmed Han'a gelir ve onun önderliğinde canla başla kazanılan, kuşatmanın elli üçüncü günü fetholunan İstanbul'u ve fethini detaylı bir şekilde kaleme alır. İstanbul fetholdükten sonra ganimetlerin paylaşımı ve devamında da çeşitli toplulukların İstanbul'un farklı yerlerinde iskân edilme süreçlerini yazar. Örneğin; Sofya halkı Ayasofya'ya; Anadolu Türkleri, Üsküdar'a; Sinop ve Samsun halkı Tophane'ye yerleştirilmiştir. İstanbul'un fethini detaylı bir şekilde anlatan Evliyâ Çelebi, yazısının devamında da İstanbul'u detaylı anlatmaya başlar ve ilk olarak adalet konusunu ele alıp hakimlerden ve onların görevlerinden bahseder. Sonrasında ise İstanbul içindeki selâtin camileri anlatmaya başlar ki ilk olarak Büyük Ayasofya Camii'ni zikreder ve sırasıyla Küçük Ayasofya Camii, Süleymaniye Camii, Zeyrekbaşı Camii, Fatih Camii, Sultan Bayezid Han-ı Veli Camii, Sultan Süleyman Camii, Süleymaniye Camii, Haseki Sultan Camii, Mihrimâh Sultan Camii, Şehzâde Sultan, Şehzâde Cihangir Camii, Sultan I. Selim Han Camii'ni kaleme alır. Evliyâ Çelebi bu camileri sadece ismen saymaz, aynı zamanda söz konusu bu camilerin hangi yıl başlanıp-bittiğine, yapıların iç ve dış mimarî özelliklerine ve camiye yaptıran padişahın tanıtımına da yer verir. Ayrıca Çelebi, camilerin anlatımı kısmında Sultan Süleyman Han için ayrıca bir bölüm açıp burada Süleyman Han'ın veziriazamlarından, beylerbeylerinden, kaptanlarından ve bilginlerinden bahsedip kısaca kendileri hakkında bilgiler verir. Devamında ise Sultan III. Murad, Sultan Mehmed Han, Sultan Ahmed Han (Evliyâ Çelebi bu Han'ın saltanatı zamanında dünyaya gelmiştir), Sultan Mustafa, Sultan Osman, Sultan IV. Murad Han'ın

saltanat yıllarını da kaydedip varsa bu padişahların yaptırdığı eserleri de kaleme almıştır. Örneğin; Sultan IV. Murad Han'ın Gül Camii'ni yaptırdığını kaydeder. Buradan sonra Murad Han'a ayrıca bir bölüm açılıp Han'ın özelliklerinden, alışkanlıklarından, dönemdeki şeyhülislâmlardan, mollalardan, vezirlerden bahsedilir. Son olarak da Sultan IV.Murad'ın vefatını nakleder. Tarihi silsileyi aktarmaya devam eden Seyyâh-ı Âlem, Sultan İbrahim Han ve Sultan IV.Mehmed Han'ın saltanat yıllarından bahseder. Kısaca diyebiliriz ki, Fatih Sultan Mehmed Han'dan başlayarak Sultan IV.Mehmed Han'a gelinceye kadar ki padişahların kendi döneminde hüküm sürdüğü saltanat yıllarından, dönemdeki vezirlerden, devlet adamlarından, fetihlerden ve hayırlardan bahseder. Bu bölümden sonra Ayasofya Camii ile başlayıp anlattığı selâtin camilere geri dönen Evliyâ Çelebi sırasıyla, Adliye Camii, Şeyh Emir Buharî Selâtin Camii, Fethiye Selâtin Camii, Orta Camii, Eyüp Sultan Camii, Şeyh Hazret-i Ebülvefa Selâtin Camii, Cihangir Camii, Mihrimâh Sultan Camii, Kösem Vâlide Sultan Camii'yi sayıp kısaca bu yapıları tanıtır. Evliyâ Çelebi bu bölümden sonra Galata, Tophane, Beşiktaş, Arnavutköy, Kanlıca, Çengelköy, Üsküdar, Kadıköy gibi yerlerin kuruluşundan tutunda, halkına hatta bu mekânda yer alan cami, dükkân, hamam, kervansaray vb. yapılara değinerek ayrıntılı olarak söz konusu bu mekânları bizlere tanıtır. Sonrasında ise Hz. Adem'den başlayarak Hz. Hatemü'l-Enbiya Muhammed Mustafa'ya kadar geçen peygamberlerin sanatlarından bahsedip devamında da bu meziyetlerin kendilerine Hz. Cebrail tarafından öğretildiğini nakleder. Akabinde de Hz. Peygamber'in Miraç hadisesini detaylı bir şekilde anlatıp kendilerinin Mekke'den Medine'ye göç etmelerine değinir. Bu bölümden sonra tarikatlara ayrıca bir bölüm açarak burada tarikatın ilminden erkanına, tarikatın temelinden dervişlerin şekillerine kadar genişçe bir bilgi verir. Devamında neredeyse bu cildin sonuna kadar Çavuşân esnafı, Asesbaşı askeri esnafı, Ordu mollası esnafı, Hekimbaşı esnafı, Çiftçibaşı esnafı, Ekmekçiler esnafı gibi toplamda 47 adet esnaf sayar ve bu esnafların alt biriminde yer alan esnaflarla birlikte onlarca esnaf ismi zikreder. Evliyâ Çelebi, bu esnafları sadece ismen eserinde geçirmez, aynı zamanda her ele aldığı esnaf hakkında da bilgi vererek ilk cildi böylece tamamlar.

2.2.1.2.2. İkinci Cildin Özeti¹⁵

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'nin bu cildine “Evvela feleklerin yaratıcısına hamd edelim.” diyerek başlamış devamında da bir mesneviden aldığı dört beyite eserinde yer ayırmıştır. Ardından herkesçe bilinen “Şefaât yâ Resulallah” diyecekken “Seyahat yâ Resulallah” dediği o meşhur rüyayı ve Peygamber Efendimizin (s.a.v) verdiği karşılığı anlatmıştır. Bunu takiben Bursa şehrini gezmek ve ziyaretlerde bulunmak üzere yola çıktıklarını söylemiştir. Bursa'ya varmadan önce Mudanya kazasını, Mudanya Kalesi'ni, buranın Osmanlı Devleti'nde hangi padişahın döneminde ele geçirildiğini tarihleriyle birlikte anlatmış, Mudanya'dan sonra Bursa'yı, Bursa Kalesi'ni, imaretlerini, camilerini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Özellikle Ulu Cami'ye ayrı bir yer ayırarak Ulu Cami'yi “Bursa şehrinin Ayasofyası” olarak tanımlamıştır. Camilerin peşinden hanlar, hamamlar, kervansaraylar, çarşı ve pazarlar hakkında detaylı bilgi vermiştir. Sonrasında Bursa'da türbesi bulunan Osmanlı sultanları ile ilgili bilgi vermiş, ayrıca bu türbeleri ziyaret ettiğini bildirmiştir. Bursa'yı ziyaretinin ardından İstanbul'a geri döndüğünü söylemekte, İstanbul'a döndüğünde babasının yanına gelip elini öptükten sonra babasının kendisine seyahatname yazmasını öğütlediğini anlatmaktadır. Sonrasında Trabzon'a doğru yola çıktığını söylemiş ve bu yerleşim yerine giderken Karadeniz Ereğlisi, Bartın, Amasra, İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun gibi yerlere uğrayarak oralarda bir müddet konakladığını söylemiştir. Seyyâh-ı Âlem, Trabzon eyaletine vardıktan sonra buranın şairleri ve alimleri hakkında bilgi verip bunun peşinden Trabzon Kalesi, sarayları, camileri, medreseleri ve imaretlerini anlatmıştır. Trabzon'un meşhur sanatları, yiyecek ve içecekleri konusunda da ayrıntılı bilgi vererek bu şehri etraflıca bize tanıttıktan sonra buradan Rize, Gürcistan ve Mikrilistan'a gittiğini anlatmıştır. Sonrasında Abaza vilayetindeki aşiretler hakkında bilgi verip burada Azak Kalesi kuşatmasına katılarak bu kaleyi fethedemeden Kırım ülkesine geçtiğini bildirmiştir. Kırım hakkında da kısa bilgi verdikten sonra Silistre vilayetine deniz yoluyla geçerken uğradıkları saldırıyı, saldırıyı atlattıktan sonra

¹⁵ Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (2014), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 2.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (2014), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 2.Kitap, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

gemilerinin batıp sandalla Silistre'ye ulaşabildiklerini söylemiştir. Silistre vilayeti hakkında kısa bilgi verdikten sonra İstanbul'a döndüğünü kaleme alır. Uğradıkları saldırı ve atlattıkları badireden sonra Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesini ziyaret edip kurban keserek Allah'a şükrettiğini eserinde bildirmiştir.

İstanbul'da bir ay kaldıktan sonra Erzurum şehrine doğru yola çıkmıştır ve bu yol üzerinde uğradığı şehirleri de tek tek saymıştır. Söz konusu bu şehirler Gebze, Bolu, Amasya, Tokat ve Niksar'dır. Bu şehirlerin kaleleri, yiyecekleri, camileri hakkında bilgi verdikten sonra Evliyâ Çelebi, Erzurum vilayetine vardığını söylemekte, Erzurum'un köylerinden başlayarak, türbeler, camiler, kaleler, kervansaraylar, hanlar, bedestenler hakkında bilgi vermiştir. Hatta havasından bahsederken yine herkes tarafından bilinen Erzurum darb-ı meselini şöyle anlatmıştır: “Hatta bir kere bir kedi bir damdan bir dama atlarken aralıkta donup kalır. Sekiz aydan sonra bahar gelince, anılan kedinin donu çözülüp mırnav deyip yere düşer. Bu da latife şeklinde anlatılan bir darb-ı meseldir. ”Çelebi, bu olayı anlattıktan sonra Aras nehri kenarından Acem ülkesine seyahat ettiğini söylemektedir. Bu ülkede Karış Kalesi, Karabağlar şehri, Nahşivan Kalesi, Tebriz şehri gibi yerleri tanıtmıştır. Tebriz şehrinin özelliklerini sayarken camilerini, kalesini, imaretlerini, tekkelerini, sebillerini, bedestenlerini, yazar ve şairlerini, giyeceklerini, mesire yerlerini tek tek anlatarak söz konusu bu yerleşim yeri hakkında teferruatlı bir bilgiyi bizlerle paylaşmaktadır. Bunun ardından İran halkının kötü huylarını, yerilecek hallerini kendi bakış açısıyla yorumlamıştır. Tebriz şehrinin ardından eski taht merkezi Merağa şehri, Azerbaycan Kehrevanı Kalesi, Erdebil Kalesi, Erdebil Gölü, Hoy Kalesi, Revan Kalesi ve şehrini anlatmıştır. Revan Kalesi'nden Şirvan, Şamahı, Tiflis ve Termenis vilayetlerini, Gence şehri, Eriş Kalesi ve Bakü Kalesi menzillerine doğru bir seyahat yaparak buraların özelliklerini anlatmıştır. Bu esnada karşılaştığı Hazar Denizi'nin özelliklerini, içinden çıkan balıkları saymıştır. Ardından Tiflis Kalesi'nin özelliklerini ve hangi Osmanlı padişahı tarafından nasıl fethedildiğini de ayrıntılı olarak tarih vererek anlatmıştır. Bunlardan sonra Çıldır, Ahıska, Ardahan şehirlerini anlatmış ve Revan diyarına doğru yola çıktığını bildirmiştir. Revan'a giderken Kars Kalesi ve Kağızman Kalesi'ne uğramış ve bu kalelerin özelliklerini de anlatmıştır. Revan şehrini anlattıktan sonra Erzurum'a uğrayıp padişah emriyle Bayburd ve Gümüşhane şehirlerine, İspir'e, Tortum'a, Akçakale'ye, Kemah'a, Erzincan'a seyahat etmiştir. Bu şehirlerin özelliklerini de kaleme alıp akabinde İstanbul'a yola çıktıklarını bildirerek

sırasıyla Ladik, Merzifon, Çorum ve Tokat'a uğramıştır. Daha sonra Kızılırmak'ı büyük zorlukla geçip Ankara'ya vardıklarından bahsetmiştir. Ankara'yı anlatırken öncelikle Ankara isminin nereden geldiğini söylemiş, sonrasında da Ankara Kalesi, Hacı Bayram-ı Velî Tekkesi hakkında bilgi vermiş, ardından Beypazarı, Taraklı Kalesi, Geyve Kalesi'nin özelliklerini anlatıp İstanbul'a vardığını bildirmiştir. Burada Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve Sultan İbrahim Han'ın oğlu Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkış sürecini ayrıntılarıyla vermiştir. Sipahilerle yeniçeri askerlerinin padişah değişikliğinden kaynaklanan Atmeydanı'ndaki cenklerini anlatarak Atmeydanı olaylarının nasıl son bulduğunu ayrıntılarıyla vermiştir. Evliyâ Çelebi, bu ciltte son olarak Üsküdar'dan meram bağlı ve cennet kokulu Şam'a hareket ettiğini söylemiş, "Cenab-ı Bârî esenlikle, bollukla, sağlık ve rahatlıkla ulaştır." duasıyla söz konusu bu cildi tamamlamıştır.

2.2.1.2.3. Üçüncü Cildin Özeti¹⁶

Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi, bu ciltte Anadolu, Arabistan ve Rumeli üçgeni içerisinde yaptığı gezileri anlatmaktadır. Söz konusu bu cilde salât ü selâm ile başlamakta olup seyahatinin kolay geçmesi için Allah'tan yardım dilemektedir.

Öncelikle İstanbul'dan Şam'a gittiği ve bu yol üzerinde geçtiği köyleri, kasabaları ve İznik, Konya, Eskişehir, Karaman, Antakya, Payas, Humus, Hama, Gazze, Şam gibi şehirleri kaleme alır. İlk sırada İznik'i eserinde geçirir ve söz konusu bu yerleşim yerinin tarihinden camilerine, tekkelerinden hamamlarına, çarşısından yiyecek-içeceklerine, hatta evliyâlarının ziyaret yerlerine kadar oldukça detaylı bir anlatım yolunu tercih etmiştir. Tıpkı İznik'te olduğu gibi yukarıda saydığımız Eskişehir, Konya, Karaman gibi yerleşim yerlerini de oldukça teferruatlı bir şekilde kaleme almaktadır. Öyle ki "şu yerleşim yerinin şu alanı hakkında bilgi verilmemiştir." diyebileceğimiz neredeyse hiçbir bölüm yoktur. Ayrıca Evliyâ Çelebi, buraları anlatırken sosyal, siyasi ve ekonomik hayatın yanı sıra gezdiği bu yerlerde başından geçen ilginç olayları da

¹⁶ Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (2012), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne, 3.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (2012), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne, 3.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

okuyucu ile paylaşmayı ihmal etmemiştir. Çelebi, Şam'dan İstanbul'a geri gider ve bu menzil üzerinde de Halep, Urfa, Maraş, Kayseri, Aksaray, Sivas, Harput, Zile, Katamonu, Çankırı'yı sırayla gezmiştir. Urfa şehrine hatırı sayılır derecede yer ayıran Çelebi, öncelikle bu yerleşim yerinin Ruha (Urfa) adıyla bilinen kalesini anlatmakla işe başlar. Devamında tarihini kaleme alır. Buradan sonra şehrin sosyal dokusuna geçen seyyah, söz konusu bu yerleşim yerinin camilerini, medreselerini, tekkelerini, hanlarını, hamamlarını, yiyecek ve içeceklerini teferruatlı anlatır. Sonrasında Hz. Mesih mucizesi gibi, Urfa'daki mucizeleri ibretlik hikâyeleri ve menkıbeleri kaleme almıştır. Bu anlatım şekliyle Anadolu'daki bu yerleşim birimleri hakkında tarihe önemli notlar düşmüştür. Urfa'dan sonra Rumeli diyarına geçen Evliyâ Çelebi, Silistre, Filibe, Sofya, Edirne gibi yerlere uğramaktadır. Öncelikle bu topraklarda yer alan Tuna Nehri ile Volga Nehri'nin anlatımına geçmeden evvel yine bu topraklarda yer alan kale isimlerini zikrederek söz konusu bu yapılar hakkında bilgiler verir. Bu kalelerden bazıları Pravadi Kalesi, Ruscuk Kalesi, Zıştovi Kalesi, Niğbolu Kalesi'dir. Buradan sonra "Tanrı eseri" olarak düşündüğü Tuna Nehri ile İdil (Volga) Nehri'nin detaylı anlatımına geçer. Filibe'ye kadar çok sayıda kale, kasaba, mesiregah gezen Çelebi, Filibe'yi oldukça detaylı anlatmıştır. Şehrin kuruluş tarihinden başlayarak imaretine, camilerinden mesire yerlerine, ziyaret yerlerinden iklimine kadar her alanda bilgi sunmuştur. Aynı şekilde Sofya şehri hakkında da teferruatlı bilgi verdikten sonra 1063 yılında Sofya şehrinde ayrılarak İstanbul'a geri döner ve yine izlediği yöntem doğrultusunda giderken geçtiği köyleri, kasabaları ve kaleleri de anlatmaya devam etmiştir. Yazısının devamında iki eski Türk payitahtı olan Edirne ve Konya'yı kaleme almaktadır. Edirne kısmına oldukça uzun bir yer ayıran Çelebi, camiler ağırlıklı olmak üzere bu yerleşim yerinin her alanına değinerek önemli bilgileri bugünlere taşımıştır diyebiliriz. Son olarak Üsküdar Menzili'den de bahsederek söz konusu bu cildi tamamlamıştır.

2.2.1.2.4. Dördüncü Cildin Özeti¹⁷

Evliyâ Çelebi bu cilde besmele ile başlamıştır ve bununla ilgili bir beyit yazmayı uygun bulmuştur ki söz konusu bu beyit; “*Bismillâh, Allah en iyi velî ve en güzel refîk / Allah’a hamd ve Resûlüne salât ve selâm olsun.*” şeklindedir. Bu ciltte ilk olarak Üsküdar’dan çıkıp Van iline gittiğini anlatır. Evliyâ Çelebi, gerek Van gerekse de ondan sonra anlattığı Sivas şehrinin neredeyse her hususuna değinerek bizleri aydınlatmıştır. Sonrasında Malatya’yı gezip dolaşan seyyah, tarihî ve mimarî yapılarından (kale, mescid, saray, hamam vs.) âdet ve inançlarına, giyecek ve içeceklerinden halkın kullandığı özel dile kadar her hususu ayrıntılı olarak nakletmiştir. Ayrıca Malatya’nın elmasına ayrı bir bölüm açan Çelebi, elmalarının başka bir diyarda örneğinin olmadığını söyleyerek bu meyveyi övmektedir. Bir sonraki ziyaret yeri Diyarbakır’dır. Burada ilk ele aldığı şey Diyarbakır Kalesi’dir. Söz konusu bu kalenin ilk yapılışından, kalenin fethine kadar tüm tarihi silsileyi anlatır. Devamında mimarî yapıya geçip camileri zikreder. Burada da Cami-i Kebir’i överek bu bina için “...felek atlasında böyle bir cami yoktur.” demektedir. Tıpkı Malatya’da olduğu gibi Diyarbakır’ında neredeyse her bucağına adım adım değinir. Ayrıca burada Hz.Nuh’un gemisinin üzerinde durduğu Cudi Dağı’nı anlatır. Gemideki hayvanların ahvaline dair anlatılan hikâyeyi kendisi de kaleme almaktadır. Yazının devamında Evliyâ Çelebi, o dönemde mevcut olan kalelerden bahseder ki bunlar Diyarbakır, Bitlis ve Van civarında olup söz konusu kaleleri Melek Ahmet Paşa ile beraber gezerler. Kalelerin isimlendirilmesinden ilk yapıcısına, özelliklerinden buralarda yaşayan kavimlere kadar geniş bir bilgi sunulur. Devamında Bitlis’e geçen seyyah, burayı da ayrıntılı olarak bizlere tanıtır ki bu tanıtımda kale, cami, mescit, medrese, çeşme,saray,hamam, mahalle, alim ve şair şahsiyetler, erkek ve kadınlara verilen isimler ve halkın kullandığı özel lehçe yer alır. Ayrıca bu ciltte Evliyâ Çelebi bizlere acayip ibretlik hikâyeler anlatır. Kaleme aldığı bu hikâyelerde olağanüstülük ilk dikkati çeken özelliktir. Devamında çevgan oyununa ayrıca yer ayırarak söz konusu bu oyunu etraflıca anlatır. Bitlis’den

¹⁷ Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (2010), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van, 4.Kitap,1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (2010), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van, 4.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

sonra ise kendi söylemiyle “Büleh yurdu, Âd yapısı” olan Ahlat’a geçer (Ahlat bugün Bitlis iline bağlı bir ilçedir). Adilcevaz Kalesi’nin özelliklerini de anlattıktan sonra, Van Gölü’nü ve Hz. Ali’nin ejderhayı öldürmesi ve ejderhanın leşinin göle düşmesi ile ilgili anlatılagelen efsaneye yer verdikten sonra Van Kalesi’ne geçen Evliyâ Çelebi, söz konusu bu kaleye ilk yerleşen Âd kavminden ve bu kavmin helak edilişinden, sonrasında ise Süleyman Han’ın bu kaleyi fethetmesinden bahseder. Buradan sonra yer alan bölümlerde ise kendisiyle beraber kaleleri gezdiği ve keşifler yaptığı Van valisi Melek Ahmet Paşa üzerinde durur ve kendisinin keşiflerinden ve gördüğü rüya hakkında kesitlerde bulunur. Devamında Bitlis Kalesi’nin fethi ve sonrasında Melek Ahmet Paşa’nın gazilere yaptığı ihsanları nakleder ki Ahmet Paşa’nın yer aldığı bu bölümler hayli uzundur. Söz konusu bu bölümler bittikten sonra Evliyâ Çelebi, Van Kalesi’nden çıkıp Acem ülkesine elçilik ile gitmiş Rum ve Azerbaycan diyarına, sonrasında Tebriz’e, oradan da Irak topraklarına ayak basar. Bu topraklar üzerinde gördüğü kaleleri ve şehirleri, hatta imaretleri kayıt altına alır. Bu bölümden sonra Rumiye Kalesi, Urumiye Hisarı ve Dömbüli Kalesi olarak naklettiği yerlere de ayrıca bir bölüm açarak, bu yapıların şeklinden ziyaret yerlerine kadar ayrıntılı bir anlatım göze çarpar. Tebriz üzerinden Bağdat’a geçen Çelebi, Han’ın yol harcı olarak verdiği altın, kıyafet ve attan bahsettikten sonra kaldığı yerden yola devam eder. Yol üzerinde gördüğü kalelere Sultaniye Kalesi, Serâh Kalesi ve Erdebil Kalesi’ne özellikle değinip bu yapıların kim tarafından yapıldığından şekline kadar tüm özellikleri ayrıntılı olarak kaleme alınmıştır. Bîsütun Dağı’na gelene kadar toplamda on adet kale ismi sayıp bu kaleleri tanıtır. Bîsütun Dağı’na geldiğinde ise meşhur Ferhat ile Şirin hikâyesindeki Ferhat’ın deldiği dağın söz konusu bu dağ olmadığını çünkü bu dağın kazılmasının mümkünatının olmadığını belirtir. Yazının devamında da türlü türlü kaleleri anlatmaya devam eder ki bu anlatımlar esnasında Aşûra Günü ve Maktel-i Hüseyin’e ayrıca bir yer açıp burada Hüseyin’in şehit edilmesi ile insanların bu şehadetten sonra üzüntüden vücutlarına vura vura kanlar akıttığını anlatır. Devamında da Kâşân (Keşan) şehrine geçen Çelebi, burada akrebin çok olduğundan dem vurur fakat yabancı birisi gelip de üç defa “ben misafirim” diye seslenince kişiye zarar gelmeyeceği ile ilgili inanışı anlatır. Sonrasında büyük Sâve şehrinden bahseder. Buranın iki özelliğini çok beğendiğini dile getirir. Birincisi, halkının asker olduğu, ikincisi ise güvenlik ve düzen konusudur. Demavend Dağı’ndan bahseder (ki bu dağ yüksekliği sebebiyle Evliyâ Çelebi tarafından

çeşitli benzetmelerle sıkça diğer ciltlerde de geçmektedir, örneğin Karahisar Kalesi'nin yüksekliği anlatılırken bu dağ ile benzerlik kurulmuştur). Söz konusu bu dağdan sonra Bağdat'ın anlatılmasına geçer. Burası için “cennet yurdu” tabirini kullanır ve ayrıntılı olarak bizlere bu yeri tanıtır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Evliyâ Çelebi bu ciltte Osmanlı Devleti'nin doğu ve güneydoğu bölgelerini ele almıştır. Bu bölümde kendisinin Melek Ahmet Paşa ile katıldığı savaşlar ile hayli ilginç olan maceraları dikkat çeker. Tıpkı diğer ciltlerde olduğu gibi burada da anlattığı yerleri yüzeysel değil tam tersi ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır. Gezdiği yerlerin mimarisinden, gelenek ve göreneklerine, yiyecek ve içeceklerden halkın kullandığı özel dile kadar her şeyi bulmak mümkündür yani sosyal hayattan siyasi hayata kadar her alan Evliyâ Çelebi'nin kaleminde vücut bulmuştur.

2.2.1.2.5. Beşinci Cildin Özeti¹⁸

Evliyâ Çelebi bu cilde “Allahu Tealâ'ya hamd ve onun habibi, elçisi, Muhammed Mustafa'ya salât ve selâm olsun” diyerek başlamayı uygun görmüştür. İlk olarak Bağdat'tan Hille çöllerini geçip Musul'a, oradan da Kürdistan kalelerini, mamur şehirleri, nehirleri ve diğer önemli yerleri gezip dolaşarak Van'a gittiğini anlattığı uzun bir bölüm ile beşinci cilde başlamıştır. Bu bölümden sonra Siirt'e geçen Evliyâ Çelebi, buranın kalelerinden yiyeceklerine kadar her ayrıntıyı bizlere aktarır. Sonrasında tarihteki bir olaya değinerek kendisinin söylemiyle Kara Ağaların Atmeydanı'nda Vakvak ağacına asıldıkları günü kaleme alır. Fakat bu olay ile ilgili çok fazla ayrıntıya yer vermez. Bunun sebebi olarak da eğer şahit olduğu tüm hadiseyi anlatıp birer birer yazsa kitabının tarih kitabından öteye geçemeyeceğini belirtir. Bu bölümden sonra Evliyâ Çelebi, başından geçen maceraları bizlere anlatır ki bu bölümlere genel olarak “çok acı ibretlik olay/ ibretlik hikâye/ Evliyâ'nın başından geçenler” tarzındaki başlıklar altında anlatmayı tercih etmiştir. Bunlardan bir tanesi Sadrazam Siyavuş Paşa'nın Melek Ahmed Paşa'ya göndermesi için Çelebi'ye teslim ettiği fermanıdır. Çelebi bu

¹⁸ Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, (2010),Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp, 5.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, (2010), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp, 5.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

fermanı iletmek için yola koyulduğunda haramiler tarafından önü kesilir ve çok korkar. Neyse ki ortamı yumuşatmayı becerir ve haramiler canına kastetmeden sadece yanındaki giysileri alarak yetinirler. Bu durum, Evliyâ Çelebi’de tarifi mümkün olmayan bir sevince sebebiyet verir.

Yazısının devamında gezmeye devam eden Çelebi, sırasıyla Siirt, Van, Bitlis, Erzurum, Tokat illerini gezer. Buraların kalelerinden mimarisine, insanların yiyecek-içeceklerinden siyasi hayata kadar neredeyse her alan ile ilgili tafsilat vererek o dönemlere ışık tutmuştur. Devamında Silistre şehrinden 1067 senesinde Leh memleketine Rakofçi Kral üzerine sefere gider ve gidişte yol üzerindeki konakları, kaleleri ve dahi kasabaları anlatan Seyyâh-ı Âlem, ardı sıra Leh memleketine sefere gider, burada da kaleleri bize detaylı olarak anlatır. Horodok, Topurdok, İşcerez, İlvov, Lobinya ve Erdel vilayetlerine gitmek için yola çıkar, tıpkı diğer seferlerde olduğu gibi burada da gördüğü kale, ova, köy ve kasabaları kaleme alır. Devamında Özü Kalesi’nden Akkırman’a giden Çelebi, 1069 yılında Sultan Mehmed Han ile Anadolu vilayetlerinde bulunan Celaliler’in üzerine gider ve yol üzerindeki konaklar ile menzilleri bildirmeyi unutmaz. Ayrıca başından geçen hikâyeleri de oldukça detaylı bir sunum ile bizlere aktarmıştır.

Rumeli Hisarı ve Gelibolu Kalesi’ni anlatan Çelebi, sonrasında Edirne’den Bağdat’a, oradan da Eflak’a geçer, bu sefer sırasında gördüğü her yapıyı kaleme almayı da ihmal etmez. Buradan Belgrad’a gider ve söz konusu bu yeri çok beğenen Evliyâ Çelebi, kalelerinden şehirlerine, ziyaret yerlerine kadar detaylı bir anlatım sunar. Devamında Bosna’ya geçer, özellikle bu yerleşim yerini daha da detaylandırarak kaleme alır. Camilerinden mescitlerine, medreselerinden çeşmelerine, kadın-erkek isimlerinden onların giyinişlerine ve halkın özel diline kadar çok sayıda alan hakkında bizleri aydınlatır. Kitabının sonlarına doğru ise Dodoşko, İslavin ve Makemorya vilayetlerine gider. Son olarak ise Seydi Ahmed Paşa’nın şehit edilmesini anlatarak beşinci cildi tamamlar.

2.2.1.2.6. Altıncı Cildin Özeti¹⁹

Evliyâ Çelebi bu cilde Allah u Teala'ya sonsuz hamd ü senâ, Hz. Muhammed (s.a.v)'e sayısız salât u selâm ile başlamıştır. Sonrasında ise Tımişvar Ovası'dan Erdel gazasına yönelirken Lugoş Kalesi, Redvar Kalesi, Şebeş Kalesi, Desne Kalesi, Demirkapı Dağı, Kolçvar Kalesi, Seyk Kalesi, Şebevar Kalesi, Jidvar Kalesi, Devevar Kalesi, Sazvaroş Kalesi, Vinçazvar Kalesi, Erdel Belgradı Kalesi, Entivar Kalesi gibi birçok kale gördüğünü söyleyerek bütün bu kalelerin özelliklerini ve çevresindeki yerleşim yerlerinde yaşayan halkla ilgili izlenimlerini anlatır. Macar ülkesinin önemli yerleşim yerlerinden olduğunu söylediği Kaşa şehrinde bulunan kale, şehrin çarşıları, bedestenleri, gezinti yerleri, bağları, kiliseleri hakkında bilgiler vermiş, ardından bu şehirden çıkıp Seykel diyarına giderken karşılarına çıkan Tise Nehri yakınlarındaki bir kuyu ile ilgili ilginç bir bilgiyi bizlerle paylaşmıştır. Seyyâh-ı Âlem'in anlattığına göre bu kuyunun ibret verici hikmeti şudur: kuyunun suyu demirin üzerine döküldüğünde demir, bakıra dönüşmektedir. Çelebi, bu suyu bizzat denemiş ve gözüyle demirin bakıra dönüştüğüne şahit olmuştur. Daha sonra yola devam ettiklerini bildirerek Betlenvar Kalesi, Saz Şamos Kalesi, Bistiriçe Kalesi, Vaşarheld Kalesi, Saray Kalesi gibi birçok kalenin özelliklerini anlatıp ardından Erdel kavminin giyeceklerini ayrıntılı olarak kaleme almıştır. Seykel Kalesi'ne vardıklarını bildirerek bu kalenin özelliklerini de anlattıktan sonra Seykel diyarından Leh vilayetine girdiklerini bildirerek Lapoviçe şehri, Siven şehri, Ferdenvar Kalesi, Kıhalom Kalesi, Praşo Kalesi gibi birçok kalenin özelliklerine temas etmiştir.

Sonrasında “Cihat Yurdu cennet Belgrad kışlağı” olarak tanımladığı bölgeyi gezip dolaştığını söylemiş, ardından Belgrad'tan Arnavut ülkesine gittiğini söyleyerek Eski Leş Kalesi ve İskenderiye Kalesi'nin özelliklerini anlatmıştır. Özellikle İskenderiye Kalesi'nin üzerinde çok durmuş, devamında da bu bölgede yaşayan halktan, camilerinden, giysilerinin özelliklerinden ve kadın-erkek isimlerinden bahsederek detaylı bir anlatım yolunu tercih etmiştir. Ardından vilayet halkının geçim kaynaklarının

¹⁹Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, (2002), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kanije, 6.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, (2002), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kanije, 6.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

neler olduğunu söylemiş, Arnavut dili hakkında bilgi vererek sık kullanılan söz kalıplarını bunların Türkçe karşılıklarıyla birlikte vermiştir. Seyahatinin devamında İskenderiye Kalesi civarında bulunan diğer kaleler hakkında bazı özelliklere temas etmiştir. Bu kalelerden özellikle İştib Kalesi'nin özelliklerini verirken bu kalenin hâkimleri, halkı, mahalleleri, mesire yerleri, camileri, mescitleri, medreseleri, tekkeleri, kervansarayları, hanları, hamamları, çarşıları, bedestenleri, halkın lehçesi, giyimi, sanayiini anlatarak teferruatlı bir bilgi verdiği şahit oluruz. Daha sonra Ortacuma Ilıcası, Sitarova Köyü Ilıcası, Lala Şahin Paşa Derbendi, Samakov Şehri, Sofya Şehri, Çırpan Kasabası, Küçük Üsküp Kasabası, Eski Vize Kalesi, Yenehisar Kasabası, Pınarhisar Kasabası ve Halkalı Kasabası'nın ardından İstanbul'a vardıklarını bildirmiştir. Ardından EvliyâÇelebi, Alman diyarı gazasına gittiklerini söylemektedir. Bu diyara giderken Terkos, Edirne, Eski Zağra, Kızanlık, Rusdere, Lofça, Plevne, Vidin, Belgrad, Mitroviçe gibi yerleşim yerlerinden geçmiştir. Sonra Gazi Kasım Paşa Destanı'nı ayrıntılı olarak anlatmıştır. Akabinde Ösek Beldesi, Mihaç Palankası ve Peçoy Kalesi'nin özelliklerini anlatmıştır. Özellikle Peçoy Kalesi'nde yer alan camileri, medreseleri, burada yaşayan halkın özelliklerini, hamamlarını, şairlerini, yiyeceklerini anlatmış, sonrasında Fötvar Palankası, Cankurtaran Palankası, Kovin Adası, Erçin Palankası, Hamza Bey Palankası, Budin Kalesi'ne yer vermiştir. Bu anlatımda Budin üzerinde fazlaca durmuş Budin'in tarihinden başlayarak hâkimleri, kalesinin şekli ve devamında cami, medrese, han, tekke, mektep, hamam gibi imaretlerden, son olarak da çarşı, pazar, çeşme, su ve hava gibi özelliklerini ayrıntılı olarak yer vermiştir. Ardından Üstürgon Kalesi'nin anlatımına geçmiş, burada da tıpkı Budin'in anlatımında izlediği metotla söz konusu bu kalenin de özelliklerini kaleme almıştır. Daha sonra Ciğerdelen Ovası'nda yapılan büyük savaşı anlatmıştır. Seyahatinin devamında Litre Kalesi, Leve Kalesi, Novigrad Kalesi, Nitre Kalesi, Tot vilayeti, Holandiye vilayeti, Korol vilayeti, Şivekoron Kalesi, Heyvaroş, Çek Hıristiyanları vilayeti, İsveç vilayeti, Kallevine Kalesi şehri, Felemenk Frengi vilayetinin özelliklerini saymıştır. Ardından Felemenk dilinin özelliklerini anlatmıştır. Daha sonra Felemenk kralının taht merkezi Amsterdam şehrinde bulunan kalenin, Prandaporpsk vilayetinin özelliklerini sayarak Alman diyarından Orta Macar vilayetine gittiklerini bildirir. Giderken Derikmaden Kalesi ve Uyvar Kalesi'ne uğramıştır. Eserinde Uyvar Kalesi'nin üzerinde daha fazla durduğunu görürüz. Bu kalenin tarihinden başlayarak, halkı, sanatları, cebehanesi hakkında

bilgilervermiştir. Daha sonra Novigrad Kalesi, Vaç Kalesi, Eski Rodnik Kalesi, Çačka kasabası, Pojagacık kasabası, Mitrofçe şehri, Belgrad Kalesi, Zemon Kalesi, Öziçe Kalesi'ne uğramıştır. Bunların arasından Öziçe üzerinde daha fazla durmuş ve bu şehrin kalesinin, hâkimlerinin, camilerinin, medreselerinin, mekteplerinin, tekkelerinin, hamamlarının, kervansaraylarının, bedestenlerinin, giysilerinin, şairlerinin özelliklerini sıralamıştır. Seyahatinin sonlarına doğru, Hersek vilayetinde Roda kasabasına uğrayıp yolda da Pirboy kasabası, Marjik Manastırı, Kovin Kalesi, Mileşova Kalesi'yle karşılaştıklarını bildirmiştir. Ardından Hersek sancağı taht merkezi Taşlıca şehrinin özelliklerini sayarak devamında Foça şehrinin anlatımına geçmiştir. Sonrasında Dobra-Venedik vilayetinde gittiği konakları, gezip gördüğü kaleleri, köyleri, kasabaları ve buradaki halkın batıl inançları hakkında bilgi vermiştir. Seyyâh-ı Âlem, Dobra-Venedik vilâyetinden Mostar'a geçtiklerini bildirerek Mostar Kalesi ile Mostar Köprüsü'nü kaleme alır. Bunların ardından Bosnasaray şehrinin özelliklerine kısaca değinerek Kaniye'ye doğru yola çıktığını bildirmiştir, Çelebi, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın son seferi sayılan Sigetvar Kalesi fethini ayrıntılı olarak anlatıp söz konusu bu fetih bünyesinde Kanuni'nin ölümünü, ölümünün ordudan gizlenmesini, o esnada Kütahya'da vali olan Şehzade Selim Han'ın gizlice oraya gelmesinin istenmesini de ayrıntılarıyla eserinde vermiştir. Nihayetinde Sigetvar Kalesi Osmanlı Devleti tarafından feth edilmiştir. Sonrasında Kaniye Kalesi'ne vardıklarını bildirerek bu kalenin özelliklerini de saymış, Kaniye Kalesi'nden sonra Dodoşka vilayeti, Mekemorya vilayeti, Sloven vilayetine gittiklerini söylemiştir. Cildin sonlarında Zagrep Kalesi, Harpunya Kalesi, Pejaga Kalesi, Yenikale gibi yerlere uğradıklarını bildirerek buraların özelliklerini saymış, Kaniye Kalesi menzilini de anlatarak bu cildi sonlandırmıştır.

2.2.1.2.7. Yedinci Cildin Özeti²⁰

Evliyâ Çelebi bu cilde “Alman Diyarı” olarak nitelendirdiği yerleri İslâm askerlerinin oluşturduğu ordu ile yağmalamaya gittiğini bildirir, sonra 16 beyitlik bir kaside ile söz konusu seyahatine başlar.

Çelebi, bu cildin uzunca bir bölümünde yağmaladıkları kaleleri, kasabaları ve beldeleri anlatır. İlk olarak Eğirsek Kalesi’nin özelliklerinden, buranın kâfirlerin elinde olduğundan ve yağmalamak için koyulduklarından fakat kâfirin kendilerine çok sayıda top atmasıyla bu kaleden uzak durmak zorunda kaldıklarını belirtir. Tıpkı Eğirsek Kalesi gibi birçok kaleyi kaleme almıştır. Bu kalelerin tarihlerinden bahsettikten sonra tüm kalelerin kâfirlerin elinde olduğundan bahsederek bu kaleleri yağmalama girişimlerini oldukça canlı bir biçimde bizlere sunmaktadır. Elbetteki İslam ordusu bunca yağmalama sonucunda birçok esir ve ganimet sahibi olmuştur. Bu ganimetleri satmaya giderler, içlerinde Evliyâ Çelebi de vardır. Bu süreç zarfında Seyyâh-ı Âlem, uğradıkları yerleri de kaleme almış, aynı zamanda kâfirle girilen savaşlarda şehit olan askerlerin ahvallerini de yazmayı unutmamış ve bunu kendine bir görev addetmiştir.

Ayrıca kaleme aldığı yerlerden birisi de Sultan Süleyman Han türbeli kaledir ki Çelebi, söz konusu bu kale ile birlikte Osmanlı tarihinde önemli yeri olan Zigetvar Savaşı’nı da detaylı bir şekilde bizlere anlatmaktadır. Buradan Belgrad’a geçen seyyah, bu yerleşim yerinin kalesinden camilerine, bedestenlerinden mescitlerine kadar teferruatlı bir tanıtım yapar. Belgrad’dan geçerek çeşitli vilayetler gezen Çelebi, öncelikle Eğri vilayetine, oradan da Ungurus vilayetine gider, bu bölüm eserinde oldukça uzun bir yer kaplamaktadır. Ungurus vilayeti bünyesinde onlarca kale ismi zikretmektedir. Bu kaleler sadece ismen geçmeyip kalenin isminin kökeninden yapılış tarihine, şeklinden bu kalelerle ilgili içinde kendisinin de bulunduğu anekdotlara varıncaya kadar detaylı bir tanıtım göze çarpar. Söz konusu kalelerden bazıları şunlardır; Budin Kalesi, Keyviz Kalesi, Petri Varadin Kalesi, Karlofça Kalesi, Eğri

²⁰ Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, (2010), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Eğri-Hatvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan-Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova, 7.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, (2010), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Eğri-Hatvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan-Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova, 7.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kalesi. Yazısının devamında Ungurus Vilayetine başlayan Çelebi, tıpkı diğer vilayetlerde olduğu gibi burada da çok sayıda kale isminden bahsederek bu yapıları tanıtır. Buradan hareketle diyebiliriz ki Evliyâ Çelebi eserinin bu cildinde kale merkezli bir anlatım tarzını benimsemiştir. Merkezini kalenin oluşturduğu devamında da çevresinde bulunan yerleşim yerleri ve bu yerlerde mevcut olan cami, han, hamam, bedesten gibi yapıların anlatıldığı bir yöntem seçen Çelebi, ayrıca gittiği yerlerde kendisine farklı gelen kültür örneklerini bulduğunda bunları da eserine koymuştur ve söz konusu bu örnekleri “acayip ve garip seyirlik” başlığı altında vermiştir. Devamında yerli halkın giysilerinden yiyecek ve içeceğine kadar, hatta kendilerine has dillerine (örneğin Nemçe Dili hakkında) kadar geniş bir aktarımda bulunmuştur.

Yukarıda anlatılan bölümlerden sonra, “1075 yılı Zilhicce’sinin 15.gün pazartesi Beç tahtından Ungurus-i Alman diyarlarından ta Bahr-i Muhit kenarlarından İspanya vilayeti, Donkarkız vilayeti, Danimarka vilayeti ve Felemenk vilayeti’nde Amsterdam şehri, Lonçat vilayetine, Kalevine vilayetine, Ruye vilayetine, Holandiye vilayetine, Prandaporosk vilayeti ve Prag şehrine, İsizinye şehrine kısacası yedi krallık yerde ta Vo Nehri kenarına kadar gittiğimiz konakları açık seçik bildirir” başlığıyla uzunca bir bölüm buraları anlatır. Bu başlık altında da diğer vilayetlerin anlatımında olduğu gibi kale isimleri ve söz konusu bu yapıların detaylı tanıtımı ağır basmaktadır. Eserinin devamında Bükreş şehrine geçen seyyah, tıpkı bir külliyyat gibi teferruatlı bir anlatımın ardından “gaziler ocağı” olarak nitelendirdiği Kırım’ın anlatımına geçer ki burada Mehmed Giray Han Gazi ve onun oğulları Selim Giray Sultan ile Ahmed Giray Sultan’ın vasıflarını anlatarak kendilerini övmektedir. Kırım’dan sonra Boğdan’a geçen seyyah, bir yerleşim yerinden diğer bir yerleşim yerine giderken gördüğü nehirleri, menzilleri ve hanları da kaleme almayı ihmal etmez. Ardından Çerkezistan ve Dağıstan vilayetlerine de gider, bu yolculukta kendisine Mehmed Giray Han’da eşlik eder. Bu seyahatin devamında sırasıyla Nogay, Çerkes, Kalmık kavimlerinden bahseder ki bu kavimlerin anlatımında yerel halkın giysi, yemek, âdet ve alışkanlık, kadın-erkek isimleri ile ilgili konulara dair de önemli bilgilerde bulunur, özellikle bu kavimlere ait verdiği bazı inanışlar oldukça ilginç ve okunmaya değerdir. Ayrıca Evliyâ Çelebi söz konusu bu ciltte başından geçen ilginç olayları da bizlerle paylaşmıştır ve bu bölümlerin anlatıldığı kısım için “Hakirin başından geçen olayları bildirir” başlığını kullanmayı tercih etmiştir. Çelebi son olarak Azak Kalesi menziline gelip Moskov elçisiyle sohbet

ettiklerini belirterek bu cildi sonlandırmaktadır. Genel olarak bu ciltte Evliyâ Çelebi'nin yabancı olduğu Avrupa kültürüne vakıf oluşuna şahit oluruz.

2.2.1.2.8. Sekizinci Cildin Özeti²¹

Seyahatnâme'nin bu cildinde Evliyâ Çelebi, tüm seyahati boyunca kuzey bölgesinin soğuk ikliminden başlayarak sıcak iklimlere inmiştir ve tarihe karışmış olan uygarlıklara ait bilgileri kaleme alarak bizleri bu hususta aydınlatmıştır.

Seyyâh-ı Âlem, söz konusu bu cilde Osmanlı'ya çok pahalıya mal olan Girit fethini anlatmakla başlamıştır. Çelebi, Azak Kalesi'nde iken Osmanlı'nın Girit Adası savaşı için yola çıktığını duyunca kendisi de bu fetha katılır ve bütün savaş sahnelerini bizlere aktararak bize o yeri ve o anı hissettirmeye çalışmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Evliyâ Çelebi, Azak Kalesi'nden kalkıp Heyhat Sahrası içinden Kırım vilayetine, oradan İstanbul'a, oradan da büyük savaş olan Girit Adası'na gider. Bu menzil boyunca geçtiği nehirleri, dereleri, ovaları, kaleleri ve köyleri anlatır. İlk olarak Kırım'a gelen Çelebi, buraya gelene kadar geçtiği konakları bildirir. Devamında Kırım Adası'nda yer alan hanları kaleme alır. Sonrasında ikinci taht merkezi olan Edirne'ye geçer. Dimetoka ve Gümülcine kalelerini anlattıktan sonra ise Gümülcine'den Yenice ve Serez taraflarına geçer. Yolculuğunun devamında Siroz şehrine geçen Çelebi, söz konusu bu şehri hatırı sayılır bir teferruatla kaleme alır. Siroz kalesinden başlayıp camilerine, mescitlerinden medreselerine, mahallelerinden tekkelerine varıncaya kadar geniş bir bilgi sunar. Ardından Selanik'e geçip bu yerleşim yerini de teferruatlı anlatır, özellikle bu şehirdeki Osmanlı sultanları camilerinin anlatıldığı kısım dikkate değerdir. Selanik'den sonra Alasonya Kalesi ve Tırhala Kalesi'ni geçip Atina'ya ulaşır. Atina'yı anlatmaya kalesinin zemininin şeklinden başlamış, selâtin camileri ile devam etmiş, adalarının anlatımı ile sonlandırmıştır. Seyahatinin devamında Mora Yarımada'sına, Kefalonya'ya ve Anavarin'e geçer. Anavarin'in kalesi ile suyu ve havasından bahseden

²¹ Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine-Kavala-Selanik-Tırhala-Atina-Mora-Navarin-GiritAdası-Hanya-Kandiye-Elbasan-Ohri-Tekirdağı, 8.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine-Kavala-Selanik-Tırhala-Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandiye-Elbasan-Ohri-Tekirdağı, 8.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Çelebi, akabinde Moton, Koron, Mizistre ve Anapoli'ye giderek söz konusu bu yerler hakkında bizlere bilgiler sunmaktadır. Eserin devamında ise bu cildin en önemli kısmı olan Girit Savaşı'nın anlatımına geçer. Bu kısım Seyahatnâme'de "1078 tarihi Rebiülahir'inin 15. günü (4 Ekim 1667) Girit Gazası'na gittiğimizi bildirir." şeklinde geçmektedir. Girit Savaşı'nı bütün çıplaklığıyla anlatan Evliyâ Çelebi, savaşta yaşanan zorlukları, kâfirle yapılan mücadeleyi, savaş esnasında Allah'ın büyük yardımlarını ve bu savaş süresi boyunca şehit olanların anlatımına şahit oluruz. Seyyâh-ı Âlem, söz konusu bu şehitlerin sayısını kaleme alırken bu önemli bilgilere veziriazama verilen defterlerden kopyalayarak eserine geçirdiğini nakleder. Devamında Kandiye Kalesi'nin İslam ordusu tarafından kuşatması ve kâfirle girilen büyük savaş anlatılır. Savaş sırasında söz konusu bu kalenin yıkılan yerlerinin tamirâtı başlar ve Osmanlı Devleti'nden binlerce mimar, mühendis, marangoz, amele ve esir kaleyi tamir etmek için bütün vezirler, beylerbeyleri ve sancak beylerinin eyaletleri askerleriyle görevlenmişlerdir. Evliyâ Çelebi eserinin devamında Manya Savaşı'nın başladığını duyurmaktadır. Bu savaş sebebiyle Manya'ya gittiği menzilleri ve adaları da kaleme aldığını görmekteyiz. Manya'nın fethedilmesi için kilit olarak görülen yer Zarnata Hisarı'dır. Çelebi, bu hisarın kuşatılmasından da bahsettikten sonra akabinde Arnavutluk sancaklarına doğru yola koyulur. Buradan Elbasan'a ve Ohri'ye gelir. Ohri'nin özelliklerini anlatırken bilhassa gölü üzerinde durur. Bunun sebebi ise söz konusu bu gölde bulunan çeşit çeşit balıkların başka bir diyardaki gölde mevcut olmamasıdır. İşte bu özelliğinden dolayı eserde Ohri "Balık Yurdu" olarak nitelendirilmektedir. Ohri'den sonra sırasıyla İştib, Tikveş, Usturmça ve Hayrabolu diyarına giden Çelebi, son olarak Tekirdağı'na varır. Tekirdağı'nı ziyadesiyle över ve bu yerleşim yerinin İrem cenneti gibi bir yer olduğunu kaleme alır. Bunun yanı sıra tarihinden, mimari yapılarından, ikliminden, şairlerinden, kadın ve erkeklerinden ve ziyaret yerlerinden bahsederek bilgi verir ve böylece söz konusu bu sekizinci cilt tamamlanmış olur.

2.2.1.2.9. Dokuzuncu Cildin Özeti²²

Evliyâ Çelebi bu ciltteki seyahati ile birlikte yarım bıraktığı Anadolu seyahatini tamamlamıştır. Ayrıca ömrü boyunca yanıp tutuştuğu ve çok arzuladığı kutsal toprakları ziyaret ederek hac vazifesini de yapmıştır.

Seyyâh-ı Âlem, söz konusu bu dokuzuncu cilde *Besmele* ile başlamıştır ve Hâlık-ı Kevneyn'e sonsuz şükranlarını ve sayısız övgülerini sunmuş, devamında Sultan IV. Mehmed Han'a hayır dualarda bulunmuştur. Sonra Asitane-i Saadet (İstanbul)'ten Allah'ın farz kıldığı hac ibadetini yerine getirmek için Üsküdar'dan Mekke-i Mükerrerme'ye doğru seyahate çıkar. Bu seyahat boyunca karşısına çıkan büyük şehirleri, kasabaları ve köyleri bütün halleriyle kaleme alır. Seyahatinin başlangıcında öncelikle eski taht merkezi olan Bursa'ya uğrar. Bursa şehrini 2.ciltte detaylı anlattığı için bu yerleşim merkezi üzerinde çok durmayarak Kütahya'ya geçer. Aynı zamanda Evliyâ Çelebi'nin memleketi de olan Kütahya, Seyahatnâme'de detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kütahya'nın anlatımına kalesinden başlanılmış olup sancakları ve mahalleleri ile devam edilmiştir. Devamında camileri, hanları, beğenilenleri, ziyaret yerleri ve ılıcası, eserde detaylı bir şekilde yer bulmuştur. Kütahya'dan sonra Afyonkarahisar'a geçen Çelebi, Karahisâr-ı Sâhip vilayetini de teferruatlı bir biçimde anlattıktan sonra Uşak'a, Uşak'tan Manisa'ya, Manisa'dan İzmir'e geçen Seyyah, bu bölümde İzmir'in kalesinden ve yapılarından bahsettikten sonra Ödemiş'e doğru hareket eder. Seyahatinin ilerleyen bölümlerinde eski taht merkezi olan Tire'ye uğrar ve bu yerleşim yeri hakkında da teferruatlı bilgileri bizlerle paylaşır. Bu bilgilerden bazıları Tire'de bulunan mahalle camileri, mesiregâhları ve evliya ziyaretgâhlarına aittir. Çeşitli köy ve kasabaları ardında bıraktıktan sonra Denizli'ye ulaşır. Denizli'nin tarihinden ve kısaca mimarî ve tarihî yapılarından bahsettikten sonra Muğla'ya varır. Tıpkı diğer yerleşim yerlerinin anlatımında olduğu gibi burada da Muğla'nın tarihinden başlayarak, kalesi, imaretleri, ziyaret yerleri ile köy ve kasabaları hakkındaki bilgileri bizlerle

²² Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine, 9.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine, 9.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

paylaşır. Seyahatinin devamında Evliyâ Çelebi, elliden fazla adayı geçerek Antalya'ya oradan sırasıyla Karaman, Tarsus, Adana, Kilis ve Maraş'ı ziyaret eder. Söz konusu bu yerleşim yerleri hakkındaki bilgileri ve buralarda başından geçen olayları bizlerle paylaşmaktadır. Bu bilgi paylaşımından sonra Çelebi'nin ziyaret ettiği ilk yer Halep şehri olur. Halep şehrini anlatırken üzerinde en çok durduğu ve en çok bilgi verdiği husus, ziyaret yerleri olmuştur. Peygamber ve velilerin ziyaret yerlerine uğrayıp Fatiha okumayı ihmal etmeyen Seyyâh-ı Âlem'in uğradığı yerlerden bazıları şunlardır: Hz. İbrahim Makamı, Hz. Hızır Makamı, Kırklar Makamı, Hz. Yûşa Makamı. Buradan sonra ilk kible olarak kabul görülen, yüz yirmi dört bin peygamberin yuvası ve Beyt-i Mukaddes olarak da bilinen Kudüs'e geçer ki Evliyâ Çelebi, Kudüs'e eserinde büyük önem verir ve oldukça teferruatlı bir anlatım ile Nuh Tufanı'ndan önce ve sonra insanoğlunun kiblesi olan bu yerleşim yerini kaleme alır. Akabinde Kudüs'de yer alan ve ilk yapıcısının Hz. Davud olduğu Mescid-i Aksa'nın anlatımına geçer. Buranın kible olması, Allah'ın emri olduğu için Müslümanlar tarafından oldukça önemlidir. Evliyâ Çelebi de buraya hayli önem göstererek Mescid-i Aksa'yı her yönden tanıtmıştır. Kudüs'ün anlatımında sadece Mescid-i Aksa'yı kaleme almayan Çelebi, ayrıca söz konusu bu yerin içindeki imaretlerini, havasını, suyunu da kaleme alarak bu kutsal mekânı bizlere tanıtmıştır. Seyahatinin devamında çeşitli ziyaret yerlerini de ziyaret ederek Şam'a ulaşır. Şam vilayetinin anlatımına da sancaklarından başlayıp vezir saraylarının anlatımı ile sürdürmüş ve ziyaret yerlerinin anlatımını ile noktalamıştır. Evliyâ Çelebi Şam'da on beş gün konakladıktan sonra yıllarca özlemini çektiği hac ibadetini yerine getirmek üzere Kâbe-i Şerife doğru yola koyulur. İlk olarak Medine'ye varır. Bu bölüm Seyahatnâme'de oldukça uzun tutulmuştur. Cahiliye devrinde Yesrib adıyla anılan Medine şehrinin anlatımına Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinin anlatımı ile başlanmaktadır. Bu şehir hakkında hayli teferruatlı bilgi veren Çelebi, öncelikle Medine'nin çevresinin büyüklüğünü anlatmakla işe başlar, sonrasında ise bu belde de bulunan Ravza-i Mutahhara Camii'nin anlatımına, devamında ise Hazret-i Muhammed Emin sallallâhu aleyhi ve sellem'in mübarek kabirlerini ziyaret edişini kaleme alır. Son olarak ise Medine şehrinin ibadet ve ziyaretgâhları ile sahabe-i kirâmları bildirerek Mekke'ye geçer. Mekke'de gerçekleştirdiği hac ibadetinin bütün usul ve şartlarından bahseder. Hatta nerede hangi duanın okunacağından hangi ibadetin yapılacağına varıncaya kadar teferruatlı bir anlatım ile hac ibadetini kaleme alır. Aynı

zamanda Mekke'nin anlatımında Hz. İbrahim Makamı, Safa ve Merve Tepeleri, Arafat Dağı ve Cebel-i Nur Dağı da detaylı bir şekilde eserde yerini almıştır. Seyyâh-ı Âlem, devamında Kabe-i Şerif, Hacerü'l Esved taşı ve Zemzem suyunu da anlatarak Mekke şehrinin anlatımı ile noktalamıştır. Evliyâ Çelebi, veda tavafinin ardından Mekke'den ayrılır, Tûr-ı Sînâ Dağı'nı da geçerek hac görevini yerine getirmenin huzuru ile ömrünün son yıllarını geçirmek üzere Mısır'a gider ve böylece dokuzuncu ciltte tamam olmuş olur.

2.2.1.2.10. Onuncu Cildin Özeti²³

Evliyâ Çelebi bu cilde Alemleri yaratan Allah'ın eşi ve ortağının olmadığına, Muhammed Mustafa (s.a.v)'nin ise O'nun habibi ve resulü olduğuna tanıklık ettiğini beyan ederek başlamaktadır. Çelebi, onuncu cildin tamamını Afrika kıtasına ayırmıştır ve Hac seyahatinden (detaylı anlatımı dokuzuncu cilttedir) sonra Mısır'a dönüp bu yerleşim yerinin bütün şehirlerini gezip görmüştür.

Seyyâh-ı Âlem, ilk olarak Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yeryüzüne inişinden sonra başlarından geçenleri anlatmış, akabinde Mısır tarihi ile ilgili kaynakları sıralamıştır. Hz. Âdem'den sonra sırasıyla başa geçen Mısır meliklerini (Mısır şehirleriyle birlikte) kaleme alır. Devamında Hz. Nuh öncesi ve sonrası Mısır'ın durumundan ve yine meliklerinden bahsettikten sonra Hz. Yusuf'un Feyyum şehrini yapıp Yusuf Gölü'nü kazdığını ve en sonunda vefatını bildirir. Mısır'ın eski tarihi hakkında bilgi vermeye devam eden seyyah, Mısır'a gelen peygamberleri ve hekimleri de kaleme aldıktan sonra Mısır'ın fethi konusuna adım atar ki Mısır'ın ne denli önem arzettiğini belgelemek adına Mısır hakkındaki sarihan, tenzihen ve hikâye yoluyla ayet-i şerifleri ve hadis-i şerifleri nakleder. Sonra Sultan IV.Mehmed Han zamanına kadar Mısır'da saltanat kurmuş olan elliden fazla devlet ismi sayar. Böylece Mısır'ın tarihi konusunda da hayli bilgi vermiş olur. Çelebi, Mısır'ın çeşitli devletlerin himayesi altına girmesini ve devamında Osmanlı Devleti'nin bu topraklara sahip olma arzusu ve ardı

²³ Bu bölümdeki bilgiler için aşağıdaki kitaplar okunmuş ve özet çıkartılmıştır:

Seyit Ali Kahraman, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Mısır-Sudan-Habeşistan-Somali-Cibuti-Kenya-Tanzanya, 10.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seyit Ali Kahraman, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Mısır- Sudan-Habeşistan-Somali-Cibuti-Kenya-Tanzanya, 10.Kitap, 2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

sıra gelen Yavuz Sultan eliyle Mısır Savaşı, Sultan I.Selim'in Şah İsmail ile giriştiği Çaldıran Savaşı ve nihayetinde Mısır'ın fethi Seyahatnâme'nin bu cildinde anlatılagelen tarihi tafsilatlardan bazılarıdır. Mısır'ın fethinden sonra Evliyâ Çelebi, eserinde bu söz konusu ülkeyi oldukça ayrıntılı anlatmıştır. Öyle ki Mısır'ın anlatıldığı bölüm bu cildin neredeyse çoğunu oluşturmaktadır diyebiliriz. Çelebi, Mısır'ın bütün şehirlerini gezip görmüştür. Ayrıca bu şehirler ile ilgili de özellikleri eserinde kaleme almış, camilerinden medreselerine, tekkelerinden çeşme ve köprülerine, halkın özel dilinden yiyecek ve giyeceklerine, hatta siyasi ayağına da değinip hakimlerinden kadılarına kadar oldukça geniş bir incelemede bulunmuştur. Dolayısıyla bu ciltte en eski medeniyet merkezlerinden biri olan Mısır hakkında oldukça geniş ve buna mukabil oldukça ilginç bilgiler yer almaktadır. Seyyâh-ı Âlem, Nil Nehri'nin önemine haiz olduktan sonra, Mısır'a hayat veren ve zengin eden Nil'in kaynağını merak etmiş, bu nehri izleyerek ekvatora kadar gitmiştir. Yol üzerinde uğradığı şehirleri, kasabaları, köyleri ve ziyaret yerlerini de kaleme almayı ihmal etmemiştir. Örneğin; Nil Nehri'nin kollarından biri olan Batnü'l-Bakar'dan giderken bu güzergâh üzerinde çok sayıda yerleşim yerini geçmiş ve bu yerleri tarihe not olarak düşürmüştür. Dönüşte sırasıyla Sudan, Habeşistan ve Somali'ye geçen Çelebi, buradan da sahili takip etmiş ve Cibuti üzerinden tekrar hac seyahatinden sonra uğradığı Mısır'a gelmiştir. Seyyâh-ı Âlem, Mısır haricinde ülke bazında, Sudan, Habeşistan, Somali, Cibuti, Kenya ve Tanzanya'yı da gezmiş, böylece son cilt olan onuncu cilt ile gezip gördüğü yerleri noktalamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVLIYÂ ÇELEBİ'NİN SEYAHATNÂMESİ'NDE KARAHİSÂR-I SÂHİB

3.1.KARAHİSÂR-I SÂHİB BÖLÜMÜNÜN OSMANLICA METİN²⁴

اوصاف قلعه سنکبار شهر فیون قره حصار فیونی خلقنه غالب شهرینه
قره حصار صاحب در لر دفتر خانه سلطانیندر بویله تحریر اولشوب جمعی و امر لرده دخی بویله ترقیم
اولنور زیر اکل عثمان اولکه سنده التي قره حصار قلعه سی وار در اما بوقر حصار انا طولی الیا لتند
باشقه سباق بکی متصرف اولور ایکی صوغلیه دخی احسان اولنور شریف و عالی منصبدر باشا
سنک خاصه طرف بادشاهیدن ۳۰۴۰۲۹۹ در حین سفرده باشا سی حاصنه کوره بیک آدم
ایله سفر اشر و سنجامنده ساکن اولان ارباب زعماء و ارباب تیمار ۶۱۲ در بوجمله سی خین سفرده
قانون اوزره جبهه لولری ایله والای بکی و جری باشیلری ایله سنجاقلری التند اوج بیک عسکر
پور سلاح اولور و پوشیده کتقدیری و یکجری سرداری و دزداری و ایکی یوز قلعه نفراتلری
وار در و اوچیوز اچمه بایه سیله صدقه اولنور شریف قضا در و نواحیسی یوز بکری باره آبادان
قرار در قاضیه سنوی اون کیسه سباق باشانه یوز کیسه حاصل اولور و شیخ الاسلامی
و نقیب الاشرافی و اعیان اشرافی و فرت اوزره در و علماسی غایت جوق اولد و نغدن همان منصب
عالی لری متصرف اولش یوز قضا طایفه سی وار در سایر ائمه و خطبا و مشایخانی دخی
بوکه کوره قیاس اولنه غایت ملت و محترم و عنقا خلقی وار در و سنجاقی جبهه طقوز قضا در
غایت معمر قضا لری بولدر در کم زکرا اولنور قضا شهر و قضاء صاند قلی و قضاء سیمانی
و قضاء شهود و قضاء جوله و ایکی قضا دخی بار جنلر قضا لری در و قضاء قرا من و قضاء جاتی
مشهور قضای معمره لری بولدر در و قلعه سی فیصر روم بنا اتمدر بعده سنه تاریننده
سلطان علا الدین سلجوقیان روم کفر سی دستندن دست قهرایله فتح اتمدر بعده اکل
عثمانیاندن سلطان اورخان کریمیان اوغول لری الندن اتمدر جمله اتی قات شدادی بنای
قدیم قلعه عظیمدر حقیر اتمک در میان ایدوب سیر تماشا سنه بزد همت ایدوب قلعه بعضی شهر لری
یارانلر بزم ایله عروج اتمک اوله اچمه قلعه واروب قپوسی غریبه ناظر در عتبه علیاسی اوزره بوکونه
تاریخی وار امر بمارت هذه لکدارا عالییه فی دولت سلطان المقظم علا الدین و الدین
سلطان کبیرا دین بکنسرو ابدالله سلطنته تحریر اولمدر بو تار غلک نوقشده ینه بو قبولک
کمری اوزره بر جاکوشه بیاض مرمر اوزره جلی خط ایله **بو تاریخ مسطور** در ایلیوب لطف
و کرم دولتی شاه یعنی سلطان سلیم شاه غیور امر ایدوب تعمیر بمون بو حصنک مبر
محمود ینه اتدی بویله شور دیدی تعمیر ینه تاری تارنخن اولدی بوستد
متین معمر ینه و بو قلعه بالاقر حصار سنک جنوبنده کوه بالالره یقین سنکستان
وداغستانلی بر دره اغزند یوزن صحرا یه و رمش اوج آسمانه سر جکشر قهقهما وار بر حصن
حصین استوار شاهین وزا
آشیانی صاری و قزل یالین قیا اوزره کهکشان
ارد در کم اوجه عروج اتمک کوه دما و بند
سعی اتمکده اشغی شهرده اولو جامع
مثال بر قلعه ید قدر تدر حتی

²⁴ Bu metin, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmadan alınmıştır.

او کتده کی آشفی قلعه قیوسند ن کررب بوقلمه نك تازروء اعلا سنده خنكار جامعنه وارنجه
 کامل ایکی ساعتده چقدم اما بی تاب و بی مجال قالدم و بواجی قلعه نك ایچنده تازروء اعلا
 سلطان یقبا دبا معی کوچو کدر اما غایت مصنع و شیرین جامعد و برعبرت نجا محرابی واردر
 صافی لاجور دو مذهب ملککاری کاشی چین بر محراب نور میندد و منبری کذا کک بیچینه
 لکن مناره سی یوقدر زلزله دن منهدم اولمشدد و بوجا معلت صالح طبع فنده
قرقله قای زیاده کاهدر و بواجی قلعه اوج بوغدا ایسیار لری وجبه نما نه
 خزینه لری ویدی سکن عدد و صوصا ربحلری واردر غیره آثار بنادن برینی یوقدر دایما
 قبولی مسکون دور دیلان و چیا نلری غایت چوقدر بیتی آدمدن بر فرد یوقدر و یوقلمه
 شکل نخست بر صنع خدا یسد قدرت ایله خلق اولمش بر قلعه بالا دور و دایرا ما دار چرمی
 ایکی بیک آدمدر اما آشفی قات قلعه لری تقد ر آدم اولدوغی معلوم دکلدرد
 جرأت ایده مدک اما بواجی قلعه قوشلی صار بیج نام محک کوه بی ستون وار شهر هوا
 له شاه نشین وار طشر چقمق بر قیاد و حقیر انده او طرور و دی زمیننه نظر ایسدوب
 صنع خدای امعان نظر ایله تماشا اتم اعظمت الله ادیم ارض تا آلتون طاش صحر
 سنه وارنجه و ایکی مرحله بر سیدی غازی جانبینه و شرق طره فته ایکی منزل بیر قوبینه
 یو لکینه نظر اندم دشت صحرای هامون قمرای قرا و قشایر ایله تزیین اولوب
 وجه ارض سبز کون چمن زار و عزار و غنای و بستان تینلر ایله جمله وادیر نقش بوقلمون
 وار عیبرت نمون نمایان ایدی و کرجی بواجی قلعه خانه لری بوق شویله معطل دوردر
 اماینه احیان شهرک ارض ایله انتقال اتش حد و د لری و عناق کسته لری و خنلری و غار
 لری واردر و اچلر سنده زی قیمت اشیا لر ایله مقبول و مهور بی دور دشت بوقلمه
 نقر تلرندن او تر آدم نوبت ایله دیده بانلق ایسدوب حفظ حراست ایدر لر حین محاصره و جلای
 و جمالی خوفندن هر کس اموال از اقلرن بوقلمه کمفلر نده پنهان ایدر لر انکچون دایما
 قیوسی نگهبانلر ایله مسدود دور و بواجی قلعه قیوسند نك آشفی نه آت و نه
 قاطر و چهاراب چقماق مشکلا در پیاده آدم لر شاه راهدر حقیر دخی دیک آشفی
 اقوب سکر یوز آدمده اودته حصاره کلاک ایچنده قرق الی مقدادی خولی سزقات
 اندر قات قلعه نفقات خانه لری واردر و د زدار بونده ساکن اولور آینه و رونده
 ایچون بر دیوان خانه سی و بر جامعی واردر غیره خان و حمام و دکا کیشلری یوقدر
 و بواورته حصار ک قیوسی قبله ناظر بر قیودر و یوقیوایسند قله نك طاشلری
 اوزره بیاز مرمر دن قلعه صا خبری و زنگولری صور تلری جسد بوطر کی تماشا
 لر واردر و انکچون جمیع تواریخلر ده بوقلمه قلعه زنجبار دور و یوقیودن ینه یوقوش
 آشفی بر یوله حصار دخی واردر آسند دخی قرق الی خانه لر واردر و بونک دخی
 قیوسی غریبه مکشوقدر و بوقلمه خلق صور لرینی آشفیدن اشکلر ایله طشر لر
 کونه بوقلمه نکشدر و السلام اما آشفی شهر عظیم اولان واروش قدیم حفر ق داغی
 ایله قلعه کوهی مابینشده دره و دیه وایر لر اوزره و قلعه نك غریبی و جنوبی
 و قبله سی و شرقی و شمالی و یلد ز جانب لرینه وادجه واروش عظیم قلعه قیاسن آغا
 طه اتمشد و جمله دور و بیک الی یوز طر براق و کرج ایله مستود کاد کیر بنا سرای عالی
 و غیره بیوتلر در اما یوشلری کورن قرق الی بیک خانه واردر دیو تخمین ایدر اما بر
 حقیر خبرک صخره حکه سیملا شلر سندن و اصناف شینلرندن و عسکری سرچشمه لر سندن و شاه
 بندر لر دن و قرا کتدا لر دن خبر آلوب خبر براتکی اوز دیمه التزام مالایلزم اتمش بر بوشهرک
 دخی نقد رخانه اید و سن خبر آلوب خبر بر اتک بوشهرک بر خانه سنه کرسک دام و یا میله
 قاعه و مسافر خانه سی و حرمیه بر عظیم سرای سورینور و بیغ و بانج لری و اسع حویلی
 ایله جمافی زین اتمش بر شهر در اما دور و بیک الی یوز مسلمان خانه لری و بیک خانه نصا
 سکنای لری ایله آراسته بوشهر امد و جمله اولرینک تمکک سندن بر آدم قدی بالا طاش بنادر
 اندن بوقار و سی کرج دیوار لر در و جمله قرق ایکی محله و قرق ایکی محله و او انکی طوله
 کادیک مناره لر نما یاندر ماعدا

کلف و مزین **محارک** برجامع

سی و ارم شکی کور بر سه شمر دن
 انک خدات حساسه نند و یای
 ط یوزالی ایاقدر و عرمن سکنا

رسان ایله بوشیدن و بر بودمانا
 اوله کدک احمد باشا بایزدی
 و کدایه نعتی سز اولد و غنوده

9

قدمه وایکی قبه یان یانه در و بر مصنع طرز قدیم محراب و منبری و ارکیم مشلی مسک
 پیشوب شهرت کی منبر اوله و طشیر یان صفه لر شده الی بعد دستون اوزر منقش لطیف
 قبه لر در و حرمنه آب دست حوضنک چانپ اربعه سینه شجره بحیرت نما ارایله مزین
 بتر حرمدر کیم سایه درختلردن اصلا کوشش تاسیراتمن بر قویاخر یردد و بوخرمه متصل
 آب هوایی لطیف بر تمام مفرجه و ارکیم خسته لر کوسه حیات بو لور و بر مدرسه سی
 وار نیمش حجره در درس عای و طلبه لری موجود در مدرسین مایسینه پاییسی بحالی بر مدر
 سه در و عمارتی و خانلری و جله عمارت لری سرا پا قور شوم ایله اور توی جامع بی بدلد
 و اوت باز ارنده نیله او غلی جامعی دخی قور سوملیدر چار سوایمینه اولساق ایله صبح
 مساجد عتدن حالی و معطل دکلدر و **قرع جامع** کور مثلیدر **وات بازاری** **جامع**
و بعد از جم افندی جامع و عرب جامع و قلعه التشنده او لوجا مع غایت عتیقدر و مطور برق
 اور تولیدر لکن حرمنی یوقدر و ایکی قیوسی بر مناره سی وار در **و نیمه بازاری** **جامع** یونلر
 دن ما بعد مساجد لر در و مساجد لرک مهوری و معوری اسن چشمه مسجدی و اق
 مسجد و قبولی مسجد و چاوشلر مسجدی و قبه لی مسجد و یکی عبدالله افندی مسجدی
 و جله یلیدی تکیه سی و ار جلدان نظره کاه عشاقان تکیه مولی خانه عارفان و مکان
 صادقاندر قلعه قیاسی دامننده بر جمع ظرفا تکیه در و جله بش حمامدر اوله عمارت حکمی
 کدک احمد باشا کددر و پاشا سرای دیننده آله حمام و قاضی حنای و طیه خانه حمامی
 واسکی یکی حنای و حلاقر راغاسی عتاس اغا تعمیر و ترمیم اید یوز قلعه التشنده چال الدین
 حمامی ما تقدم سبل غرق اتمش حالا بنایه بتالی میا شرت اتمش اما لطیف حمام اولور
 و ایکی بزاز ستانی وار ما تقدم اوج بدستین اتمش حالا برن قنزل راغاسی جامع اید یوز
 اما غایت یرنده جامع اولور زیرا تا جارسونک و سطنده واقع اولمش و جله ایکی
 بیک قرق سکنر دکاندر پاشا نلردن خبر ادم اما جلد صراج خانه سی برد یارده یوقدر
 سرا پا کار کیرا و ستلری اور توی سایدنر دکانلردن و اشدن اشلن صراج بسا طلری
 برد یارده مخصوص دکلدر مکر اسلا مبولده اشلنیه بعید اولمه زیرا بوقر حصار کوسه
 لسی مازولیدر حصتیان و کور لری کور دما شدن پمیه مثال چقار کامل یوز دکان طیه
 خانه سی و اوج بیک پهلوان جوان آه اوران کور چکلری وار در اچلرینه بر قانی فرار ایدوب
 و ارسه خاکم آله ما زما طایب غلرک الندن دخی خلاص اولماز اولجه تحسوس ایدوب کردمانه
 قوشوب کویک نجاسیتی اچنده قال اولوب تایب و طاهر اولوب انشدن بوسیت صاحب اولور
 بو طایب غلر شهرک فو قده مولوی خانه قریبند دره نلک ایکی جانیبند بر در بند مالددر
 یرده در باشقه جامع لری و مساجد لری وار در یو طایفه جو قلو کسمنه ایله الفت اتملر
 و یوز عدد شیر لوغن یاغی کارخانه لری وار در و اون طقوز تجار خانلری وار در
 جلدان قبان خان و بعد الله افندی خان و حاجبی او یس خان و چفته لری عثمان باشا
 خان و چطال باشا خان و نجیم خان ایسه قلعه مشال بر خاندر آنلردن غیره بر
 کسمنه قوضعه قادر دکلدر اصبهان و نصف جهانه کیمدوب کلنجه حجره سسنگ بطلاکرا
 کراسن چکوب کسمنه قورندر منر مشهور خانلر بوشلردن و عمارت بر در و مدرسه
 ایدر و ایکی یوز دن متماوز آب حیات چشمه سار لری وار در اما جله سی قادن انا صوبنددر
 برخاقون عده و یشه نلک خیراتیدر کم برملوک بوبله خیراته مالک اولسا مشلر تا بر قنات
 یزدن نیمه سسکستان داغلردن کتر دمشدر و بر قز قزداشی دخی شهرک مزارستاننک
 اطرافنه دیوار چکوب نیمه بیک کار کیریشا زیر زمین مزار لری بنا اتمشدر و مولوی خانه
 قریبند ایکی لوله لی چشمه زلاک **تاریخچه** **رسم الله الرحمن الرحیم** بنی هذه للتشاقیه
 فی ایام دولت السلطان سلیمان شاه بن محمد شاه بن یعقوب شاه سینه اربع ستانه
 تحریر اولمشدر و یوشنر آدم در یاسیدر جارسنوی باز ارنده آدم آدملک او منر سوکه
 مزار یله از دحامدر زیار بندر شهر در چانپ اربعه سی غایت معور قرا لردن و خلقی غایت
 عتقا لردن و غایت منعم کسمنه لر در کیم آینده و روندیه نعمت لری مینر والد را اما خلقنک رنک
 رویلری صارویه مایلر در زیرا بود یار آفیون کاف اولمغیله خلقنک اکثری تریا کیلردن اما آب
 هواسنک لطافتندن خلقی تریا کیلرینه کوره نانه جو پی کیمی و یادسل کیمی مثال آریق آدملر
 دکلدر و صوبی بلغمی اولدو مدرلر و تریاکی اولد قلدن و تریاکی اولینلر
 قهوه خانه لرند اصحاب کهمفه تبعیتا
 اقمه کور دکلری حال لری جمله واقعدر و جله
 دخی جمله لجوج قومدر زیرا
 نوم دایمه مبتلا اولوب دایما

سنك خاراورد و بوشهری بویوز دست سیرنماشا ایدمب جمله امیات ولایت ایلله و داعی الشیب
 خاشر حاصبی عبداللہ افندک ایلله **در حصار صاحبندت از میر ولایتہ کتد کز منا ز لری بیات**
 ایدر اولاً قبیلہ جانبندت حضر لقاغف ورا سنده معور قرار عبور ایدمب شهر کدیت قادت انا
 عینک باسنه واروب آب نابندہ نوش ایدمب ۳ ساعتہ **قصہ** شهر یوزالا آفہ ایلہ قضاء بعضی
 رنات قرع حصار قاضی سونہ ضمیمہ احسان اولنور قرق بارہ ناحیہ قرانی واردر و قرع حصار باشا
 سنک حاصیلہ سرداری و کتد بیری یوقدر و شہری برتر بقوہ آت ہوا سی لطیف باغ و بلخ لری مزین بر قصبہ
 حکمر قصر آکو حصار انکور ایدر اجملہ بوندت کتدر و افزا ناسل بوشہر جفوقہ قصبہ سی و در لرا اما غلط
 شہور در اصل قصہ شہود در زیر اجانب ایدمب سندنہ بنیہ بیک شہید لر مد فونلر در بر قصبہ جملہ طغوز خلہ و
 طغوز عرابدر جادشوا بچند کر میات جامع جماعت کتدیرہ مالکدر اما قور شون اویتدی جامع دکلدر
 طبر اقلدر و مساجدی و خانہ و حمام و مکتب صیانی و عیونلرک و اسواق محضری واددر و جملہ بیک ایکو
 خانہ در انور بر جملہ محکمہ مہات اولن علی الصبحا غیب طرفند بر صہانک نہایتہ علی قبا سی
 بولندہ بوز بیک و زجر منا ایلہ اول نید سندنہ عروج ایدمب جملہ قرع حصار صحرای و غیر قرار
 تحت الشراہ نورینور ایدمب بود خج عبور ایدمب ایکفی ساعتہ **قریہ بویالہ** مذکور
 علی داعی و امندن یوزا ولی مسلمات قریہ سیدر و عفتان باشا زاد نک زعامتیدر
 اندر بویالہ ارم منال بر آستانہ **سلطان قاف قناعت و علمدار حضرت رسالت**
حضرت قرینی برقیہ بود انوار ایدمب مدفوندر کم عجب زیارتکام حاصد عامدر فقرای
 جملہ بیکنا شیاندر و نو محل سمانی قضاسی حدود ایدر و بوشہری عظیم ایچہ مالا آبادات قراردر
 و بویالہ قریہ سی خاکندہ بر لوندہ قرزک کرک حاصلا اولور غنائی خالیجہ لر بیک بویاسی بوندت
 اندک ایچوت بویالہ در لریک ساعتہ بوشہری ایچہ نمش بار قرارک عبور ایدمب **قریہ سنان باشا**
 محکمہ مہات اولدق قرع حصار خاکندہ سبضانی قاضی سی بون ساکن در زیر ولایت او تاسیدر یوزالا
 آفہ قضای آسماندر زیر اعلی صیجان کبی مضر قوم انرا کدر و قرع حصار باشا سنک و بواد لغی حکمت در
 بر سیرہ کاه و چین زار و کپاها تلی قرارک ایچہ ایدمب بویالہ کوییدر جانب اربعہ سندنہ
 کی قرارہ و بیک آدم جمع اولدق ہفتلہ بر عظم بازارک اولور و بیکہ بیک چند عالم
 و بیک سرنکوت در ختلر ایلہ مزین اولش بر نماز کاه وادیسندنہ بازار تحت اولور و عشترا فغشر
 حوض عظیمی واد بازار کونلرک بر صمد ایچہ بر و جوات کروب شناور لک ایدر لر و اطراف
 حوض لردہ کونا کون مفید مختصر مقصود لردہ اہالی بازار تحت ایدمب خانندہ و کونینلر
 و مطر بلر خوش نواخت ایدمب ہر کس یار انلری ایلہ قولہ قولہ قولہ قرار ایدمب عیش
 عشت ایدر لر عظم سیرہ کاهدر بو محلک عمارتاف سرا با غازی سنان باشا خرافت
 اولمفلہ قریہ سنان باشا در لر جامع عظیمک قنوسی اوزرہ **تاریخی بودر** سنا یا شایلوپ
 حاکمیتین دینا فنانس دبلکم بیاعقبانسان بازار بوشہر صفا دارینہ تاریخ خودیلر عند غیبہ
 حد طسن سہ خانلری و حماملری و عمارتی و مدرسہ و مکتب صیانی جملہ قوشون کار کیر
 بنای عظیمدر خیراتدر و عمارتین لغی صبح و شام میافرنہ و مجاورینہ میز ولدر
 سنان باشا بوشہری انشا ایدر کن بود یارک انرا کدیت مغیر خاطر اولوب بوشہر انلیدن
 نہ حاصلا اولکم نیسہ لردیو بیدر شہر اندت صاند قلی بلن آشوب بشی ساعتہ
منزل قصہ صاند قلی قرع حصار خاکندہ یوزالا آفہ قضادر و بوشہر لقاغف و شہری
 بار فرادر بوشہر قلی قضاسی صاندق دولوسی مالکی و محصور لقی قضادر و شہری
 بر فرج فرا بردہ باغلر و باغلرکی زارک و مرغاف ہزارک بردر و جملہ اوج بوز
 انا طوبراق اورقوب اوردر و اوج محلہ و دروت عرابدر جملہ جادشوا جامع قررتیلہ
 معور بناور و بر منان موزون و واردر و قرق عدد لیلی دکانلرک واردر جملہ
 اطراف قرارک نہ لب لپی بوندت کتدر غایت دانہ دار بخود سراولوب بردیان مخصوص
 دکلدر و غیر دکانلری و خانہ و حمام و کتدہ و مساجد واردر امن امان قصبتہ
 اندت جانب غربہ و اسح صحرای ایچہ معور قرارک ۶ ساعتہ عبور ایدمب وقت ظہرہ

3.2. KARAHİSÂR-I SÂHİB BÖLÜMÜNÜN TRANSKRİPSİYONLU METNİ²⁵

3.2.1.Evsâf-ı kal'a-i seŋbâr şehir-i Afyonkarahisâr

Afyonu halkına gâlib, şehrine Karahisâr-ı Sâhib dirler. Defterhâne-i Sultânî'de böyle tahrîr olunupcemî'i evâmirlerde dahi böyle terkîm olunur. Zîra Âl-i Osmân ülkesinde altı Karahisâr kal'ası vardır. Ammâ bu Karahisâr Anatolueyâletinde başkasancakbegi mutasarrıf olur. İki tuğluya dahi ihsân olunur şerîf ve âlî mansıbdır. Paşasının hâssıtaraf-ı pâdişâhîden 240.299'dur.Hîn-i seferde paşası hâssına göre biñ âdem ile sefer eşer. Ve sancağında sâkin olan erbâb-ı zü'amâ ve erbâb-ı tîmâr 612'dir. Bu cümlesi hîn-i seferde kânûn üzre cebelûleri ile ve alaybegive çeribaşılı ile sancakları altında üç biñ asker-i pür-silâh olur.

Ve bu şehirde kethudâyeri ve yeñiçeri serdârı ve dizdârı ve iki yüz kal'a neferâtları vardır. Ve üç yüz akçe pâyesiyle sadaka olunur şerîf kazâdır.

Ve nevâhîsi yüz yigirmi pâre âbâdân kurâlarıdır. Kadıya senevî on kîse, sancak paşasına yüz kîse hâsıl olur.

Ve şeyhülislâmı ve nakîbüleşrâfı ve a'yân [u] eşrâfı vefretüzredir. Ve ulemâsı gâyet çok olduğundan hemân menâsıb-ı âlileremutasarrıf olmuş yedi yüz kudât tâ'ifesivardur. Sâ'ir e'imme ve hutebâ ve meşâyihânı dahi buña göre kıyâs oluna. Gâyet mülebbes ve muhteşem ve ankâ halkıvardur.

Ve sancağı cümle tokuz kazâyerdür. Gâyet ma'mûr kazâları bunlardır kim zikr olunur: Kazâ-i Şehir ve kazâ-i Sandıklı ve kazâ-i Sıçanlı ve kazâ-i Şuhûd ve kazâ-i Çule. Ve iki kazâ dahi Barcınlar kazâlarıdır. Ve kazâ-i Karamık ve kazâ-i Çay. Meşhûr kazâ-yı ma'mûreleri bunlardır.

Ve kal'asını kayser-i Rûm binâetmişdür. Ba'dehu sene (---) târîhinde Sultân Alâeddîn-i Selçukıyân Rûm keferesi destinden dest-ikahr ile fethetmişdür. Ba'dehu Âl-i Osmâniyândan Sultân Orhân Germiyanogulları elinden almışdur. Cümle altı kat Şeddâdî binâ-yı kadîm [Y15a] kal'a-i azîmdür. Hakîr etek dermiyân idüp seyr [ü] temâşâsına bezl-i himmet idüp kal'aya ba'zı şehirli yârânlarımız ile urûc etdük.

²⁵ Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (hazırlayanlar), (2005), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, IX. Kitap, Yapı Kredi Yayınlar, İstanbul: s.19-23.

Evvelâ iç kal‘aya varup kapusu garba nâzırdır. Atebe-i ulyâsı üzre bu gûne târîhleri var:

“*Emera bi-imâreti hâzihi li'd-dârı'l- âliye fî devleti Sultânü'l- mu‘azzam Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Sultân Keykubâd bin Keyhusrev ve ebbedallâhu saltanatahu.*” tahrîr olunmuşdur.

Bu târîhiñ fevkinde yine bu kapunuñ kemeri üzre bir çâr-kûşe beyâz mermer üzre celî hatt ile bu târîh mastûrdur:

*Eyleyüp lütf u kerem devletli şâh
Ya ‘nî Sultân Selîm Şâh-ı gayûr*

*Emridüp ta‘mîr için bu hısnınıñ
Mîr Mahmûd yine etdi böyle şûr*

*Dedita ‘mîrine târî târîhin,
Oldı bu sedd-i metîn ma‘mûr*

Sene 981

Ve bu kal‘a-i balâ Karahisâr sahrâsınıñ cenûbında kûh-ı bâlâlara yakın sengistân ve dağistânlı bir dere ağzında yüzün sahrâya vermiş evc-i âsumâna ser çekmiş Kahkahâ –vâr bir hısn-ı hasîn-i üstüvâr şâhin ve zağanoz [[(---) (---) (---)]] âşiyanlı sarı ve kızıl yalçın kaya üzre kehkeşân-âsâ semâya ebr-i kebûdlara ser-çekmiş [[(---) (---) (---)]] dağlar vardır kim evce urûc etmiş kûh-ı Demâvend-misâl bir kal‘a-i yed-i kudretidir. Hattâ [[(---) (---) (---)]] sa‘y etdükte aşağı şehirde Ulu Câmi‘ [Q 8b](P 8b) önindeki aşağı kal‘a kapusundan girüp bu kal‘anıñ tâ zirve-i a‘lâsında Hünkâr câmi‘ine varınca kâmil iki sâ‘atde çıkdım, ammâ bî-tâb ü bî-mecâl kaldum.

Ve bu iç kal‘anıñ içinde tâ zirve-i a‘lâda Sultân Keykubâd câmi‘i küçükdür, ammâ gâyet musannâ‘ ve şîrîn câmi‘dür. Bir ibret-nümâ mihrâbı vardır. Sâfî lâcüverd ve müzehheb halkârî kâşî-i çîn bir mihrâb-ı nûr-ı mübîndür. Ve minberi keزالik sihr-i niğîndür. Lâkin minâresi yokdur, zelzeleden münhedim olmuşdur. Ve bu câmi‘iñ sağ tarafında Kırklar makâmı ziyâretgâhdur.

Ve bu iç kal‘ada üç buğday anbârları ve cebehâne hazîneleri ve yedi sekiz aded su sarnıcları vardır. Gayri âsâr-ı binâdan bir şey yokdur. Dâ‘imâ kapuları mesdûd

durur. Yılan ve çıyanları gâyet çokdur. Benî âdemden bir ferd yokdur.

Ve bu kal'a şekl-i muhammes bir sun'-ı Hudâ yed-i kudret ile halk olınmuştur ve bir kal'a-i balâdur. Ve dâ'iren- mâdâr cirmi iki biñ adımdur, ammâ aşağı kat kal'aları ne kadar adımıldığı mâ'lûmdegildir. Zîrâ cânib-i erba'aları gâyet uçurum mahûf kayalar üzre olmak ile add etmegecür'et idemedük.

Ammâ bu iç kal'ada KuşluSarınc (?) nâm mahal kûh-ı Bîsütûn-vâr şehre havâle şâhnişîn-vâr taşra çıkmış bir kayadur. Hakîr anda oturuprûy-i zemîne nazar idüpsun'-ı Hudâ'yı im'ân-ı nazar ile temâşâ etdüm. El- azametullâh edîm-i arz tâ Altuntaş sahrâsına varınca ve iki merhale yer Seyyîd Gâzî cânibine ve şark tarafına iki menzil yir Konya yollarına nazar [Y 15b] etdüm. Deşt-i sahrâsı hâmûn fezâsı kurâ ve kasabâtlar ile tezyîn olup vech-i arz sebzgûn çemenzâr mezâri'ler ve bâğ u besâtînleriyle cümle vâdîler nakş-ı bûkalemûn-vâr ibret-nümûn nümâyân idi.

Ve gerçi bu iç kal'ada hâneler yok şöyle mu'attal durur, ammâ yine a'yân-ı şehriñ irs ile intikâl etmiş hudûdları ve ankâ kimesneleriñ mahzenleri ve gârları vardır.İçlerinde zî-kıymet eşyâlar ile makfûl ve memhûrlı durur. Şeb [u] rûz kal'a neferâtlarından onar âdem nevbet ile dîdebânlık idüphıfz [u] hırâset iderler.Hîn-i muhâsarada ve celâlî ve cemâlî havfından herkes emvâl [u] erzâkların bu kal'a kehflerinde pinhân iderler.Anıñ içün dâ'imâ kapusunigehbânlar ile mesdûd durur.

Ve bu iç kal'a kapusundan dik aşağı ne at ve ne katır ve himâr enüp çıkmak müşküldür.Piyâde âdemlere şâhrâhdur. Hakîr dahı dik aşağı enüpsekiz yüz adımda orta hisâra geldik. İçinde kırk elli mikdârı havlısız kat- ender- kat kal'â neferât hâneleri vardır. Ve dizdâr bunda sâkin olur. Âyende vü revende içün bir dîvânhanesi ve bir câmi'i vardır. Gayri hân u hammâm ve dekâkînleri yokdur.

Ve bu orta hisârıñ kapusukıbleye nâzır bir kapudur. Ve bu kapu yanında kullenîñ taşları üzre beyâz mermerden kal'a sâhibleri ve zengiler sûretleri ceseden putlargibi timsâller vardır.Anıñiçün cemî'i tevârîhlerde bu kal'aya kal'a-i Zengibâr derler.

Ve bu kapudan yine yokuş aşağı bir bölme hisâr dahi vardır.Anda dahi kırk elli hâneler vardır.Bunuñ dahi kapusugarba mekşûfdur. Ve bu kal'alarıñ halkı sularını aşağıdan eşekler ile taşırlar. Bu gûne bir kal'a-i nigîndürve's-selâm.

Ammâ aşağı şehir-i azîm olan varoş-ı kadîm Hızırlıkdağı ile kal'a kûhumâbeyninde dere ve depe ve bayırlar üzre ve kal'anıñ garbı ve cenûbuve kıblesi ve şarkı ve şimâli ve yıldız câniblerine varınca varoş-ı azîm kal'a kayasın ihâta etmişdür. Cümle dörd biñ altı yüz toprak ve kireç ile mestûr kârgîr binâ sarây-ı âlîler ve gayri büyütlardur. Ammâ bu şehri gören "kırk elli biñ hâne vardır" deyü tahmîn ider. Ammâ bu hakîr haberiñ sıhhatin mahkeme sicillâtlarından ve esnâf şeyhlerinden ve askerî serçeşmelerinden ve şâhbenderlerden ve kurâ kethudâlarından haber aluptahrîr etmeği üzerime iltizâm-ı mâlâ-yelzem etmişiz. Bu şehriñ dahi ne kadar hâne idüğün haber aluptahrîr etdik.

Bu şehriñ bir hânesine girseñ dam u bâmıyla kâ'a müsâfirhânesi ve haremiyle bir azîm sarây görünür. Ve bağ u bağçeleri vâsi' havlıları ile cihânı zeyn etmiş bir şehirdür, ammâ dörd biñ altı yüz müselmân hâneleri ve biñ hâne nasârâ süknâları ile ârâste bir şehir-i İremdür. Ve cümle evleriniñ temellerinden bir âdem kaddi bâlâ taş binâdur, andan yukarusu kerpiç dîvârlardur.

Ve cümle kırk iki mahalle ve kırk [Y 16a] iki mihrâbdur. Ve on iki tula kârgîr minâreler nümâyândur. Mâ'adâ (---) (---) tahta minâ[re]lerdir, zîrâ mükellef ü müzeyyen imâret ve hammâmı bir câmi'i rusâs ile pûşide ve bir burma nâzûk [[(---) (---) (---) (---) (---) (---)]]-si var kim misli meger Bursa şehrinde ola.

Gedik Ahmed Paşa Bâyezîd-i Velî câmi'i (---) (---) anıñ hayrât [u] hasenâtındandır. Bâ u gedâya ni'meti mebzûl olduğundan [[(---) (---) (---)] luyüz elli ayakdur. Arzı seksen [Q 9a](P 9a) kademe ve iki kubbe yan yanadur ve bir musanna' tarz-ı kadîm mihrâb ve minberi var kim misli meger Sinop şehrindeki minber ola. Ve taşra yan soffalarında altı aded sûtûn üzre münakkaş latîf kubbelerdür. Ve hareminde âbdest havuzunuñ cânib-i erba'asında şecere-i ibret-nümâlar ile müzeyyen bir haremdür kim sâye-i dirahtlardan aslâ güneş te'sîr etmez bir koyah yerdür. Ve bu hareme muttasıl âb[u] hevâsı latîf bir hammâm-ı müferrihi var kim hastalar girse hayât bulur. Ve bir medresesi var yetmiş hücredür. Ders-i âmı ve talebeleri mevcûddur. Müderrisîn mâbeyninde pâyesi âlî bir medresedür. Ve imâreti ve hânları ve cümle imârâtları serâpâ kurşum ile örtülücâmi'-i bî- bedeldür.

Ve Otbâzârı'nda Fileoğlu Câmi'i dahi kurşumludur. Çârsû içinde olmak ile subh u mesâ cemâ'atden hâlî ve mu'attal degüldür.

Ve Kara Câmi' kiremitlidir. Ve Atbâzârî câmi'i ve Abdurrahîm Efendi câmi' i ve Arab câmi'i ve kal'a altında Ulu câmi' gâyet atıkdır ve toprak örtüldür. Lâkin haremi yoktur ve iki kapusubir minâresi vardır. Ve Keçebâzârî câmi'i. Bunlardan mâ'adâ mesâcidlerdür.

Ve mesâcidleriñ meşhûru ve ma'mûru Esen Çeşme mescidi ve Akmescid ve Kapalı mescid ve Çavuşlar mescidi ve Kubbeli mescid ve Yeñi Abdullâh Efendi mescidi.

Ve cümle yedi tekyesi var. Cümleden nazargâh-ı uşşâkân tekye-i Mevlâhâne-i ârifân ve mekân-ı sâdikândur. Kal'a kayası dâmeninde bir mecma'-ı zurefâ tekyedür.

Ve cümle beş hammâmdur. Evvelâ İmâret Hammâmı Gedik Ahmed Paşa'nındur. Ve Paşa Sarâyı dibinde Alaca Hammâm ve Kadı Hammâmı ve Tabahâne Hammâmı ve Eski Yeni Hammâmı ve hâlâ Kızlarağası Abbâs Ağa ta'mîr ü termîm idiyor. Kal'a altında Cemâleddîn Hammâmı, mâ-tekaddem sel gark etmiş, hâlâ binâya bennâlar mübâşeret etmişler, ammâ latîf Hammâm olur.

Ve iki bezzâzistânı var. Mâ-tekaddem üç bedasten imiş. Hâlâ birin Kızlarağası câmi' idiyor, ammâ gâyet yerinde câmi' olur, zîra tâ çârsûnuñ vasatında vâki' olmuş.

Ve cümle iki biñ kırk sekiz dükkândır. Pâsbânlarından haber aldım, ammâ cümleden sarrâchânesi bir diyârda yoktur. Serâpâ kârgîr üstleri örtülüsâyedâr dekâkînlerdür. Anda işlenen sarrâc bisâtları bir diyâra mahsûs degildür. Meger İslâmbol'da işlense ba'id olmaya, zîrâ bu Karahisâr köselesi mâzûludur. Sahtiyân ve gönleri [Y 16b] kirdimandan pembe-misâl çıkar. Kâmil yüz dükkân tabahânesi ve üç biñ pehlivân-ı cüvân Âh-i Evran köçekleri vardır. İçlerine bir kanlı firâr idüp varsa hâkim alamaz, ammâ tabbâğlarıñ elinden dahi halâs olmaz. Evvelce mahpûs idüp kirdimana koşupköpek necâseti içinde kal oluptâ'ib ve tâhir olupandan post sâhibi olur. Bu tabbağlar şehriñ fevkında Mevlevîhâne kurbunda dereniñ iki cânibinde bir derbend-i calender yirdedür. Başka câmi'leri ve mesâcidleri vardır. Bu tâ'ife çokluk kimesne ile ülfet etmezler.

Ve yüz aded şırluğan yağı kârhaneleri vardır.

Ve on tokuz tüccar hânları vardır. Cümleden Kapan Hânı ve Abdullâh Efendi Hânı ve Hacı Üveys Hânı ve Çiftelerli Osmân Paşa Hânı ve Çatalbaş Paşa Hânı ve

Acem Hânı ise kal'a-misâl bir hândur. Anlardan gayri bir kimesne konmağa kâdir degildir. Ispahân u nisf-ı cihâna gidüp gelince hücreleriniñ battâl kirâsın çeküp kimesne kondurmazlar. Meşhûr hânlar bunlardır.

Ve imâret birdür, Ve medrese üçdür. Ve iki yüzden mütecâviz âb-ı hayât çeşmesârları vardır, ammâ cümlesi Kadımana suyundandır. Bir hâtûn-ı Adeviyye'niñ hayrâtıdır kim bir mülûk böyle hayrâta mâlik olmamışlar. Tâ bir konak yerden niçe sengistân dağlardan getirdmişdür. Ve bir kız karındaşı dahi şehriñ mezârîstânınıñ etrâfına dîvâr çeküp niçe biñ kârgîr binâ zîr-ı zemîn mezârlar binâ etmişdir.

Ve Mevlevîhâne kurbunda iki lüleli çeşme-i zülâliñ târîhidür:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Büniye hazihi li's- sâkiye fî eyyâmı devleti es-Sultân Süleymân Şâh bin Mehmed Şâh bin Ya'kûb Şâh sene erba' [ve] sitti mie."
[604] tahrîr olunmuşdur.

Ve bu şehir âdem deryâsıdır. Çârsû-yı bâzârında âdem âdemiñ omuzun sökemez, eyle izdihâmdur, zîra bender şehirdür. Cânib-i erba'ası gâyet ma'mûr kurâlardır. Ve halkı gâyet ankâlardır. Ve gâyet mün'im kimesnelerdür, kim âyende vü revendeye ni'metleri mebzûldür.

Ammâ halkınıñ reng-i rûyları saruya mâyillerdür, zîrâ bu diyâr afyon kânı olmağile halkınıñ ekseri tiryâkîlerdür. Ammâ âb [u] hevâsınıñ letâfetinden halkı tiryâkîliklerine göre nâne çöpügibi ve yâdes kemigimisâl artık âdemlerdür. Ve suyubalgamî olduğundan [[(---) (---) (---) (---)]] -mdirler ve tiryâkî olduklarından ve tiryâkî olmayanlar dahi cümle lecûc kavimdür, zîrâ sahîh (---) (---) kahvehânelerinde Ashab-ı Kehf'e teba'ıyyeten nevm-i dâ'ime mübtelâ olupdâ'imâ (---) (---) (---) vâkî'a gördükleri hâlleri cümle vâkî'dür.

Ve cümle [Q 9b](P 9b) halkı çuka ferrâce ve kontoşlar geyerler. Ve ulemâ ve a'yânları semmûr ve sof ferrâce geyüp gezerler. Ve ekseriyyâ halkı muhibb-i Mevlânâ olduklarından külâh üzre beyâz alâmet-i Muhammedî destâr sararlar. Ve cümle havâtinleri beyâz car bürünürler, [Y 17a] ammâ gâyetü'l-gâye ehl-i perde zenâne mahbûbeleri vardır. Anlarda dahi ba'zısı tiryâkî imişler. Avret ola ve tiryâkî ola, *ne'üzü billâh*. Anıñün ehilleri hânelerine gelmeyüp kahvehânelerde kıssahân ve gazelhân dinleyerek hânelerine gitmege iktidârları olmayupkaşına kaşına kahvede uyuya kalır, zîrâ evine varsa avreti tiryâkî kendüsi dahi tiryâkî iki lecûc bir yerde hüsn-i zindegâne

idemedüklerinden ekseriyyâ ehl-i hirefleri kahvede mihmân olur.

Ve bu şehriñ çârsû-yı bâzârlarında râhları gâyet daracık zıyk tarîklerdür. Aslâ arabalar giremez. Atlılar gücile gezer.

Ve bu şehirde hânedân sâhibleri çokdur. Ve halkı gâyet zekiyyü't-tab' erbâb-ı ma'ârif ve müfessir ve muhaddis çelebiler gâyet çokdur. Cümleden dîvân sâhibi Abûsî Çelebi ilm-i arûzda bî-bedel zat-ı şerîf çelebidür. Ve Leccî Çelebi ve Nevmî Efendi ve Nevmîzâde Şûmî Çelebi beyne'z-zurafâ bir mudhik ve rind-ferzend âdemdür. Ve Mez'î Çelebi ve Veznî Efendi ve Uzâmi Efendi ve Meşrebî Çelebi. Bu makûle mahlaslı erbâb-ı ma'ârifden şu'arâ çelebileri vardır. Ammâ ulemâ ve sulehâlarına ve ehl-i takvâ hâl sâhibi sâhib-i sülûk ve ehl-i vera' âdemlerine aşk olsun. Bu şehir bu sulehâlarıñ âb-ı ruyına ganîmet olupma'mûr [u] âbâdân olmuştur.

Ve bu şehir sâ'ir şühûrlara nisbet münevver ve bir ruhâniyet vardır. Âdem bu şehre dâhil olunca gûyâ kalb gözûaçıladüşer. Ve bağ u bağçelerine âdem girince def'-i gam idüpcânına cân ve ba'zı cânân yârân gelüphoş-elhân tuyûrlar efgân u nâleler itdükdehezâr hezârınıñ hezârân nağamâtları cânâ râhat verür.

Cümleden bağ-ı İremli Çatalbaş Paşa Sarâyı ve Paşa Sarâyı ve Alî Kadı Sarâyı ma'mûr sarâyılardır.

Ve bu varoş-ı azîmiñ cânib-i erba'asına Kara Haydaroğlunâm celâliniñ havfinden kal'a dîvârimisâl kerpiçden dîvârlar binâ idüpkûşebendlerinde dörd adet tahta kapuları üzre beden beden mazgal delikleri etmişler.

Ve şehriñ kal'a altında vâki'olan Kaya Mahallesi içre hammâm kubbesi kadar kara kara kayalar vardır. Mâ-beyinlerinde hâneler ve yollar vardır. Ve'l-hâsıl kân-ı sulehâ dâr-ı ulemâ bir şehir-i rahmetullâhdur, *ve's-selâm*.

{Ve bu şehriñ memdûhâtından, halkı'nıñ ekseriyyâ kârları afyondur. Cemî'i bağçelerinde mahsûlleri afyondur kim haşhâş derler bir gûne otdur, müdevver müdevver semeresi olur. Her sene anı zirâ'at iderler. Kemâlin bulmadan dahi sebiz-gûn iken tarlalarda avret oğlan cem' olupbu haşhâş bıçağıle her tarafından zahm-dâr idüpol zahm yerlerinden zamk gibi bir şey cereyân idüpanı cem' iderler. Ba'dehu tahmîr idüpafyon olur. Ekâlîm-i [Y 17b] seb'ada bu diyâra mahsûs olduğundan cemî'i diyâra Karahisâr'dan gider. Ve bu Karahisâr'ın aseli bu haşhâş şükûfesinden hâsıl olmağıle

tenâvül idenekeyif verir. Ve köselesi ve sahtiyân ve gönü meşhûr-ı âfâkdur.}

3.2.2.Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Karahisâr-ı Sâhib

Bu şehir-i ma'mûruñ enderûn [u] bîrûnunda niçe bin ziyâretgâh vardır, ammâ âsitânelerine bu âsî yüzümüz rûmâlîde kıldığımız bu sultânlardurki tahrîr olunur.

Evvelâ şehir hâricinde Kûtâhiyye râhı üzre Yahşi Baba ve Bahşi Baba: İkisi tev'eme bürâderler imiş. Selîm Hân huzurunda ta'âm yirlerkensofra başında ikisi "Pâdişâhım biz bu ân gideriz" diyüpol ân ân-ı vâhidde ikisi bir ânda cân teslîm idüpbu mahalde defn idüpüzerlerine bir tekye binâ etmişler. Kendüleri Horasân erenlerden olmağile yine türbedârları ve tekyenişinleri Hindî ve Özbekî ve Mogolî ve Dagıstânî fukarâları sâkinlerdür. Ve

Hazreti-i Karaca Ahmed Sultân: Sene 660 târîhinde Sultân Orhân asrında intikâl idüpbu âsitânelerinde defn etmişlerdür. Hâlâ ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdurve meşhûr-ı âlemdür,*kuddise sırruhû*. Menâkıbı hadd [ü] hasrdan efzûndur. Andan,

Şâhrâh Sultân: Hâtûn hânımıñ binâ etdüğü biñbir mezâristânıñ yolu üzre medfûn bir ulu sultândur kim hâk-i pâ-y-i benî âdem olmağıçün hayâtlarında vasiyyet idüphâke berâber defn etdiklerinden Şâhrâh Sultân derler. Ziyâretgâh-ı ünâsdr. Ve imâret kurbunda,

Âsiye Hânım binti Sultân Alâüddîn: Bir kubbe-i müzeyyende medfûnedür. Ekseriyya nisvân tâ'ifesi ziyâret iderler,ammâ aceb hikmetdürkim vaz'-ı haml idemeyen Hâtûna hâk-i anber-pâkini suda ezüpsuyun içirseler bi- emrillâh âsân vechile vaz'-ı haml ider.Ve,

Sâhibler Sultân ve Sinân Sultân ve kal'a dibinde **Yârânlar Sultân** ve Orta Sivri dibinde Kısamık Abdurrahîm Sultân ve Konya yoluüzre Hazret-i Mevlânâ'nıñ ırk-ı tâhirinden Devrânî Çelebi ve Merdümek Sultân ve Hızırlık dağında Makâm-ı Hazreti Hızır, andan el- Mevlâ Abdullâh-ı Akşehrî, Gedik Ahmed Paşa müderrisen merhûm olupmedrese canibinde medfûndur. (---) (---) (---) .

Ve Hızırlık dağı bu aşağı şehre havâledür,ammâ kal'aya aslâ zararı yokdur. Bu Hızırlığı ziyâret etdügimizde

3.2.3.ŞehriñCivarına Karîb Olan Kurâları Beyân Eder

Evvelâ karye-i Çapak, karye-i Akçemen ve karye-i Susuz ve karye-i Anbârlı ve karye-i Anpınaz ve karye-i Çıkırık ve karye-i Sepsen ve karye-i kasaba-i İdris karye-i Komardis (?).

Bu kurâlar kasaba-misâl câmi'li ma'mûr kurâlardır. (---) (---) tarafındaki kal'a (---) (---) altındaki hammâm kubbesi kadar eşkâl-i acîbemisâl olan (---) (---) ider

Evvelâ Orta Sivri[Y 18a] ve Gökcekler kayası ve Atlıbuñar kayası ve (---) (---) (---) tarafına mezkûr Hızırlık (---) Sultân havâlsî dibinde Kırklar kayası meşhûr kaya[lardır. (---) (---) Ammâ her biri birer eşkâl üzre halk olunmuş [Q 10a](P 10a) seğ-i hârâlardır.

Ve bu şehri bu yüzden seyr [ü] temâşâ idüpcümle a'yân-ı vilâyet ile vedâlaşup hânemiz sâhibi Abdullâh Efendi ile

3.2.4.Karahisâr-ı Sâhib'den İzmirVilâyetine Gitdiğimiz Menâzilleri Beyân Eder

Evvelâ kıble cânibinde Hızırlık dağı verâsında ma'mûr kurâlar ubûr idüpşehre giden Kadın Ana aynınıñ başına varup âb-ı nâbında nûş edüp3 sâ'atde

3.2.4.1.Kasaba-i Şuhûd

Yüz elli akçe ile kazâdur. Ba'zı zamân Karahisâr kadısına zamîme ihsân olunur. Kırk pâre nâhiye kurâsı var ve Karahisâr paşasınıñ hâssıdır. Serdârı ve kethudâyeri yokdur. Ve şehri bir mürtefi' yerde âb [u] hevâsı latîf bâğ u bâğçeli müzeyyen bir kasabacıkdur. Karahisâr'a engûr-i âbdâr cümle bundan gider. Ve efvâh-ı nâsda bu şehre Çufud kasabası derler, ammâ galat-ı meşhûrdur. Aslı kasaba-i Şuhûd'dur. Zîra cânib-i erba'asında niçe biñ şühedâlar medfûnlardır.

Bu kasaba cümle tokuz mahalle ve tokuz mihrâbdur. Çârsû içinde Germiyan câmi'i, cemaat-i kesîreye mâlikdür, ammâ kurşun örtülü câmi' degildür,topraklıdur.Ve mesâcidleri ve hânı ve hammâmı ve mekteb-i sıbyânı ve uyûnları ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Ve cümle biñ iki yüz hânedür.

Anda bir gece mahkemede mihmân olupale's-sabâh garb tarafına bir sahrânıñ nihâyetinde Alî kayası yolunda yüz biñrenc [ü] anâ ile ol Alî yaylasına urûc edüpcümle

Karahisâr sahrâları ve gayri kurâlar tahte's-serâda görünüridi. Bunu dahi ubûr idüp ikinci sâ'atde

3.2.4.2.Karye-i Boyalı

Mezkûr alî dağı dâmeninde yüz evli müselmân karyesidürve Osmân Paşazâde'niñ ze'âmetidür. Anda bir bâğ-ı İrem misâl bir âsitânede sultân-ı kâf-ı kana'at ve alemdâr-ı Hazret-i Risâlet Hazret-i Seyyid Kureyşî, bir kubbe-i pür-envâr içinde medfûndur kim aceb ziyâretgâh-ı hâss [u] âmmdur. Fukarâları cümle Bektaşiyândur. Ve bu mahal Sıçanlı kazâsı hudûdudur. Ve bu sahrâ-yı azîm içre mâl-â-mâl âbâdân kurâlardır. Ve bu Boyalı karyesi bu hâkinde bir gûne kırmızı kök hâsıl olur, Uşşâk hâlîçeleriniñ boyası bundandır. Anıñ için Boyalı dirler. Yedi sâ'atde bu sahrâ içre yetmiş pâre kurâları ubûr idüp

3.2.4.3.Karye-i Sinân Paşa

Mahkemede mihmân olduk. Karahisâr hâkinde Sıçanlı kadısı bunda sâkindür,zîrâ vilâyet ortasıdır. Yüz elli akçe kazâ-i âsumânîdür. Zîrâ halkı sıçan gibi muzır kavm-i Etrâk'dür. Ve Karahisâr paşasınıñ voyvadalığı hükmündedir. Bir mesîregâh [Y18b] ve çemenzâr ve giyâhâtılı fezâ içre iki yüz hâneli müselmân köyüdür. Cânib-i erba'asındaki kurâlarda niçe biñ âdem cem' oluphaftada bir azîm bâzâr olur. Ve niçe biñ çınâr-ı âlî ve bîd-i sernigûn dırahtlar ile müzeyyen olmuş bir namâzgâh vâdîsinde bâzâr-ı mahabbet olur. Ve aşren fe-aşr havz-ı azîmleri var. Bâzâr günleri bu havuzlar içre pîr u cüvân girüşinâverlik iderler. Ve etrâf havuzlarda gûnâ-gûn müfîd [u] muhtasar maksûrelerde ahâlî-i bâzâr sohbet idüphânende ve gûyendeler ve mutribler hoş nevâhat idüpherkes yârânları ile kol kol kavl ü karâr idüpayş [u] işret iderlerazîm mesîregâhdur.Bu mahalliñ amâristânı serâpâ Gâzî Sinân Paşa hayrâtı olmağile karye-i Sinân Paşa derler. Câmi'-i azîminiñ kapısı üzre târîhi budur:

Sinân Paşa bilüpdünyâ fenâsın

Diledi kim yapa ukbâ binâsın

Yazanlar bu safâ dârına târîh

Kodılarınde gaybin hadd-i tâsın

Sene (---)

Hânları ve hammâm imâreti ve medrese ve mekreb-i sıbyânı cümle kurşumlu kârgîr binâ-yı azîmdür hayrâtlardur. Ve imâretinde ni‘meti subh u şâm müsâfirîne ve mücavirîne mebzûldür. Sinân Paşa bu binâları inşâ iderkenbu diyârın Etrâk'inden muğber-hâtır olup"Bu Sıçanlı'da ne hâsıl ola kim yeyeler" deyü buyurmuşlar. Andan Sandıklı belin aşupbeşinci sâ‘atde

3.2.4.4.Menzil-i kasaba-i Sandıklı

Karahisâr hâkinde yüz elli akçe kazâdur voyvadalıkdur. Nâhiyesi yetmiş pâre kurâdur. Bu Sandıklı kazâsı sandık dolusu mâllı ve mahsûllü kazâdur. Ve şehri bir ferah-fezâ yerde bâğlı ve bâğçeli ve çayır ve çemenzârlı ve murgân-ı hezârlı yerdür.

Ve cümle üç yüz elli toprak örtülü evlerdür. Ve üç mahalle ve dörd mihrâbdur. Cümleden Çarsû câmi‘i kurşumlu, ma‘mûr binâdur. Ve bir minâre-i mevzûnu vardır. Ve kırk aded leblebici dükkânları vardır. Cümle etrâf kurâlarına leblebi bundan gider. Gâyet dânedâr nohuda olur. Bir diyâra mahsûs degildür. Ve gayri dekâkînleri ve hânı ve hammâmı ve tekve ve mesâcidleri vardır. Emn [ü] emân kasabadur.

Andan cânib-i garba vâsi‘ sahrâlar içre ma‘mûr kurâları 6 sâ‘atde ubûr idüp vakt-i zuhurda

(Bu bölümden sonra “Menzil-i Kasaba-i Banaz” başlığı altında, Uşak iline bağlı Banaz ilçesinin anlatımına geçilir.)

3.3.KARAHİSÂR-I SÂHİB BÖLÜMÜNÜN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ÇEVİRİMİ²⁶

3.3.1.Taş Saçan Kale AfyonkarahisarŞehrinin Özellikleri²⁷

Afyonu halkına galip, şehrine Karahisar-ı Sahip derler. Defterhane-i Sultanî’de böyle yazılıp bütün emirlerde de bu şekilde yazılmaktadır. Zira Osmanoglu ülkesinde 6 adet Karahisar kalesi vardır. Ama bu Karahisar Anadolu Eyaleti’nde başka sancakbeyi mutasarrıf olur. İki tuğluya da bağışlanır şerif ve yüce mansıptır. Paşasının hâssı

²⁶Seyit Ali Kahraman, (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine, 9.Kitap, 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: s.31-41.

²⁷ Günümüz Türkiye Türkçesine çevrimi yapılırken “taş saçan kale” denmiştir, fakat biz bu kısmın, “sağlam taştan yapılmış olan kale” olacağı düşüncesindeyiz.

padişah tarafından 240.299 akçedir. Sefer sırasında paşası hâssına göre bin adamla sefere gider. Sancağında bulunan zeamet ve timar erbâbı 612'dir. Tamamı sefer sırasında kanun üzere cebelûleri ile alaybeyi ve çeribaşlarıyla sancakları altında pür-silâh üç bin asker olur.

Ve bu şehirde kethüdayeri, yeniçeri serdarı, dizdarı ve iki yüz kale neferi vardır. Ve üç yüz akçe pâyesiyle verilir şerif kazadır.

Ve nahiyesi yüz yirmi parça bakımlı köylerdir. Kadıya senelik on kese, sancak paşasına yüz kese hâsıl olur.

Ve şeyhülislâmı, nakibüleşrafı ve ayanı eşrafı boldur. Ve uleması gayet çok olduğundan yüksek mansıplara mutasarrıf olmuş yedi yüz kadı taifesi vardır. Diğer imam, hatip ve şeyhleri de buna göre kıyas oluna. Gayet giyimli, muhteşem ve zengin halkı vardır.

Ve sancağının tamamı dokuz kaza yeridir. Gayet mamur kazaları bunlardır ki zikrolunur: Şehir kazası, Sandıklı kazası, Sıçanlı kazası, Şuhut kazası ve Çule kazası. 2 kaza da Barcınlar kazalarıdır. Karamık kazası ve Çay kazası. Meşhur mamur kazaları bunlardır.

Ve kaleyi Rum kayseri yapmıştır. Sonra sene (---) tarihinde Selçuklu Sultanı Alâeddin Rum keferesi elinden zorla fethetmiştir. Daha sonra Osmanogullarından Sultan Orhan Germiyanogulları elinden almıştır. Tamamı altı kat şeddadi eski yapı büyük kaledir. Hakir etek toplayıp gezip görmek için bazı şehirli dostlarımızla kaleye çıktık.

Evvelâ iç kaleye vardık, kapısı batıya nazırdır. Kapısı üzerinde bu gibi tarihleri var:

“Emera bi-imâreti hâzihi li'd-dârı'l-âliye fî devleti Sultânü'l-mu'azzam Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Sultan Keykubâd bin Keyhusrev ve ebbedallâhu saltanatah” yazılmıştır.

Bu tarihin üstünde yine bu kapının kemeri üzere bir dört köşe beyaz mermer üzerinde celî hat ile bu tarih yazılıdır.

*Eyleyüp lütf u kerem devletli Şâh
Ya'ni Sultân Selîm Şâh-ı gayûr*

*Emr edüp ta'mîr için bu hısnının
Mîr Mahmûd yine etti böyle şûr*

*Dedi ta'mîrine Târî târihin,
Oldu bu sedd-i metîn ma'mûr.*

Sene 981

Ve bu yüksek kale Karahisar sahrasının güneyinde yüksek dağlara yakın dağlık ve taşlık bir dere ağzında yüzünü sahraya vermiş göklere baş çekmiş Kahkaha gibi bir sağlam hisardır. Şahin ve zağanos yuvalı sarı ve kızıl yalçın kaya üzere gökkuşağı gibi mavi bulutlara başını dayamış yüksek dağlar vardır ki göklere çıkmış Demavend Dağı gibi kudret eliyle yapılmış bir kaledir. Hatta yukarı çıkmaya çalıştığımızda aşağı şehirde Ulu Cami önündeki aşağı kale kapısından girip bu kalenin ta zirvesindeki Hünkâr Camii'ne kadar tam iki saatte çıktım, ama dermansız mecalsiz kaldım.

Ve bu iç kalenin içinde tam tepesinde / zirvesinde Sultan Keykubad Camii küçüktür, ama gayet sanatlı ve şirin camidir. Bir ibretlik mihrabı vardır. Sâfi lacivert ve tezhipli halkârî çinili bir açık nur mihraptır. Minberi yine büyüleyicidir. Lâkin minaresi yoktur, zelzeleden harap olmuştur. Ve bu camiin sağ tarafında Kırklar Makamı ziyaretgâhtır.

Ve bu iç kalede üç buğday ambarı, cebehane hazineleri ve yedi-sekiz adet su sarnıçları vardır. Başka bir yapıdan eser yoktur. Daima kapıları kapalı durur. Yılan ve çıyanları gayet çoktur, insan cinsinden bir fert yoktur.

Ve bu kale beş köşe kudret eliyle yapılmıştır ve yüksek bir kaledir. Ve çepçevre büyüklüğü yirmi iki bin adımdır, ama aşağı kat kalelerinin ne kadar adım olduğu belli değildir. Zira dört tarafı gayet uçurum tehlikeli kayalar üzerinde olmakla saymaya cüret edemedik.

Bu iç kalede Kuşlu Sarnıç adlı mahal Bîsütun Dağı gibi şehre havale şahnişin gibi dışarı çıkmış bir kayadır. Hakir orada oturup yeryüzüne bakıp Huda'nın sanatını dikkat ve insafla seyrettim. Yeryüzü ta Altuntaş Ovası'na kadar ve iki merhale yer Seyyid Gazi tarafına ve doğu tarafına iki menzil yer Konya yollarına baktım. Ovası, kırları köyler ve kasabalar ile donanmış olup yeryüzü yemyeşil çemenzar ekinlikler, bağ

ve bostanlar ile tüm vadiler bukalemun nakşı gibi ibretlik gözükmekte idi.

Ve gerçi bu iç kalede haneler yok, atıl durur, ama yine şehrin ayanının miras yoluyla intikal etmiş sınırları, zengin kimselerin mahzenleri ve mağaraları vardır. İçlerinde değerli eşyalar ile kilitli ve mühürlü durur. Gece gündüz kale neferlerinden onar kişi nöbet ile bekçilik edip korurlar. Kuşatma sırasında, celâlî ve cemalî korkusundan herkes mallarını bu kale mağaralarında saklarlar. Onun için daima kapısı bekçiler ile kapalı durur.

Ve bu iç kale kapısından dik aşağı ne at, ne katır ve eşek inip çıkmak zordur. Yaya adamlar için yoldur. Hakir de dik aşağı inip sekiz yüz adımda orta hisara geldik. İçinde kırk-elli kadar avlusuz kat kat kale eri haneleri vardır. Ve dizdar burada oturur. Gelen gidenler için bir divanhanesi ve bir cami vardır. Başka han, hamam ve dükkânları yoktur.

Ve bu orta hisarın kapısı kıbleye nazır bir kapıdır. Ve bu kapı yanında kulenin taşları üzere beyaz mermerden kale sahipleri ve zenciler suretleri ceset olarak putlar gibi timsaller vardır. Onun için bütün tarihlerde bu kaleye Zengibar Kalesi derler.

Ve bu kapıdan yine yokuş aşağı bir bölme hisar daha vardır, orada da kırk-elli hane vardır. Bunun da kapısı batıya açıktır. Ve bu kalelerin halkı sularını aşağıdan eşekler ile taşırlar. Bu şekilde bir kale-i mühürdür, *vesselâm*.

Ama aşağıda büyük şehir olan eski varoş Hızırlık Dağı ile kale dağı arasında dere, tepe ve bayırlar üzere ve kalenin batısı, güneyi, kıblesi, doğusu, kuzeyi ve yıldız taraflarına kadar büyük varoş kale kayasını kuşatmıştır. Cümle dört bin altı yüz toprak ve kireç ile örtülü kârgir yapı saraylar ve başka evlerdir. Ama bu şehri gören “kırk-elli bin hane vardır” diye tahmin eder. Ama bu hakir haberin doğrusunu mahkeme sicillerinden, esnaf şeyhlerinden, askerî yetkilerinden, şehbenderlerden ve köy kethüdalarından öğrenip alıp yazmayı üzerime gerekli görev etmişiz. Bu şehrin de ne kadar hane olduğunu haber alıp yazdık.

Bu şehrin bir hanesine girsen dam ve çatılarıyla kâa, misafirhanesi ve avlusuyla bir büyük saray görünür. Bağ ve bahçeleri geniş avluları ile cihanı süslemiş bir şehirdir. Dört bin altı yüz Müslüman haneleri ve bin Hıristiyan haneleriyle bezeli bir İrem şehridir. Ve bütün evlerinin temellerinden bir adam boyu yüksek taş yapıdır, ondan yukarısı kerpiç duvarlardır.

Ve tamamı kırk iki mahalle ve kırk iki mihrapdır. Ve on iki tuğla kârgir minareler gözükmektedir. Geri kalanı tahta minarelerdir.

Zira mükellef ve süslü imaret ve hamamı, kurşun ile kaplı bir camii ve bir burma nazık (minaresi) var ki meğer misli Bursa Şehri'nde ola.

Gedik Ahmed Paşa Bâyezîd Velî Camii, onun hayrat ve hasenatındandır. Zengin ve yoksula nimeti boldur. (---) (---) (---) Yüz elli ayaktır. Zemini seksen basamak ve iki kubbe yan yanadır ve bir sanatlı eski tarz mihrap ve minberi var ki misli meğer Sinop şehrindeki minber ola. Ve taşra yan sofalarında altı adet sütun üzere nakışlı hoş kubbelerdir. Ve avlusunda abdest havuzunun dört tarafında ibretli ağaçlar ile süslenmiştir ki ağaçların gölgelerinden asla güneş tesir etmez bir koyah yerdir. Ve bu avluya bitişik suyu ve havası hoş bir ferah hamamı var kim hastalar girse hayat bulur. Ve bir medresesi var, yetmiş hücredir. Dersiamı ve talebeleri mevcuttur. Müderrisler arasında pâyesi yüksek bir medresedir. Ve imareti, hanları ve bütün yapıları baştan başa kurşun ile örtülü benzersiz camidir.

Ve Otpazarı'nda Fileoğlu Camii de kurşunludur. Çarşı içinde olmakla sabah akşam cemaatsiz ve atıl değildir.

Ve Kara Cami kiremitlidir. Ve Atpazarı Camii, Abdurrahim Efendi Camii, Arap Camii ve kale altında Ulu Camii gayet eskidir ve toprak örtülüdür. Ancak avlusu yoktur, iki kapısı ve bir minaresi vardır. Ve Keçepazarı Camii. Bunlardan başkası mescitlerdir.

Ve Mescitlerin meşhuru ve mamuru Esen Çeşme Mescidi, Akmescit, Kapalı Mescit, Çavuşlar Mescidi, Kubbeli Mescit ve Yeni Abdullah Efendi Mescidi.

Ve toplam yedi tekkesi var. Bunlardan âşıklar nazargâhı Mevlâhane Tekkesi ârif ve sadıkların mekânıdır. Kale kayası eteğinde bir zarifler toplantı yeri tekkedir.

Ve toplam beş hamamdır. Evvelâ İmaret Hamamı, Gedik Ahmed Paşa'nındır. Ve Paşa Sarayı dibinde Alaca Hamam, Kadı Hamamı, Tabahane Hamamı, Eski Yeni Hamamı ve hâlâ Kızlarağası Abbas Ağa tamir ediyor. Kale altında Cemaleddin Hamamı, daha önce sel basmış, yapı ustaları binayı tamir etmeye başlamışlar ama hoş hamam olur.

Ve iki bedesteni var. Daha önce üç bedesten imiş. Hâlâ birini Kızlarağası cami ediyor, ama gayet yerinde cami olur, zira tam çarşının ortasında bulunmaktadır.

Ve toplam iki bin kırk sekiz dükkândır, bekçilerinden haber aldım. Ama bunlardan saraçhanesi bir diyarda yoktur. Baştanbaşa kârgir, üstleri örtülü gölgeli dükkânlardır. Orada işlenen saraç aletleri bir diyara mahsus değildir. Meğer İstanbul'da işlense uzak olmaya, zira bu Karahisar köselesi mazıdır. Sahtiyan ve gönleri kirdimandan pamuk gibi çıkar. Tam yüz dükkân tabakhane ve üç bin genç pehlivan Âh-i Evran köçekleri vardır. İçlerine bir kanlı kaçıp varsa hâkim alamaz, ama tabakların elinden de kurtulamaz. Evvelce mahpus edip kirdimana koşup köpek pisliği içinde pişip tövbe ederek temiz olup sonra post sahibi olur. Bu tabaklar şehrin üstünde Mevlevihâne yakınında, derenin iki tarafında bir tehlikeli geçit yerindedir. Başka camileri ve mescitleri vardır. Bu taife, çokluk kimse ile ülfet etmezler.

Ve yüz adet şırlağan yağı işyerleri vardır.

Ve on dokuz tüccar hanları vardır. Bunlardan Kapan Hanı, Hacı Üveys Hanı, Abdullah Efendi Hanı, Çiftelerli Osman Paşa Hanı, Çatalbaş Paşa Hanı ve Acem Hanı ise kale gibi bir handır, onlardan başka bir kimse konmağa kâdir değildir. Isfahan'a gidip gelinceye kadar kapalı odasının kirasını çekip kimseyi kondurmazlar. Meşhur hanlar bunlardır.

Ve imaret birdir. Ve medrese üçtür. Ve iki yüzden fazla âb-ı hayat çeşmeleri vardır, ama hepsi Kadınana Suyu'ndandır. Bir Adeviye Hatun'un hayratıdır ki bir melik böyle hayrata malik olmamışlar. Ta bir konak yerden nice taşlık dağlardan getirtmiştir. Ve bir kız kardeşi de şehrin mezarlığının etrafına duvar çekip nice bin kârgir yapı yeraltı mezarlar yapmıştır.

Ve Mevlevîhane yakınında iki lüleli tatlı sulu çeşmenin tarihidir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Büniye hazihi li's-sâkıye fî eyyâmı devleti es-Sultan Süleyman Şah bin Mehmed Şah bin Yakub Şah sene erba'a [ve] sittî mie” [604] yazılmıştır.

Ve bu şehir insan deryasıdır. Çarşı pazarında adam adamın omzunu sökemez, öyle kalabalıktır, zira işlek şehirdir. Dört tarafı gayet mamur köylerdir. Ve halkı gayet zenginlerdir ve gayet cömert kimselerdir ki gelen geçen yolculara nimetleri boldur.

Ama halkının yüz renkleri sarıya meyillidir, zira bu diyar afyon yurdu olmakla halkının çoğu tiryakidir. Ama suyu ve havasının hoşluğundan halkı tiryakiliklerine göre nane çöpü gibi ve lades kemiği gibi arık adamlardır ve suyu balgamî olduğundan (---) (---) (---) -mdirler, tiryaki olduklarından ve tiryaki olmayanlar da inatçı ve kavgacı kavimdir. Zira kahvehanelerinde Ashâb-ı Kehf'e uyarak devamlı uykuya müptela olup daima rüya gördükleri hâlleri çok görülmüştür.

Ve bütün halkı çuka ferace ve kontuşlar giyerler. Ve ulemâ ve ayanları samur ve sof ferace giyip gezerler. Genellikle halkı Mevlânâ muhibbi olduklarından külâh üzere beyaz Muhammedî nişanı sarık sararlar. Bütün kadınları beyaz çarşaf bürünürler, ama gayetle ehl-i perde kadın mahbûbeleri vardır. Onlarda da bazısı tiryaki imişler. Kadın ola ve tiryaki ola, Allah'a sığınırım. Onun için kocaları hanelerine gelmeyip kahvehanelerde kıssahan ve gazelhan dinleyerek hanelerine gitmeye güçleri olmayıp kaşına kaşına kahvede uyuyakalır, zira evine varsa karısı tiryaki kendisi de tiryaki, iki inatçı bir yerde geçinemediklerinden genellikle ehl-i hirefleri kahvede konuk olur.

Ve bu şehrin çarşı pazarlarında yolları gayet daracık olur, asla arabalar giremez. Atlılar güçlkle gezer.

Ve bu şehirde hanedan sahipleri çoktur. Ve halkı gayet zeki, maarif ehli, müfessir ve muhaddis çelebiler gayet çoktur. Bunlardan divan sahibi Abûsî Çelebi aruz ilminde benzersiz, yüce zat çelebidir. Ve Leccî Çelebi, Nevmî Çelebi ve Nevmîzade Şûmî Çelebi zarifler arasında bir gülünç ve rind adamdır. Mez'î Çelebi, Veznî Efendi, Uzamî Efendi ve Meşrebî Çelebi. Bu gibi mahlaslı maarif erbâbından şair çelebileri vardır. Ama âlimlerine, salihlerine takva ehli hâl sahibi derviş ve vera ehli adamlarına aşk olsun. Bu şehir bu salihlerin yüzü suyuna bolluk olup mamur ve şenlikli olmuştur.

Ve bu şehirde diğer şehirlere nispetle nur ve bir ruhaniyet vardır. İnsan bu şehre girince sanki kalp gözü açılır. Bağ ve bahçelerine insan girince gamı def edip canına can ve bazı canan yâran gelip hoş sesli kuşlar ötüp figan ettikçe bülbüllerin nağmeleri cana rahat verir.

Bunlardan İrem Bağlı Çatalbaş Paşa Sarayı, Paşa Sarayı ve Ali Kadı Sarayı mamur saraylardır.

Ve bu büyük varoşun dört tarafına Kara Haydaroglu adlı celâlinin korkusundan kale duvarı gibi kerpiçten duvarlar yapıp köşe bentlerinde dört adet tahta kapıları üzere

beden beden mazgal delikleri etmişler.

Ve şehrin kale altında bulunan Kaya Mahallesi içinde hamam kubbesi kadar kara kara kayalar vardır, aralarında haneler ve yollar vardır. Kısacası, salihler ocağı, âlimler yuvası, Allah'ın rahmeti bir şehirdir, *vesselâm*.

Ve bu şehrin beğenilenlerinden; halkının genellikle kârları afyondur. Bütün bahçelerinde mahsulleri afyondur ki haşhaş derler bir çeşit ottur, yuvarlak yuvarlak meyvesi olur. Her sene onu ekerler. Olgunlaşmadan da yeşil iken tarlalarda avrat oğlan toplanıp bu haşhaşı bıçakla her tarafından çizip o çizilen yerlerinden zamk gibi bir şey akar, onu toplarlar. Sonra mayalanıp afyon olur. Yedi iklimde bu diyara mahsus olduğundan bütün diyarlara bu Karahisar'dan gider. Bu Karahisar'ın balı bu haşhaş çiçeklerinden hâsıl olduğundan yiyene keyif verir. Ve köselesi, sahtiyan ve gönü meşhurdur.

3.3.2. Karahisar-ı Sahip Ziyaret Yerleri

Bu mamur şehrin içinde ve dışında nice bin ziyaretgâh vardır, ama türbelerine bu asi yüzümüzü sürdüğümüz bu sultanlardır ki yazılır.

Öncelikle şehrin dışında Kütahya yolu üzerinde Yahşi Baba ve Bahşi Baba: İki ikiz kardeşler imiş. Selim Han huzurunda yemek yerlerken sofrada ikisi “Padişahım, biz bu an gideriz” deyip o anda hemen ikisi birden can verip bu mahalde defnedilip üzerlerine bir tekke yapmışlar. Kendileri Horasan erenlerinden olmakla yine türbedârları ve tekke şeyhleri Hint, Özbek, Moğol ve Dağıstanlı fukaraları sakinlerdir. Ve

Hazret-i Karaca Ahmed Sultan: 660 [1262] tarihinde Sultan Orhan asrında vefat edip bu türbelerinde defnetmişlerdir. Hâlâ bütün insanların ziyaret yeridir ve meşhurdur, *sırrı aziz olsun*. Hikâyeleri haddinden fazladır. Sonra,

Şahrah Sultan: Hatun Hanım'ın yaptığı bir mezarlık yolu üzerinde yatmakta olan bu ulu sultandır ki insanoğlunun ayağının tozu toprağı olmak için hayatlarında vasiyet edip toprakla beraber defnettiklerinden Şahrah Sultan derler. Halkın ziyaretgâhıdır. Ve imaret yakınında,

Sultan Alâeddin kızı Âsiye Hanım: Bir süslü kubbede gömülüdür. Genellikle kadınlar ziyaret ederler, ama acayip hikmettir ki doğuramayan kadına toprağını suda ezip suyunu içerseler Allah'ın emriyle kolaylıkla doğurur. Ve,

Sahibler Sultan ve Sinan Sultan, kale dibinde Yârânlar Sultan, Orta Sivri dibinde Kısamık Abdurrahim Sultan, Konya yolu üzere Hazret-i Mevlânâ'nın soyundan Devranî Çelebi, Merdümek Sultan ve Hızırlık Dağı'nda Hazret-i Hızır Makamı, Molla Abdullah-ı Akşehrî, Gedik Ahmed Paşa müderrisiyken vefat edip medrese yanında defnedilmiştir. (---) (---) (---) .

Ve Hızırlık Dağı bu aşağı şehre havaledir, ama kaleye asla zararı yoktur. Bu Hızırlık'ı ziyaret ettiğimizde

3.3.3. Şehrin Civârına Yakın Olan Köyleri Bildirir

Evvelâ Çapak Köyü, Akçemen Köyü, Susuz Köy, Ambarlı Köyü, Anpınaz Köyü, Çıkrık Köyü, Sepsen Köyü, İdris Köyü ve Komardis Köyü. Bu köyler kasaba gibi camili mamur köylerdir.

(---) (---) tarafındaki kale altındaki hamam kubbesi kadar acayip şekildeki kayaları bildirir:

Evvelâ Orta Sivri, Gökçekler Kayası, Atlıpınar Kayası, (---) (---) tarafına bu Hızırlık (---) Sultan havalisi dibinde Kırklar Kayası meşhur kayalardır, ama her biri birer şekil üzere yaratılmış yalçın taşlardır.

Bu şehri bu şekilde gezip dolaşp bütün vilâyet ileri gelenleriyle vedalaşp hanemiz sahibi Abdullah Efendi ile

3.3.4. Karahisar-ı Sahip'ten İzmir Vilâyeti'ne Gittiğimiz Menzilleri Bildirir

Evvelâ kible tarafında Hızırlık Dağı arkasında mamur köyler geçip şehre giden Kadın Ana kaynağının başına varıp duru suyundan içip üç saatte

3.3.4.1.Şuhut Kasabası

Yüz elli akçe ile kazadır. Bazı zaman Karahisar kadısına ek olarak verilir. Kırk adet köyleri var ve Karahisar paşasının hâssıdır. Serdarı ve kethüdayeri yoktur. Şehri bir

yüksek yerde suyu ve havası hoş, bağ ve bahçeli süslü bir kasabacıktır. Karahisar'a sulu üzüm hep buradan gider. Halk arasında bu şehre Çufut Kasabası derler, ama galattır. Aslı Şuhut Kasabası'dır. Zira dört tarafında nice şehitler gömülüdür.

Bu kasaba toplamda dokuz mahalle ve dokuz mihraptır. Çarşı içinde Germiyan Camii, kalabalık cemaate sahiptir, ama kurşun örtülü cami değildir, topraklıdır. Mescitleri, hanı, hamamı, sıbyan mektebi, çeşmeleri ve küçük bir çarşısı vardır. Ve tamamı bin iki yüz hanedir.

Orada bir gece mahkemede konuk olup sabahleyin batı tarafına bir sahranın sonunda Ali Kayası yolunda yüz bin zorluk ve sıkıntı ile o Ali Yaylası'na çıktık. Tüm Karahisar ovaları ve diğer köyler tamamen görünür idi. Bunu da geçip ikinci saatte

3.3.4.2.Boyalı Köyü

Yazılan Ali Dağı eteğinde yüz evli Müslüman köyüdür ve Osman Paşazâde'nin zeametidir. Orada İrem Bağı gibi bir türbede kanaat kâfi sultanı ve Hazret-i Risalet alemdarı Hazret-i Seyyid Kureyşî, nur dolu bir kubbe içinde medfundur ki hassın ve avamın ziyaret yeridir. Dervişleri tamamen Bektaşîdir.

Bu mahal Sıçanlı kazası sınırındır ve bu büyük ova içi şenlikli köylerle doludur. Bu Boyalı Köyü toprağında bir tür kırmızı kök hâsıl olur, Uşak halılarının boyası bundandır, onun için Boyalı derler. Yedi saatte bu sahra içinde yetmiş adet köyleri geçip

3.3.4.3.Sinan Paşa Köyü

Mahkemede konuk olduk. Karahisar toprağında Sıçanlı kadısı burada oturur, zira vilâyet ortasıdır. Yüz elli akçe asumanî kazadır. Zira halkı sıçan gibi zararlı Etrak kavmidir. Karahisar paşasının voyvodalığı hükmündedir. Bir mesiregâh, yeşillik ve otluk ova içinde iki yüz haneli Müslüman köyüdür. Dört tarafındaki köylerden nice bin adam toplanıp haftada bir büyük pazar olur. Ve nice bin yüksek çınar ve salkımsöğüt ağaçları ile süslenmiş bir namazgâh vadisinde muhabbet pazarı olur. Ona on havuzları var. Pazar günleri bu havuzlar içine yaşlı genç herkes girip yüzerler. Havuzların çevresinde ufak tefek maksurelerde pazar halkı sohbet edip hanende, okuyucu ve çalgıcılar güzel nağmeler çalarlar. Herkes dostları ile kol kol kavl ü karar edip içip eğlenirler, büyük dinlenme yeridir. Bu mahallin yapıları baştan başa Gazi Sinan Paşa

hayratı olmakla Sinan Paşa Köyü derler. Büyük camiin kapısı üzere tarihi budur:

Sinan Paşa bilüp dünyâ fenâsın

Diledi kim yapa ukbâ binâsın

Yazanlar bu safâ dârına tarih

Kodular inde gaybin hadd-i tâsın. Sene (---)

Hanları, hamam imareti, medrese ve sıbyan mektebi hep kurşunlu kârgir büyük yapı hayratlardır. İmaretinde nimeti sabah akşam yolculara ve komşulara boldur. Sinan Paşa bu binaları inşa ederken bu diyarın Etrakinden çok incindiğinden “Bu Sıçanlı’dan ne hâsıl ola ki yiyeler” diye buyurmuşlar. Sonra Sandıklı Beli’ni aşip beşinci saatte,

3.3.4.4. Sandıklı Kasabası Menzili

Karahisar toprağında yüz elli akçe kazadır, voyvodalıktır. Nahiyesi yetmiş parça köydür. Bu Sandıklı kazası sandık dolusu mallı ve mahsüllü kazadır. Ve şehri geniş bir yerde bağlı, bahçeli, çayır ve çemenzarlı ve kuşlarla dolu yerdir.

Ve tamamı üç yüz elli toprak örtülü evlerdir. Üç mahalle ve dört mihraptır. Bunlardan Çarşı Camii, kurşunlu, mamur binadır. Ve bir düzgün minaresi vardır. Ve kırk adet leblebici dükkânları var, bütün çevre köylerine leblebi bundan gider. Gayet iri nohodu olur, bir diyara mahsus değildir. Ve diğer dükkânları, hanı, hamamı, tekke ve mescitleri vardır. Emniyetli ve sakın kasabadır.

Oradan batıya geniş sahralar içinde mamur köyleri altı saatte geçip öğle vaktinde...

(Buradan sonra Evliyâ Çelebi, Uşak ilinin Banaz ilçesine geçer.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**SEYAHATNÂME IŞIĞINDA KARAHİSÂR-I SÂHİB (AFYONKARAHİSAR)'İN
BUGÜNKÜ DURUMU (KARŞILAŞTIRMALI OLARAK)**

4.1.SEYAHATNÂME IŞIĞINDA AFYONKARAHİSAR'IN MERKEZİNİN DETAYLI BİR BİÇİMDE BUGÜNKÜ DURUMU

4.1.1.Kısaca Tarihi

Evliyâ Çelebi, Afyonkarahisar iline Ömer Bey köyünden geçerek üç saatte vardığını dile getirmiştir. Afyonkarahisar ile ilgili bölüme “Evsâf-ı kalâ-i sengbâr şehri-i Afyonkarahisâr” yani “Taş saçan kale Afyonkarahisar şehrinin özellikleri” diyerek başlamayı uygun bulmuştur.

Bu girişten sonra Afyonkarahisar ilinin özelliklerini genelden özele ya da somuttan soyuta giden bir silsile ile anlatmaya başlamış ve ilk olarak Afyon halkına “Galip”, şehrine ise “Karahisâr-ı Sâhib” dediklerini söylemiş, Defterhane-i Sultani’de de bu isimde geçtiğini ve de bütün emirlerde de bu şekilde yazıldığını belirtmiştir.

Karahisâr-ı Sâhib’in²⁸tarihi, araştırmalara göre 3000’li yıllarakadar dayanmaktadır. Bu yerleşim yerinin çoğunlukla ismi Frigya olduğu bilinmektedir. Karahisâr yurdu da, sözü edilen bu yerleşim biriminin önem teşkil eden bir merkezi konumundadır. Bu yerin adı Selçuklu veziri Sahib Ata’nın isminden teşekkül etmiştir. Vezir’in iki tane oğlu vardır ve isimleri Nusreddin Hasan ve Taceddin Hüseyin’dir. Bu iki oğula tevcih edilmiştir. Buna ek olarak Kütahya, Akşehir, Sandıklı, Beyşehir dolayları da bu iki kardeşe ikta olarak verilmiştir. Bu toprak alımından sonra ise Karahisâr yurdunda ismi geçen bu kişilerin hakimeti başlamış olmaktadır. Karahisâr adıyla anılan bu şehir, Karahisâr-ı Sâhib ismine dönüşmüştür.

Bu bölge, Osmanlıların eline geçmeden önce beylikler arası mücadelelerden geçmiştir diyebiliriz ve nihayetinde ilk olarak I. Murat devrinde (1380’li yıllarda) Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altına girmiştir. Fakat Timur’un Ankara Savaşı’nda galip gelmesiyle Germiyanogulları’nın eline geçmiştir. Bu ele geçişin devamında, Germiyanoglu II. Yakub Bey dünyaya gözlerini kapatmış ve ardında bir vasiyet bırakmıştır. Vasiyetin gereği olarak beyliğinin bütün topraklarını ve konumuzun asıl

²⁸Karahisâr-ı Sâhib ile ilgili bilgiler aşağıdaki eserlerden ve adreslerden özetlenip yazılmıştır.

Üçler Bulduk, (2013), XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s.XIII-XV. / 277-278.

Mehmet Zahit Yıldırım, (2003), Karahisâr-ı Sâhib Sancağı’nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750), Doktora Tezi, Ankara: s.27-44

<http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/02/afyonkarahisar-karahisar-i-sahib.html>(30.10.2016)

mekanı olan Karahisâr-ı Sâhib yurdu da dahil olmak üzere tekrar Osmanlıların eline geçmiştir.

Karahisâr-ı Sâhib, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra askeri bir üs vazifesi görmüştür. Çünkü bu sancak, Germiyan, Karaman, Hamid ve Osmanlı Beylikleri gibi, Anadolu Türk beyliklerinin en güçlülerinin kesişme noktasında bulunuyordu. Karahisâr yurdu Karaman'ın sınırına yakın bir yerde konumlanmaktadır. Bu stratejik konum beraberinde seferlerde üs vazifesini görmesini sağlamıştır. Örneğin; 1434-1435 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun altıncı padişahı olan II. Murat, Karamanoğlu İbrahim Bey'in üzerine bir sefer düzenler ve bu seferde ilk olarak Karahisâr-ı Sâhib üzerinden Akşehir'e iniş yapar. Sırasıyla da Konya ve Beyşehir'i fetheder. Hatta II. Bayezid, Cem Sultan ve Mısırlılarla mücadele ettiğinde de üs olarak kullanma durumunu görmekteyiz. Bu durumun olmasında Karahisâr-ı Sâhib'in coğrafi yapısı, stratejik konumu ve kalesinin payı büyüktür. Ayrıca, Celâli İsyanları sırasında, Batı Anadolu ve Güneybatı Anadolu'da baş gösteren isyanların bastırılmasında da gerek idarecisi ve ahalisi gerekse de yukarıda bahsettiğimiz özelliklerden dolayı önemli bir stratejik konumdadır.

Karahisâr-ı Sâhib'in birden çok ismi söz konusudur. Karahisâr-ı Sâhib'e ek olarak Karahisâr-ı Devle, Karahisâr isimleri de kullanılmıştır. 18. y.y da "Afyonkarahisâri" lafzı da kullanılsa da bu devirde söz konusu bu isim çok yaygın olmamıştır.

Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın 9 kazası vardır. Bunlardan üç tanesi kalan diğer kazalara nispeten daha büyüktür ve bu sayacağımız kazaların merkezleri vardır. Bu kazalar; Bolvadin, Şuhut ve Çay'dır. Bunların dışında kalan diğer kazaların ise merkezleri olmayıp bu kazalar ise şunlardır; Karamık, Sincanlı, Hanbarçanlı (Barçanlı), Çola-âbâd, Nevâhi-i Barçanlı. Yukarıda saydığımız kaza sayısı sekizdir. Geriye kalan tek kaza ise merkez kaza yani Karahisâr-ı Sâhib'dir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, eğer Dinar ilçesini saymazsak, bugünkü Afyonkarahisar'ın sınırlarıyla büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Buradan hareketle de sancak hudutları tespit edilirken coğrafi şartlar esas alınmıştır.

Evliyâ Çelebi, yazısının devamında “Zira Osmanoğlu ülkesinde 6 adet Karahisar kalesi vardır.” demektedir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde biz de toplamda 6 adet Karahisar kalesi ile karşılaştık ki bunlar;

- Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar)
- Yeşilhisar/ Develihisar/ Develi Karahisar (Kayseri)
- Şebinkarahisar (Giresun)
- Adalya Karahisarı
- Van Karahisarı
- Karahisar (Ankara/ Nallıhan)

Bu altı Karahisar’dan ilki olan Karahisâr-ı Sâhib bizzat konumuzun esasını teşkil ettiği için ayrıca burada tekrar ele almak istemedik.

İkinci Karahisar olan Yeşilhisar’ın²⁹ kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de yapılan araştırmalar ışığında ilk devirlere ait yaklaşık bilgilere ulaşıldığı söylenilebilir. Tahminen MÖ. 3500 yıllarında Hitit muhâcirlerinden bir kol Yeşilhisar’ın bugünkü bulunduğu yere gelip yerleşmişlerdir. Bu bahsi geçen dönemlerde isminin Kbistra veya Kizistra olduğu düşünülmektedir. Friglerden sonra İranlıların hakimiyetine giren bu bölgenin ismi “Karahisar” anlamına gelen “Zengibar” olarak değişmiştir, fakat sonra Yunanlıların eline geçerek tekrar isim değişikliğine uğramıştır ve “Kuyistra” olmuştur. Nihayetinde 1071 Malazgirt Zaferi’nden sonra bütün İç Anadolu ile birlikte Yeşilhisar’da Selçukluların eline geçer ve “Develi Karahisar” olarak yeniden isim değişikliğine uğrar. 1373 yılında da Yıldırım Bâyezid tarafından Osmanlı egemenliğine girer. Osmanlıların ilk dönemlerinde Zengibar, 1945 yılında da Karahisar iken Yeşilhisar olarak tekrar bir isim değişikliğine uğramıştır.

Şebinkarahisar³⁰ çeşitli devletlerin egemenliği altında kalmış bir bölgedir. Roma İmparatorluğu’nun son zamanlarında Peçenek ve Kuman Türkleri Orta Asya’dan gelmişlerdir ve Orta Doğu Anadolu’yu ele geçirmişlerdir. Türkler zamanında

²⁹<http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/03/yesilhisar-develihisar-develi-karahisar.html>(30.10.2016)

³⁰Fatma Acun, (2001), Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği, Belleten, LXV, Nisan 2001, sayı:242’den ayırtım, Ankara: s. 161- 192.
<https://lavinya.net/galeri/hisar/sebinkarahisar.htm> (30.10.2016)

Şebinkarahisar'ın bulunduğu yer Elgün veya Keygun olarak adlandırılmıştır. Bir müddet sonra yeniden Romalıların eline geçmiş olan bu yer Kögonya olarak anılmıştır. Anadolu Türklerinin eline geçince Şebinkarahisar yeniden Keygune olarak anılmaya başlanmıştır. Daha sonra kalesine istinaden şehir Karahisar olarak yeniden değişmiştir. 1473 yılında Fatih Sultan Mehmed, Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Şebinkarahisar'a uğrayarak burada üç gün kalır ve şehre Karahisâr-ı Şarkî adını verir. 1924 yılına kadar bu isimle anılan şehir, 11 Ekim 1924 tarihinde buraya gelen Mustafa Kemal Atatürk'ün Şebinkarahisar olarak ismini değiştirmesiyle son halini alır.

Şebinkarahisar, sırasıyla Amasya, Erzincan, tekrar Amasya, Erzurum, Trabzon, Sivas ve son olarak da Giresun illerine bağlanmıştır.

Şehre adını vermiş olan kale, doğuda bazalt (siyah mermer) bir kayanın üzerinde bulunmaktadır ki bu kaya Hacıkayası olarak anılmaktadır. Yapım tarihi tam olarak bilinemese de Antik Çağ'da yapıldığı düşünülmektedir. Kalenin yüksekliği üzerine oturduğu torak zeminden 200-450 metre yüksekliktedir. Kalenin batı kısmı nispeten çıkılmaya elverişli olsa dahi diğer yerleri uçurumdur.

Van'da bulunan Karahisar, Van ilinin Saray ilçesine bağlı bir mahalledir. Bu mahalle Karahisar adını almadan önce Karayazı ve Karahasan adlarını almıştır. İşte burada (Karahisar ile Kekikdüzü köyleri sınırlarında) bir kale bulunmaktadır.

Adalya Karahisar'ı³¹ ise araştırmalarımıza göre Afyonkarahisar ilinin Sandıklı ilçesindedir. Burada bahsi geçen hisar ise Sandıklı Hisar Kalesi'dir. Bu hisarı yaptıran kişi Germiyan Sultanı Çelebi Hüsameddin Yakub Bin Umur Bey'dir. Hisar, 1325 tarihinde yapılmış olup günümüze kadar varlığını her yönüyle koruyarak ulaşamamıştır. Hisarın yalnızca duvarları kalmıştır.

Yukarıda saydığımız toplamda 5 adet Karahisar, Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nin ikinci cildinde geçmektedir.

Ankara'nın Nallıhan ilçesine bağlı olan Karahisar³² köyünde Bizanslılardan kalma bir hisar vardır ve bundan dolayı adını Karahisar koymuşlardır. Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği altı adet Karahisar kalesinden birisinin de burası olduğu ile ilgili elimizde

³¹<http://www.neredekal.com/sandikli-kalesi/> (01.11.2016)

³²https://tr.wikipedia.org/wiki/Karahisar,_Nall%C4%B1han (30.10.2016)

<http://www.mesutsener.com.tr/index.php/osmanli-arsivinde-nallihan> (30.10. 2016)

kesin deliller olmasa da gerek burada da bir hisar olması gerekse de Osmanlı arşivlerinde “ Karahisâr-ı Nallı nahiyesi” isminin geçmesi dolayısıyla Evliyâ Çelebi’nin burayı da sayma olasılığı yüksektir.

4.1.2.Siyasi ve İlmi Tarih

Afyonkarahisar’ın Osmanlı Dönemi’ndeki idari yapısından bahsetmeye devam eden Evliyâ Çelebi, sözünü ettiği Karahisar’ın Anadolu Eyaleti’nde başka sancakbeyi mutasarrıf olduğundan bahseder. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nde Anadolu Eyaleti³³ ve Rumeli Eyaleti olmak üzere iki adet eyalet vardır. Budin ve Mısır ise sonradan eyalet olmuştur. Bu Anadolu eyaletinin 1609 tarihindeki sancakları ile 1700 ile 1740 arasındaki sancaklar arasında farklılıklar mevcuttur. Evliyâ Çelebi’nin doğumu göz önüne alındığında o dönemdeki Anadolu eyaletinin (1700-1740) sancakları şunlardır:

- Kütahya Sancağı
- Beypazarı Sancağı
- Menteşe (Muğla) Sancağı
- Teke Sancağı (Antalya)
- Sultanönü Sancağı (Eskişehir)
- Hamid Sancağı (Isparta-Burdur)
- Karahisâr-ı Sâhib Sancağı (Afyonkarahisar)
- Saruhan Sancağı (Manisa)
- Kânkırı Sancağı (Çankırı)
- Ankara Sancağı
- Aydın Sancağı (Aydın)
- Karesi Sancağı
- Kastamonu Sancağı
- Bolu Sancağı

İşte Seyyâh-ı Âlem, bu Anadolu Eyaleti’nde mevcut bulunan sancaklar içerisinde Afyonkarahisar’ın sancakbeyi mutasarrıf olduğundan bahseder.

Ayrıca iki tuğluya da bağışlanan şerif ve yüce mansıp bir şehir olduğunu söyler. Paşasının hâssı padişah tarafından 240.299 akçe olduğunu ve de sefer sırasında

³³https://tr.wikipedia.org/wiki/Anadolu_Eyaleti (30.10.2016)

paşası hâssına göre bin adamla sefere çıktığını dile getirir

Karahisâr-ı Sâhib'in iktisadi yapısındaki toprak idaresi ve sancak gelirlerinin taksimi başlığı altında incelenen zeametler ve tımarlar konusunda da Evliyâ Çelebi açıklamada bulunur ve sancağında bulunan zeamet ve timar erbâbının 612 olduğunu söylemektedir.

Sefer sırasında da gerek cebelûleri gerek alaybeyi gerekse de çeribaşlarıyla sancakları altında pür- silah üç bin asker olduklarını dile getirir. Bunun yanında Karahisâr-ı Sâhib'in idari yapısındaki yönetici kadrodan bilhassa Ümerâ Sınıfı'ndan söz eder ve şehirde kethüdayer, yeniçeri serdarı, dizdarı ve 200 kale neferi (rütbesiz asker / er)'nin mevcut olduğundan ve 300 akçe³⁴ pâyesi yani değeri ile şerif bir kaza olduğunu yazar. Burada geçen “kaza” kelimesi bugünkü ilçe / kaymakamlık birimine karşılık gelmektedir. Nahiyesi de 120 parça bakımlı köylerdir.

Kadıya senelik 10 kese, sancak paşasına ise 100 kese verildiğine dair bilgi de bu bölümde yer alır.³⁵

Bir üst bölümde Karahisâr-ı Sâhib'deki yöneticilerden ümerâ sınıfını ele alan Evliyâ Çelebi, devamında da ulema sınıfını ele almıştır ve bu bağlamda, şeyhülislâmı, nakibüleşrafi ve ayanı eşrafının bol olduğunu söylemiştir. Ayrıca uleması yani sarıklı din bilginleri diyebileceğimiz kişilerin gayet çok olduğundan yüksek mansıplara mutasarrıf olmuş 700 kadı taifesinin varlığından söz eder. “...diğer imam, hatip ve şeyhleri de ona göre kıyas oluna” diyerek de bunlarında diğer meslekler gibi sayıca fazla olduğunu dile getirir.

³⁴Bir akçe (kesin olmamakla birlikte) bugünkü hesaplama ile yaklaşık 1.4 TL'ye karşılık gelmektedir. Buradan hareketle 300 akçe = 420 TL

³⁵Bu miktarın günümüzde kaç liraya geldiğini hesap ettiğimizde ise şu tablo ile karşılaşırız. Öncelikle kese de verilen paranın altın değil de akçe olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü genelde akçenin muhafazasında kullanılan torbaya “kese”, altının koyulduğu torbaya da “sürre” ismi verilmektedir. Yukarıdaki bölümlerde bir akçe, günümüzde 1.4 TL'ye karşılık geldiğini belirtmiştik. Bir kese de de takriben 100 akçe olduğunu varsayarsak, kadı'nın senelik maaşı 10 kese akçeden hesaplama 1.000 akçedir ve buradan hesaplama (1.000 x 1.4) senelik toplam maaşı 1.400 TL'dir ve aylık maaşı ise 116 TL'dir. Kadı, günümüzde yargı sistemi bağlamında görevleri hakime denk gelmektedir. Günümüzde en düşük hakim / savcı adayının aldığı aylık net maaş (15 Ocak 2017 tarihli genelge ile) 6.172 TL'dir. Aynı hesaplama aynı sancak paşası için de yaparsak; 100 kese akçeden hesaplama 10.000 akçedir ve buradan hesaplama (10.000 x 1.4) senelik toplam maaşı 14.000 TL'dir ve aylık maaşı ise 1.666.666'dır. Sancak Paşası, günümüzde valiye denk gelmektedir ve (2017 Vali Maaş Tablosu'ndan hareketle) aldığı aylık net maaş 9.061.20 TL'dir. Bu bilgilerden yola çıkarak, TL bazında bir kıyaslama yapmak doğru değildir. Çünkü, 17.yüzyıl ile günümüzün alım güçleri birbirinden farklılık arz eder. Fakat, kadı ve sancak paşası ile bugünün hakim ve valisi arasında kazanç olarak bir uçurum söz konusu olmayıp hatta o dönemde alınan miktarların fazla olduğu yorumunu bile yapabiliriz.

Karahisâr-ı Sâhib halkı için ise gayet iyi giyimli, muhteşem ve zengin olduğunu belirtmektedir.

Karahisâr-ı Sâhib'in yönetici kadrosunu oluşturan ümera ve ulema sınıfından söz eden Evliyâ Çelebi, sonrasında da idari yapısından bahsetmekte ve kazalarını saymaktadır. 9 kaza ismi zikreder ki bunlar; Şehir kazası, Sandıklı kazası, Sıçanlı kazası, Şuhut kazası, Çule kazası, iki kaza da Barcınlar kazaları, Karamık kazası ve Çay kazasıdır.

Bu kazalardan bazıları aynı isimle devam etmekten bazıları ise isim değişikliğine uğramıştır. Örneğin; Sıçanlı kazası şuan Sincanlı adını almıştır. Çule kazası da Çolâ-bâd (Çölâbâd, Çölovası şeklinde de kaynaklarda geçer) şeklinde de karşımıza çıkmıştır fakat ne var ki, Çule'nin aynı zamanda Çolâ-bâd olduğunun kesinliği maalesef yoktur, burası günümüzde Afyonkarahisar ili Dinar ilçesinin Haydarlı beldesidir. İki kaza da Barcınlarkazası sayılmıştır ki bu bunlar; Barçınlu ve Nevâhî-i Barçınlu'dur. Barçınlu, günümüzde Afyonkarahisar ili Dinar ilçesidir. Bugün ise bu ilçelerin sayıları artmıştır ve isimleri de şu şekildedir: Şuhut, Sultandağı, Bayat, Dinar, Evciler, Başmakçı, İhsaniye, Kızılören, Çay, Emirdağ, Bolvadin, Dazkırı, Sandıklı, Çobanlar, Sincanlı ve Hocalar'dır.

4.1.3.Karahisar Kalesi

Seyahatnâme'nin devamında Afyonkarahisar ilinin "Karahisar" kısmına da adını veren kaleyi anlatmaya başlayan Evliyâ Çelebi, öncelikle kalenin Rum kayseri tarafından yapıldığını, sonrasında (---) tarihinde Selçuklu Sultanı Alâeddin'in Rum keferesi elinden bu kaleyi aldığını, devamında da Osmanoğulları'ndan Sultan Orhan'ın, Germiyanogulları'nın elinden aldığını söyleyerek kısaca Karahisar Kalesi'nin tarihinden söz etmiştir.

Bu kalenin biraz daha ayrıntılı tarihinden bahsetmek gerekirse,³⁶ kalenin ne zaman yapıldığı, hatta kim tarafından yapıldığı dahi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Hititliler döneminden beri kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu görüşten yola çıkıldığında kale, Hititliler zamanında imparator olan Mürşil tarafından yapıldığı bazı kaynaklarda zikredilse de kalenin Frigliler tarafından güçlendirilip sağlamlaştırılmış olması da imkan dahilindedir. Fakat bahsi geçen bu kale, Roma ve Bizans tarafından müstahkem bir mevkiye olması sebebiyle önem kazanmıştır ve belki de bu sebepten Evliyâ Çelebi, kaleyi anlattığı kısımda buranın Rum Kayzeri zamanından kaldığını dile getirmiştir. Bizans'ın hakim olduğu zamanlarda Akroinos ya da Akroijnos adıyla anılmaktadır. Kale, kısa bir zaman için de Arapların eline geçmiştir ve nihayetinde Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile birlikte XII. yüzyılda Türklerin eline geçmiş olur.

Karahisar Kalesi de dahil olmak üzere genelde tüm kaleler ortaçağ ve yeniçağın başlangıç zamanlarında önemli bir konumdadır fakat yeniçağın ortaları ile birlikte gerek askeri gerekse de stratejik önemini kaybetmişlerdir ki bu önemini kaybeden şehirlerden birisi de Afyonkarahisar'dır. Çünkü bir zaman sonra iç bölgelerde düşman işgali söz konusu olmamıştır. Fakat yine de bu iç bölgede yer alan Karahisar Kalesi, tamamen önemini de yitirmiştir diyemeyiz, zira haydutların kol gezdiği dönemlerde bu kale, Karahisâr halkının sığınağı vazifesini görmüştür ve can / mal emniyeti için önem arz etmiştir. Özellikle de Celâli İsyanları'nın doruğa ulaştığı zaman olan XVII. yüzyıl başlarında Celâlilerin saldırılarından korkup kaçan köylüler ve şehirlerin varoşlarında oturan halk kaleye sığınmıştır. Ayrıca bazı suçluların cezalarını çektikleri hapisane görevini de üstlenmiştir.

Kalenin tarihinden bahsettikten sonra, bu yapıyı anlatmaya devam eden Çelebi, tamamının 6 kat şeddadi eski yapı büyük bir kale olduğunu beyan eder. Bazı şehirli dostları ile kaleyi daha yakından görmek için hakîr etek toplayıp çıktıklarını dile getirir.

Evliyâ Çelebi, şehirli dostları ile kaleye çıkmaya başlar ve ilk olarak iç kaleye

³⁶Akyonkarahisar Kalesi'nin tarihi ile ilgili bilgiler aşağıdaki kaynaklardan özetlenip yazılmıştır. Üçler Bulduk, (2013), XVI. Asırda Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar) Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s. 61. Mehmet Zahit Yıldırım, (2003), Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720 – 1750), Doktora Tezi, Ankara: s. 152. Efdal Şükrü Batmaz, Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bakış, s. 8. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/912/11366.pdf> (31.10.2016)

varırlar.

Bu kale kapısının batıya nazır olduğunu beyân eder ve kapısı üzerindeki tarihi not eder. Bahsi geçen tarih şöyledir:

“Emera bi- imâretihâzihi li’d- dârı’l- âliye fî devleti Sultânü’l- muazzam Alâü’d- dünyâ ve’d- dîn Sultan Keykubâd bin Keyhusrev ve ebbedallâhu saltanatah” yazılmıştır.

Kitabede kalenin inşa tarihi bulunmamaktadır fakat inşa tarzından hareketle Bizansâ ait olduğunu kaynaklar göstermektedir. Devamında da bu tarihin üstünde, yine sözü edilen kapının kemeri üzerinde dört köşe beyaz mermer üzerinde celfî hat ile başka bir tarihin de yazılı olduğunu söyler ki o da şu şekildedir:

Eyleyüp lütf u kerem devletli Şâh
Ya’ni Sultân Selîm Şâh-ı gayûr

Emr edüp ta’mîr içün bu hısnının
Mîr Mahmûd yine etti böyle şûr

Dedi ta’mîrine Târî târîhin,
Oldu bu sedd-i metîn ma’mûr. Sene 981

Karahisar Kalesi, Osmanlılar zamanında da birtakım tamirler görmüştür, Sultan II. Selim zamanında onarım yapılmıştır ve yukarıda da belirttiğimiz gibi batıya bakan kale kapısına bu kitabe yerleştirilmiştir. Kaleye bizzat çıkıp incelemeler yaptığımızda bu kitabenin bugün yerinde olmadığını tesbit ettik. Sene 981 olarak belirtilmiştir. Bu hicri yılın milâdi yıla çevrimi ile birlikte yıl 1574 olmaktadır. Kitabede adı geçen Mahmud Beğ’in ise Üçler Bulduk Karahisâr-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı adlı eserinde tahrir kayıtlarından da tesbit ettiği Karahisâr Sancak beyi olduğunu söylemektedir.

Kaledeki mevcut olan kitabelere dikkat çeken Evliyâ Çelebi, yazısının devamında Karahisar Kalesini, Kahkaha Kalesi ve Demavend Dağı ile ilişkilendirmiştir. Kahkaha Kalesi ile sağlamlık açısından bir yakınlık kurmuştur ve “...bu yüksek kale Karahisâr sahrasının güneyinde yüksek dağlara yakın dağlık ve taşlık bir dere ağzında,

yüzünü sahraya vermiş göklere baş çekmiş Kahkaha gibi sağlam bir hisardır.” demektedir.

Kahkaha Kalesi ya da şimdiki adıyla Mangup, Ukrayna’nın Kırım Özerk Cumhuriyeti’ndeki Bahçesaray’ın hemen yakınlarındaki Hoca Salo Köyü civarında tarihi bir kaledir. Bu kalenin isminine neden Kahkaha denildiği ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Fakat Evliyâ Çelebi, bu kalenin ismini “Kahkahâ” şeklinde yazmıştır yani son harf olan “a” şapkalıdır ve bu haliyle anlamı;

Kahkahâ (a.i.) : zool. Öldürücü bir yılan. (Devellioğlu, 2010: 554) demektir. Buradan hareketle yorum yapacak olursak, bu kale etrafı düz ve yeşillik bir sahada, göğe yükselen yüksekçe bir dağın zirvesinde, beyaz bir kaya üzerinde inşa edilmiştir, belki de bu dağlık durumdan ötürü tanımda bahsi geçen yılanlar burada haizdir.

Kahkaha Kalesi, Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nin ikinci cildinde geçmektedir.

Aynı zamanda Çelebi, Karahisar Kalesi’ni Demavend Dağı’na benzetmiş ve onun gibi kudret eliyle yapılmış bir kale olduğunu dile getirmiştir. “...şahin ve zağanos yuvalı sarı ve kızıl yalçın kaya üzere gökkuşağı gibi mavi bulutlara başını dayamış yüksek dağlar vardır ki göklere çıkmış Demavend Dağı gibi kudret eliyle yapılmış bir kaledir.” demiştir.

Demavend Dağı, İran’ın en yüksek dağı olma özelliğine sahiptir ve 5671 m. yüksekliğindedir. Dördüncü jeolojik zamandaki volkanik aktiviteler sonucunda oluşmuştur.

Demavend Dağı, Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde (Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman’ın hazırladığı Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin 4. kitabının 2. cildinde 481 – 525 sayfaları arasında) geçmektedir.

Kalenin tarihinden bahsettikten sonra, burada bulunan yapılara da değinen Evliyâ Çelebi, kalenin zirvesinde yer alan Hünkâr Camii’nden bahseder. Bu camiye, Ulu Camii önündeki aşağı kale kapısından girdiğini, söz konusu camiye 2 saatlik bir sürede çıktığını ve dolayısıyla da dermansız ve mecalsiz kaldığını belirtir. Yaptığımız saha çalışması neticesinde Hünkâr Camii’nin bugün bahsedilen yerde mevcut olmadığını görmekteyiz.

O dönemde kalede mevcut olan bir diğer cami ise Sultan Keykubad Camii'dir. Evliyâ Çelebi, bu camiyi beğenmiş olacak ki, söz konusu cami için gayet sanatlı ve şirin olduğunu, ibretlik bir mihrabının bulunduğunu, bu mihrabın, sâfî lacivert ve tezhipli halkârî çinili bir açık nur mihrap olduğunu söyler. Aynı zamanda minberinin de büyüleyici olduğundan bahseder. Caminin zelzeleden dolayı minaresi yoktur ve küçük bir formdadır.

Sultan Keykûbad Camii'de Hünkâr Camii gibi bugün belirtilen yerde yoktur, günümüze ulaşamamıştır. İç kalenin batıya nazır kapısında yer alan kitabede "Sultan Keykubad" ismi geçmekteydi, bu kişi tarihteki I. Alaaddin Keykubad'tır. Dolayısıyla günümüzde var olamayan fakat o dönemde mevcut olup Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği bu Sultan Keykûbad Camii'yi büyük olasılıkla I. Alaaddin Keykubad yaptırmıştır.

Tarihi yapıları anlatmaya devam eden Seyyâh-ı Âlem, Sultan Keykubad Camii'nden sonra, hemen bu caminin sağ tarafında Kırklar Makamı'ndan bahseder ve Seyahatnâme'de "...Kırklar Makamı ziyaretgâhtır" olarak geçmektedir. Bizzat yerinde görüp inceleme yaptığımız bu yere Afyonkarahisar halkı da halâ "Kırklar Makamı" demektedir ve ziyaret edip saygı duyulduğunu görmekteyiz. Kırklar Camii olarak günümüzde varlığını koruyan bu yapı Ulu Camii'nin üst kısmında yer almakta ve konum olarak da Doğancı Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Mescidin içerisinde yatmakta olan zat Horosan erenlerindendir fakat kendisi ile ilgili elimizde geniş bir bilgi mevcut değildir. Bu mescit, ilk olarak ahşap ve çatılı bir tarzda yapılmıştır, daha sonra Şeyh Hasan Efendi tekrar yaptırmıştır. Kendisi vefat edince de buraya defnedilmiştir ve caminin giriş kısmında yer alan çeşmenin hemen önündeki küçük odada türbesi bulunmaktadır. Gerek türbenin bulunduğu oda gerekse de sanduka terk edilmiş bir tarzda değil aksine temiz, tertipli ve hiçbir batıl inanişâ mahal bırakmayacak şekilde düzenlemiştir.

Bu mescidin yapım tarihi belli değildir fakat mescide ait olan taş kemerin üzerinde mevcut olan taşta "1907" tarihi vardır ve bu tarihte mescidin belirtilen tarihte tamir edildiğini göstermektedir. 1957 yılında mescidin var olan toprak damı çatıya çevrilmiş devamında da minaresi yapılmıştır. 1988 yılına gelindiğinde ise mescit yıkılarak şimdiki mimari özellikte yani kubbeli olarak halk tarafından yeniden yapılmıştır. Kırklar Makamı Mescidi'nin ilk vâkıfının kim olduğu bilinmemektedir.

Vakıf kaydında mescit vakfına ait bir evin harabe arsasından bahsedilmektedir. Bu bahsedilen harabe arsadan daha önce vakıf adına bir bilgiye rastlanmadığından vakfın en eski gayrimenkulü olarak sayılabilir. Daha sonraki yıllarda mescide, Seyyid Hacı Mehmed Ağa ile Boğa Ahmetzâde Hacı Ahmet Efendi vakıflarda bulunmuşlardır. Yukarıda ismini geçirdiğimiz kişilerden birincisi, Kırklar Makamı Mescidi'nin yağ ve mumunu tahsis etmek üzere 200 kuruş, ikincisi ise yine aynı gerekçe ile yıllık 50 kuruş tahsis etmiştir. (Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, 2005: 190-191)

Kaleyi anlatmaya kaldığı yerden devam eden Evliyâ Çelebi, iç kalede 3 buğday ambarı, cebehane hazineleri ve 7-8 adet su sarnıçlarının varlığından bahseder. Bu saydıklarının dışında başka bir yapıdan eser olmadığını dile getirir. Ayrıca kapılarının daima kapalı olduğundan, yılan ve çıyanlarının gayet çok olduğundan ve insan cinsinden bir ferden olmadığından dem vurur. Devamında da beş köşe kudret eliyle yapılmış yüksekçe bir kale olduğunu, çepçevre büyüklüğünün iki bin adım olduğunu da söyler. Fakat aşağı kat kalelerinin ne kadar adım olduğunun belli olmadığını dile getirir. Bu bilinmezliğin sebebi ise kalenin dört tarafının uçurum tehlikeli kayalar üzerinde olmasıdır.

Günümüzde ise yukarıdaki gibi belirtilen sayıda bir buğday ambarına, su sarnıcına ve cebahane hazinelerine rastlamadık. Fakat ne var ki, 2-3 adet su sarnıcını ve buğday ambarı olduğunu düşündüğümüz, boyu ise takriben 2- 2.30 m. olan yapıları gözlemlene fırsatına mazhar olduk.

Kale ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermeye devam eden Evliyâ Çelebi, iç kalede Kuşlu Sarnıç adlı bir yapıdan söz eder, bu yapıyı Bîsütun Dağı'na benzetir ve tıpkı o gibi şehre havale (yüksek ve büyük bir görünüşü olmak) şahnişin gibi dışarı çıkmış bir kaya olduğunu dile getirir. Buradan Allah'ın sanatını dikkat ve insafla seyrettiğini belirtmiş, Altuntaş Ovası'na, Seyyid Gazi ve Konya yollarına baktığını söylemektedir. Ayrıca gözünün görebildiği yerlerin ovası ve kırları, köyler ve kasabalar ile donanmış olup yemyeşil çemenzar (yeşillik/çayır) ekinlikler, bağ ve bostanlarla tüm vadinin tıpkı bir bukalemun nakışı gibi olduğunu da beyan etmektedir.

Evliyâ Çelebi, Kuşlu Sarnıç'tan bahsederken burayı Bîsütun Dağı'na benzetmiştir. Bilindiği üzere Bîsütun Dağı, Şiraz yakınlarında bulunmaktadır ve İranlılar tarafından kutsal sayılan bir dağ olma özelliğine sahiptir. Çelebi, bizzat bu dağ

görmüş ve buradan hareketle Kuşlu Sarnıç ile ilişki kurmuştur. Seyahatnâme’de (Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman’ın yazdığı Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin 4.kitabının 1. cildinde 94- 285. sayfalar arasında) geçmektedir.

Eserin devamında iç kale, ayrıntılı olarak anlatılmaya devam edilmiştir. Evliyâ Çelebi, burada hanelerin olmadığını, atıl durduğunu söyler. Yine de buna rağmen şehrin ayanının miras yoluyla intikal etmiş arsaları, zengin kişilerin mahzenleri ve mağaraları mevcuttur. Bunların içlerinde değerli eşyalar ile kilitli ve mühürlü durur ve burada kale neferlerinden onar kişi nöbet ile bekçilik edip bunları korumaktadır. Ayrıca kuşatma sırasında, celâlî ve cemâli korkusundan herkes mallarını bu kale mağaralarında saklamaktadır. İşte bu yüzden de daima kapısı bekçiler ile kapalı durur. Aynı zamanda iç kale kapısından dik aşağı ne at ne katır ne de eşek ile inip çıkmanın mümkün olmadığı dile getirilmiştir, çünkü burası daha çok yaya adamlar için bir yoldur.

İç kaleyi anlatmayı bitiren Evliyâ Çelebi, devamında da kalenin bir diğer bölümü olan Orta Hisar’a geçer. Dik aşağı 800 adım inip buraya geldiğini belirtir, Orta Hisar’ın içinde 40-50 kadar avlusuz kat kat kale eri hanelerinin mevcut olduğunu dile getirir. Dizdarın burada dinlendiğini belirtir. Ayrıca gelen gidenler için 1 divanhanesi ve 1 camisi olduğunu, başka da han, hamam ve dükkân gibi yapıların bulunmadığını bize söyler.

Orta Hisar’ı anlatmaya devam eden Evliyâ Çelebi, kapısının kibleye nazır olduğunu söyler. Bu kapının yanındaki kulenin taşlarının üzerinde beyaz mermerden kale sahipleri ve zenciler suretleri ceset şeklinde putlar gibi timsallerinin olduğunu beyan eder ve bu yüzden bütün tarihlerde bu kaleye Zengibar Kalesi denildiğini vurgular. Bu kapıdan aşağı doğru inildiğinde bir bölme hisar daha olduğunu ve orada da 40-50 hanenin varlığından söz etmektedir. Bu hisarın da kapısı diğer kapılar gibi batıya açılır. Burada haneler olduğundan dolayı kalenin mevcut halkı da sularını aşağıdan eşekler ile taşımaktadır. Ne var ki, bu anlatılanlar günümüzde mevcut değildir. “...bu şekilde bir kaledir, vesselâm” diyerek Evliyâ Çelebi, Karahisar Kalesi’ni anlatmayı noktalamıştır.

Evliyâ Çelebi, yukarıdaki bölümde Zengibar Kalesi³⁷ ismini zikretmiştir. Her ne kadar buraya Zengibar Kalesi dense de, asıl bu isimle anılan kale, Konya – Bozkır

³⁷<http://konya.com.tr/portfolio-item/zengibar-kalesi/> (02.11.2016)

karayolunun üzerinde Bozkır'a 16 km uzaklıktadır. İsaure olarak da bilinmektedir. 1860 m yükseklikte hakim bir tepe üzerine kurulmuştur. Söz konusu bu tepenin etrafı uçurumlarla çevrilidir. Oldukça yüksek bir rakıma sahip olduğundan dolayı birçok yerleşim yerini görmekte ve bu yerleşim yerlerini kontrol altında tutmaktadır. Bahsi geçen bu yerleşim yerleri Toroslar, Konya, Seydişehir, Hadim ve Karaman yöreleridir. Bu hakim tepe ise İsaure halkının da bilinçli seçtiği bir yerdir.

Karahisar Kalesi'nin anlatımını bitiren Evliyâ Çelebi, devamında kalenin tam karşısında yer alan Hızırlık Dağı'ndan, mevcut olan saray ve evlerden, devamında da hanesinin sayısından bahsetmektedir.

Hızırlık Dağı, Seyahatnâme'de şu şekilde geçmektedir: "...aşağı şehir olan eski varoş Hızırlık Dağı ile kale dağı arasında dere, tepe ve bayırlar üzere ve kalenin batısı, güneyi, kıblesi, doğusu, kuzeyi ve yıldız taraflarına kadar büyük varoş kale kayasını kuşatmıştır." Günümüzde de Hızırlık Dağı, tam tarif edildiği yerdedir ancak Afyon halkı bu dağa, "Hızırlık" değil de "Hıdırlık" demektedir. Bu dağ civarında Çelebi'nin varoş olarak nitelendirdiği yerde karşılaşp kendilerinden bilgi aldığımız gerek imam gerek muhtar gerekse de yaşlı halkın hepsi bu dağın isminin hep "Hıdırlık Dağı" olduğunu, "Hızırlık" isminin hiç kullanılmadığını söylemektedirler. Buradan anlıyoruz ki, Evliyâ Çelebi'nin kullandığı bu isim çok kalıcı olmamış, zamanla, halk dilinde söylene söylene "Hıdırlık" şeklini almıştır.

Ünlü seyyâh, bu ilde toplamda 4.600 toprak ve kireç örtülü kârgir yapı saraylar ve evler olduğundan bahseder. Bu şehri gören kişilerin "40 – 50 bin hane vardır" diye tahmin ettiklerini dile getirir ve buradan hareketle de mahkeme sicillerinden, esnaf şeyhlerinden, askerî yetkilerinden, şehbenderlerden ve köy kethüdalarından bilgi alıp toplamda ne kadar hane ettiğini yazmayı üzerine bir görev addettiğini belirtmektedir. Evliyâ Çelebi bu şehri çok beğenmiştir, öyle ki; bir hanesine insan girse, dam ve çatılarıyla kâa, misafirhanesi ve avlusuyla bir büyük saray görünümünde olduğunu, bağ ve bağçeleri, geniş avluları ile cihanı süslemiş bir şehir tarzının mevcudiyetinden bahsetmiştir. Toplamda 4.600 Müslüman hanesi, 100 adet de Hristiyan hanesi ile tıpkı bir İrem şehri gibi olduğunu dile getirir. Bu verdiği rakamla da 40-50 bin hanenin olduğu bilgisini bir nevi çürütür. Aynı zamanda evlerin şeklini de anlatan Çelebi, bu evlerin temellerinin bir adam boyu yükseklikte taş yapı olduğunu, ondan sonrasının ise

kerpiç duvarlarla devam ettiğini belirtir.

Evliyâ Çelebi, yukarıdaki bölümde şehrin nüfusuna dair birtakım veriler paylaşmıştır. Tam olarak toplam nüfustan bahsetmese de, 4.600 Müslüman, 1000 Hristiyan hanesinin mevcut olduğunu söyler. Buradan yola çıkarsak, toplamda 5.600 hane vardır, her hane de minimum 4 kişi yaşadığını varsayarsak, 22.400 nüfustan söz edebiliriz. Bugün ise Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Afyonkarahisar'ın toplam nüfusu (şehir 217.805, kır 65.315) 283.120 dir. [Bu toplam nüfus 2015 verileridir, 2016 yılının resmi nüfus bilgileri 2017 yılının başlarında açıklanmaktadır.] Yani bugüne gelindiğinde nüfus takriben, % 12.63 lük bir artış göstermektedir.

Ayrıca, evlerin yapılış tarzındanda bahsetmiştir. Günümüzde Evliyâ Çelebi'nin tasvir ettiği tarzda evlere raslamak güçtür. Fakat kale aşağısında, bilhassa Ulu Camii civarında yıkılmaya yüz tutmuş, Çelebi'nin anlattığı tarzda (temellerinden bir adam boyu yüksek taş yapı, ondan yukarısı kerpiç duvar) birkaç eve denk gelip bu yapıları fotoğraflama imkânını elde ettik.

4.1.4.Saraylar

Kale ve bölümlerinden, nüfus yapısından ve devamında da hanelerinden bahseden Çelebi, akabinde şehrin vakıf eserlerini anlatmaya başlar. İlk olarak saraylarından bahseder ve toplamda üç adet saray ismi söyler ki bunlar; İrem Bağlı Çatalbaş Paşa Sarayı, Ali Kadı Sarayı ve Paşa Sarayı'dır. Günümüzde bu yapıların hiçbirisi mevcut değildir ve nerelerde olduğuna dair sahih bir bilgiye ulaşamadık. Fakat Paşa Sarayı ile ilgili olarak görüştüğümüz kişiler, bu sarayın günümüzde Zafer Anıtı ve parkının olduğu yerde mevcut bulunduğunu söylediler. Fakat yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu bilginin sahih olup olmadığı bizce şüphelidir. Çünkü bahsedilen Zafer Anıtı ve parkının bulunduğu yerde eskiden bir yapı mevcutmuş ve bu yapı halk arasında Paşa Camii olarak geçmekteyse de şer'i sicil kayıtlarında Umur Bey Camii ismiyle kayıt altına alınmıştır. Belki de kayıtlardaki isminden ziyade halk arasında kullanılagelen bu isim yaygındır. Günümüze gelesiyeye kadar bu cami, yerini saray ismine bırakarak halkın hafızasında bu şekilde kalmış olabilir. Fakat bu ihtimali biz zayıf görmekteyiz. Diğer bir olasılıkta, bahsedilen yerde (Zafer Anıtı ve park) sadece cami değil bir külliye olduğudur ki, kaynaklarda da biz "Umur Bey Külliyesi" olarak görmekteyiz. Bilindiği üzere külliye, camii merkezli olmak üzere çevresinde çeşitli sosyal özelliği barındıran

binalardan meydana gelir yani bir nevi komplekstir. Külliye'nin içerisinde cami dışında, genellikle medrese, imaret, türbe, kütüphane, hamam gibi yapılarda bulunur. Belki yapıların içerisinde (düşük ihtimal) sarayda vardır ve Paşa Sarayı da önceden buradadır diyebiliriz. Fakat şunu da belirtelim ki, bu bahsettiğimiz iki olasılık da ihtimal dahilinde olmakla beraber, geçerlilik ve güvenilirliği sağlam değildir.

4.1.5.Camiler

Evliyâ Çelebi, söz konusu saraylardan bahsettikten sonra vakıf eserlerini anlatmaya devam eder ve ilk olarak Gedik Ahmed Paşa Camii'nden söz eder. Bu şehirde mevcut olan ve kaleme alıp yazdığı camiler içerisinde tafsilatlı bilgi verdiği tek cami burasıdır. Cami ile ilgili olarak, bu caminin Gedik Ahmed Paşa'nın hayrat ve hasenatından olduğunu, zengin ve yoksula sabah akşam nimetinin bol olduğunu söyler. Boyu 150 ayak, eni ise 80 ayaktır. İki kubbe yan yanadır ve sanatlı eski tarz mihrap ve minberi vardır. Çelebi, bu minberin benzerinin Sinop şehrinde mevcut olduğunu da dile getirir. Avlusunda abdest havuzundan bahseder ve bu havuzun dört tarafının ibretli ağaçlar ile süslenmiş olduğunu, bunun neticesinde de mevcut ağaçların varlığından oluşan gölgelerden güneşin tesir etmediğini, dolayısıyla da koyah bir yer olduğunu dile getirir. Bu avluya bitişik suyu ile havası hoş ve ferah bir hamamdan da bahseden Evliyâ Çelebi, hamamın şifalı olduğunu ve buraya her kim hasta girse hayat bulacağından dem vurur. Aynı zamanda cami avlusunda, bir medresenin bulunduğunu ve 70 hüccesinin mevcut olduğunu dile getirir. Bu medresenin dersiamı ve talebelerinin de bulunduğunu, müderrisler arasında pâyesi yüksek bir medrese olduğunu da dile getirir. Bu cami ile ilgili son olarak ise, imareti, hanları ve bütün yapıları ile baştan başa kurşun örtülü benzersiz bir özelliğe sahip olduğunu söylemektedir.

Gedik Ahmed Paşa Külliyesi³⁸ XV. yüzyıla ait bit yapıdır. Fatih Sultan Mehmed döneminin meşhur sadrazamlarından biri olan Gedik Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu yapının mimarı ve kesin inşa tarihi belli değildir. Fakat bazı kaynaklar mimarın Gedik Ahmed Paşa'nın azadlı kölesi olan Ayaz Ağa olduğunu söyler. Yine yapılış tarihi belli olmamakla birlikte, 1470 yılı civarlarında inşa edildiği düşünülmektedir. Geçmiş kaynaklarda külliye'de, cami merkezli, medrese, hamam,

³⁸Gedik Ahmed Paşa Camii'nin mimarisi ve tarihi silsilesinin detaylı bilgisi için, Afyon Kocatepe Üniversitesi bünyesinde çıkan Afyonkarahisar Vakıf Eserleri kitabının 1.cildi incelenebilir.

sıbyan mektebi, mutfak, tâbhâne, kervansaray ve han mevcuttur. Fakat günümüzde ise cami ve hamam ayakta ve görevini ifa ederken, medrese ise (Evliyâ Çelebi zamanında 70 hücreli, dersiamı ve talebeleri mevcut olup müderrisler arasında payesi yüksek bir medresedir) şuan müze olarak kullanılmaktadır. Diğer bahsettiğimiz vakıf eserleri ise günümüze kadar ulaşamamıştır. Burada bahsi geçen hamam, ileriki bölümlerde anlatılacağı için bu bölümde de ayrıca durmayı uygun bulmadık.

Bu cami gerçekten de Evliyâ Çelebi'nin anlattığı kadar güzeldir ve büyük ustalıklarla yapıldığı her köşesinden bellidir. Camide itinalı bir kesme taş işçiliği dikkatimizi çeken bir durum olmuştur. Caminin üst kısmı dışında geriye kalan mimari anlamdaki kısımlarda Afyon mermeri (gri ve beyaz) kullanılırken, duvarlarında ise sarımtırak olan köfeki taşı tercih edilmiştir. Toplamda 14 adet pencere bulunmaktadır. Caminin gerek iç tezyinatı, kemerleri ve kubbeleri, gerek iç kısımdaki pencere kapakları, gerekse de mihrap ve minberi görülmeye değerdir.

Cami ile ilgili olarak bahsedeceğimiz son husus ise kitabesidir. Bu kitabe giriş kapısının üst kısmında mermer üzerine sülüsle yazılmış, 1210 tarihli manzum onarım kitabesidir. On sekizinci yüzyılın sonlarında, bir deprem meydana gelmiştir ve bu depremde cami hasar görmüştür. İşte bunun için, yapılan tamirat ile ilgili kitabe düzenlenmiştir. Meydana gelen deprem şiddetli ve tahribatı büyük olmuştur. Tamir kitabesi ise şu şekildedir:

Te‘âlallâh ne zîbâ câmi‘-i ra‘nâ-yı gam- fersâ³⁹
Kerâmetle Gedik Paşa-yı merhûm eylemiş ihyâ

Mürûr-ı dehr ile vehn irmişidi çâr erkâna
Olup bir şeyh-i fânî rütbesinde tâlib-i Mevlâ

Tezelzül ârız oldu nâ- gehân bir gün vücûdına
Kazârâ zelzeleyle kubbeteyni indi ser- tâpâ

Kubâb-ı sâ‘ire başdan başa hep münkesir oldu
Anı ta‘mîre lâzım oldu bir dânişver ü dânâ

Mu‘în-i sâhibü’l- hayrât Müftîzâde-i zî-şân
Olup kâ‘im-makâmı eyledi ta‘mîrine îmâ

İki mermer direkler söyledi târîhini Fevzî
‘Îmâret eyledi Ahmed Efendi ma‘bed-i hakka

1210 [M. 1795]

Gedik Ahmed Paşa Camii’nin detaylı anlatımından sonra, ilde mevcut olan camileri saymaya devam eden Evliyâ Çelebi, Otpazarı’nda Fileoğlu Camii’den bahseder ve kurşunlu olduğunu, çarşı içerisinde bulunduğundan mütevellit sabah akşam cemaatsiz kalmadığını belirtir. Devamında Kara Camii’den söz eder ve bu camiinin de kiremitli bir yapıya sahip olduğunu söyler. Abdurrahim Efendi Camii, Atpazarı Camii, kale altındaki Ulu Camii ve Arap Camii’yi de kaleme alan Seyyâh-ı Âlem, Ulu Camii’nin gayet eski olduğunu ve toprak örtülü olduğunu, avlusunun bulunmadığını ve 2 kapısı ile 1 minaresinin mevcudiyetinden bahseder. Son olarak Keçepazarı Camii’ni sayar. Camilerin bu kadar olduğunu, geriye kalanların ise mescit olduğunu belirtir.

Bu yapılar ile ilgili yerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde bazı camilerin

³⁹ Gedik Ahmed Paşa Camii’de dahil olmak üzere üzerinde durduğumuz diğer camilerdeki gerek kitabelerin okunmasında gerekse de camilerin tarihi hakkında aşağıdaki eserden yararlanılmıştır: Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, (2005), 1.Cilt, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

mevcut, bazılarının ise günümüzde olmadığını gördük. Bunlardan ilk olarak Fileoğlu Camii'ni ve Kara Camii'yi ele alırsak, bu camiler günümüzde mevcut değildir. Yaptığımız kaynak araştırmaları, devamında da Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden bu yapılar ile ilgili arşiv kayıtlarından bilgi istenmiş, fakat maalesef bu yapılar ile ilgili bilgilerin haiz olmadığı sonucuna ulaştık. Evliyâ Çelebi, Fileoğlu Camii için "...Otpazarı'ndadır" demektedir. Şuan bahsedilen bu civarda Otpazarı Camii mevcuttur. Bu caminin Fileoğlu Camii olabilme ihtimalini düşünüp bu doğrultuda araştırma yaptığımızda bu Otpazarı Camii'nin kayıtlarda, Hacı İsmail Mescidi, Efelizâde Camii ve Süleyman Çavuş Camii olarak geçtiğini görmekteyiz, fakat söz konusu kayıtlarda bu caminin Fileoğlu Camii olduğuna dair bir bilginin mevcudiyeti söz konusu değildir. Abdurrahim Efendi Camii de günümüzde mevcut değildir, ne zaman yıkıldığına dair bir bilgiye de ulaşamadık. Sadece bu caminin Bedesten'in karşısında, Saraçlar Çarşısı şeklinde anılan, saraçların arka kısmına düşen yerde olduğu düşünülmektedir. Bu cami ile ilgili kayıtlarda geçen bilgiler şu şekildedir. Camii, Mısırlıoğlu Abdurrahim Karahisari tarafından XV. yüzyılda yaptırılmıştır. Vakfın ismi bazı kayıtlarda nadirde olsa, "Şeyh Abdurrahim Zâviyesi Evkâfı" şeklinde yazılmıştır, buradan hareketle bu yapının zâviyeli mescit olarak inşa edilme ihtimali kuvvetlidir. Mescit, sonraki zamanlarda camiye dönüştürülmüştür. Camiye 1635 yılında pencere camlarının değiştirilmesi için 1250 akçe sarf edilmiştir. Mısırlıoğlu Abdurrahim Karahisari aynı zamanda on dirhem (mescidin imamına verilmesi için), yirmişer dirhem (sabah namazlarından sonra altı hafızın birer adet cüz okumalarına mukabil) ve dört dirhem (mescidin müezzine teslim edilmesi için) de verilmesini şart koşturmuştur. Bu cami, Afyonkarahisar'da 16 Kasım 1794 yılında meydana gelen geniş çaplı deprem ile büyük ölçüde hasar görmüştür.

Bir diğer camide Atpazarı Camii'dir. Araştırmalarımız neticesinde ilde bu isimde bir cami mevcut değildir. Bu isme yakın Otpazarı Camii vardır. İlk olarak Evliyâ Çelebi'in yazı hatası ile "Otpazarı" yerine "Atpazarı" yazdığını düşündük ve bunun neticesinde Belediye Çarşısı içinde yer alan Otpazarı Camii'ne vardık. Cami'nin yapım tarihi tam belli değildir. Yapımı 1590 yılı civarına dayanır. Bunun sebebi; önceden bu caminin yerinde Hacı İsmail Mescidi isiminde bir mescit olmasıdır. Bu mescit zamanla kullanılmaz hale gelmiş ve Felezâde Süleyman Çavuş, mescidi tamir ettirip minber

ilave ettirerek cami formatına dönüştürmüştür. Cami, Süleyman Çavuş'un vefat yılında ya da bu yıldan az önce tamamlanmış ve halka açılmıştır. Süleyman Çavuş'un vefat tarihi M.1590 / H. 998'dir. Buna istinaden caminin yapım tarihi 1590 yıllarına dayanır, buradan hareketle diyebiliriz ki 17.yüzyılda buraya gelen Evliyâ Çelebi, herhalukârda bu camiyi görmesi gerekir, eğer gördüğünü ve kaleme aldığını varsayarsak, o zaman ufak bir yazım hatası ile "Otpazarı" yerine "Atpazarı" yazmıştır. Bu caminin mimarisi kare planlı olup, yapımında kesme taş kullanılmıştır. Mihrap kısmı basittir, bezemesi yoktur, fakat minber kısmındaki ağaç işçiliği görülmeye değerdir. Minaresi, caminin doğu cephesindedir. İkinci ihtimal ise bu "Atpazarı Camii" nin "Umur Bey Camii" olduğu görüşüdür. Umur Bey Camii'nin inşa tarihi 1455'tir. Dolayısıyla 17. yüzyılda bu ile gelen Evliyâ Çelebi, bu camiyi de görmüştür. Söz konusu bu cami, halkın arasında "Paşa Camii" diye geçmekte ve o şekilde söylenmektedir. Fakat Şer'i Sicil kayıtlarında (çok sık kullanılmasa da) "Atpazarı Camii" olarak da geçtiği bilgisi yer alır. Eğer Evliyâ Çelebi, bu caminin ismini halkın kullandığı şekliyle değilse, bu kayıtlara bakıp naklettiyse Atpazarı Camii olarak da yazmış olma ihtimali söz konusudur. Aradan uzun yıllar geçtiğinden ve ihtilafli bilgiler yer aldığı için, biz iki görüşü de beyan etmeyi uygun gördük.

Atpazarı Camii'nden sonra sırada Arap Camii vardır, Cami, diğerleri gibi yok olmamış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu cami, Arap Mescit Mahallesi'nde bulunmaktadır ve bir diğer ismi de Muslihüddin Mısrî Camii'dir. İlk olarak mescit olarak inşa edilmiş, sonradan cami formatına dönüştürülmüştür. Camii'nin yapım tarihi belli değildir. Fakat XV. yüzyıl olduğu tahmin edilmektedir. Camide Arap Dede'ye ait bir türbe vardır, büyük ihtimal Abdurrahim Karahisari'nin kardeşi olan Müslihüddin Mısrî'nin lakabıdır. Kare planlı, tek kubbeli olan bu camii, kesme taştan yapılmıştır. Batısında minaresi mevcuttur. Arap Camii'nin batı kısmında giriş kapısı yer alır ve bu kapının üzerinde iki adet tamir kitabesi yer alır. Camiyi bizzat ziyaret ettiğimiz zaman, giriş kısmı tarafında bir restorasyon çalışması vardı ve buranın mevcut sıvaları kaldırılmıştır. Bir çalışma söz konusu olduğu için, caminin içine girip inceleme imkânımız olmamıştır.

Giriş kapısının üzerinde iki tamir kitabesi de mevcuttur. Bunlardan eski tarihli olan kitabede şunlar yazılıdır:

Te‘âla’llâh zihî zîbâ ‘ibâdethâne ‘ubbâde
Bu dergâh-ı mu‘allâ beyt-i mâ‘mûr oldu zühhâda

Dil-i ‘âşık gibi dehrîn mürûr ile harâb iken
İmâret eyledi Hacı Mehmed tarz-ı ra‘nâda

Li- vechi’llâh bu rütbe-i hayra sa‘y ü ihtimâm etmek
Tedârîk etmedin zâd ü zehâir yevm-i mî‘âda

Makâm-ı evliyâ’u’llâhı Hakka eyledi ihyâ
Hudâ ecrile me’cûr eyleye dünyâ u ‘ukbâda

Duâ idüp görenler dediler ta‘mîrine târîh
Bu vâlâ secde-gâha vâkıf-ı sâni Ömerzâde

Sene 1224 Cemâziye’l- evvel Fî 21

[4 Temmuz 1809]

(Bu kitabe gösteriyor ki, Ömerzâde Hacı Mehmed Ağa tarafından tamiri yapılmıştır.)

Bir önceki tamir kitabesine göre daha yeni tarihli olan diğer kitabede ise şunlar yazılıdır:

Bu zîbâ mescid-i dâr-ı ‘ibâdet
Nümâyândır civârında kerâmet

Harâbe müşrif olmuş nice demler
Çıkup bir ehl-i himmet itdi gayret

Ömerzâde Hacı Mehmed Ağa
Kızı Fâtıma kadın ehl-i servet

İdüp sarf-ı himem târîhi için
Ne tâ'mîr belki tecdîd-i i'mâret

'Arab Dede dimiş tâ'rîhin anın
Vire ecrine Sübhân dâr-ı Cennet

1269 [M. 1852-53]

Arap Camii'nden sonra Evliyâ Çelebi, Ulu Camii'yi zikretmiştir. Ulu Camii için ise "...ancak avlusu yoktur, 2 kapısı ve 1 minaresi vardır." der.

Ulu Camii, Afyon Kalesi'nin güneybatısında yer almaktadır. 1272 tarihinde Selçuklular döneminde yapılmıştır. Sahip Ata oğullarından Nusretüddin Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Bu yapı, Ulu Camii adıyla bilinse de "Hocabey Camii" ve "Câmi-i Kebîr" de diğer isimleridir. Selçuklu ağaç işçiliğinin mükemmel bir örneğini teşkil etmektedir diyebiliriz. Dikdörtgen planlıdır ve üzeri düz bir çatı ile örtülmüştür. Cami içerisinde beş sıralı kırk adet ahşap direk mevcuttur. Sütunlarının başlıklarının bir kısmı sade, bir kısmı ise nakışlıdır. Sekiz tanesinde nakış vardır ve mavi, kırmızı, yeşil, sarı tonları kullanılmıştır. Batısında ve kuzeyinde pencereler mevcuttur ve aydınlatma bu pencereler ile sağlanır.

Kibledeki duvarının ortasında taş mihrap vardır. Mihrabın çevresinde, mermerin üzerine "*Ayete'l-kürsî*" ayrıca "*Fî zamâni şirret'ül-'abdü'z-za'îf Ali Beybin Sivastos Ketebehû 'abdü'l-fakîr Hacı Murat ibn-i Mahmud*" yazılıdır yani "Zayıf şer, eşkiyâ kul Ali Bey bin Sivastos zamanında Hacı Murat bin Mahmud onu yazdı" demektedir. Mihrabın üst tarafında ise "*Kul huva'llâhu ahad. Allâhü's-samed*" ile "*Lem yelid, velem yûled velem yekün lehû küfüven ehad*" ayetleri yer alır.

Mihrabın sağında yer alan ahşap minberde, " 'Âmele Emir Hâc Bey en-Neccâ[r] fîgurreti Rebîü'l- evvel sene ihdâ sû sitte mi'e" yani " Marangoz Emir Hacı Bey yaptı Gurre-i Rebîü'l-evvel 671/ M. 1 Eylül 1272) ifadesi bulunmaktadır.

Camii'nin Doğu kapısı üzerinde de bir tamir kitabesi vardır ve şöyle yazmaktadır.

“İnnemâ ya ‘muru mesâcida’ llâhi men âmene bi’ llâhi ve ve’ l-yevmi’ l-âhiri

Vuffika bi- ‘imâreti hâzâ’ l- mescidü’ l-câmi ‘ü’ l- ‘abdü’ l-muhtâç

Îlâ rahmeti’ llâhi Teâlâ Muğîsü’ d-dîn Emir ‘Îsâ

İbnü’ l-merhûm Muzafferü’ d-dîn rahmetu’ llâhi fî eyyâmü’ d-devleti’ l- Mevla’ l-mu’ azzam sülâletü’ l- vüzarâi’ l- ‘izâm

Nusratü’ d-devleti ve’ d-dîn Ahmet e’ azze’ llâhu ensârahû fî târîh-i Muharrem fî seneti isnâ ve erbâ’ in ve seb’ a mi’ e [Muharrem 742 / Haziran 1341]

Evliyâ Çelebi, başta da belittiğimiz gibi, bu cami için iki kapısının olduğunu kaleme alır. Fakat şuan kuzey, doğu ve batı kapıları olmak üzere üç kapı mevcuttur. Ayrıca avlusunun olmadığını da söylemiştir. Fakat bizzat incelemelerde bulunduğumuzda, caminin arka kısmında bir avlunun varlığı göze çarpar.

Son cami olarak da Keçepazarı Camii zikredilmektedir. Günümüzde de mevcut olan bu cami, aynı zamanda İmad Dede ya da minaresinden dolayı Güdük Minare olarak da adlandırılmaktadır. Keçepazarı Camii’nin dış duvarı moloz taştan yapılmıştır, saçak alt kısımlarında da pencereleri mevcuttur. Minarenin kubbe hizasına kadar olan bölümü kesme taştan, gövde kısmı ise tuğladan yapılmıştır. Cami ilk olarak mescit şeklinde olup Kadı Hacı Muhiddin oğlu İmadüddin tarafından yapılmıştır. Cami formatına ise, Şişmanzâde Hacı Bekir oğlu Hacı Mehmed Ağa dönüştürmüştür. İncelemelerimiz sonucunda cami içerisinde üç adet mezar ile karşılaştık. Bunlardan birisi caminin müezzin kısmındaki Hacı Ali’ye yahut İmad Dede’nin torunuolan Hasan Karahisarî’ye aittir. Cami içerisinde yer alan türbede ise iki adet mezar vardır. Bunlardan biri İmad Dede’nin olduğu düşünülürken diğerinin kime ait olduğu ise meçhuldür.

Caminin giriş kapısının üstünde tamir kitabesi mevcuttur. Kitabede şunlar yazmaktadır:

Bi-hamdi’ llâh bâ-‘avn-i İlâhi lutf-ı Yezdânî

Bu dergâh-ı mu’allâ oldu tâ’mîr ile nûrânî

Harâb idi dil-i ‘aşık gibi gâr derûnunda
Harîm-i türbe-i pâk-ı İmâdü’ d-dîn-i Rabbânî

‘Azîzin himmeti iksiri te’sîri erişince
Bu Öksüzce musallânın yapıldı kalb-i vîrânî

Mu‘ammer ide Hak ta‘mîr iden ashâb-ı hayrâtı
Ola ‘âlemde dâ’im mazhar-ı eltâf-ı sübhânî

Nezâkatle gelüp [bir] ehl-i dil dedi ana târîh
Bu zîbâ mescide Terz Sarı Hâc Alidir vakf-sânî Sene H. 1225 [M. 1810]

4.1.6.Mescitler

Afyonkarahisar’da mevcut olan camileri sayan Evliyâ Çelebi, yazısının devamında mescitlerden bahseder. Meşhur ve mamur olan mescitler sırasıyla; Esen Çeşme Mescidi, Yeni Abdullah Efendi Mescidi, Çavuşlar Mescidi, Kapalı Mescid, Akmescit, Kubbeli Mescid’dir.

Afyonkarahisar ilinde gerek yerinde yaptığımız araştırmalar gerekse Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile yaptığımız bilgi alışverişi neticesinde, Esen Çeşme Mescidi, Kapalı Mescit, Çavuşlar Mescidi ve Yeni Abdulah Efendi Mescidi’nin günümüzde mevcut olmadığını, geçmişteki mevkileri ve durumları hakkında da maalesef bilgi elde edemedik.

Evliyâ Çelebi, altı mescitten bahseder ve bunlardan dördü günümüzde mevcut değildir. Geriye kalan iki mescitten biri, Akmescit’tir. Bu mescit, Akmescit Mahallesi’nde yer alır. Ketencioğlu Hacı Hamza Bey tarafından 1397 yılında yaptırılmıştır. Bina önce mescit olarak yapılmış, sonradan cami formatına dönüştürülmüştür. Bunun sebebini de kaynaklar, Akmescit Mahallesi ve civarında cami olmaması ve bundan kaynaklı halkın namaz kılmak için uzak camilere gitmek zorunda kalması olarak belirtir. Yani mescit, ihtiyaca binaen camiye dönüşmüştür.

Cami, tek kubbeli ve kare planlıdır. Mescidin kuzeyinde son cemat yeri bulunur. Bu son cemaat yeri tuğladan, ana duvarlar ise kesme taştan yapılmıştır. Caminin doğu kısmında duvardan yapılmış bir çıkıntılık ile minare yükselmektedir.

Minarenin şekli ise şöyledir; ilk olarak kare bir biçimde başlayıp sonrasında silindir şeklinde devam eder.

Söz konusu bu cami ile ilgili bahsedeceğimiz son husus ise, mevcut olan kitabesidir ve şöyle yazmaktadır;

Kâle'llâhu Te'âlâ 'azze ve celle 'Ve enne'l-mesâcîde li'llâhi felâ ted'û ma'a'llâhi ahaden' kâle'n-nebiyyü

'Aleyhi's-selâm "men benâ mesciden li'llâhi Ta'âlâ bena'llâhu lehû beyten fi'l-Cenneti" sadaka Rasûlu'llâh

Benâ hâze'l-mescid-i şerîfü'l- mübârek el- Hâcî Hamza bin el- Hâcî Hasan el- Kettânî fî târîh sene semâne mi'e [H.800 / M.1397] (Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, 2005: 100-102)

Evliyâ Çelebi'nin anlattığı mescitlerin sonuncusu, Kubbeli Mescit'tir. Günümüzde varlığını devam ettiren bu mescit, şimdi cami olmuştur. Vezir Sahip Fahreddin Ali'nin oğlu Nusreddin Ahmed Bin Mehmet'in emir vermesi sonucunda, İdris oğlu Hacı Ali tarafından yaptırılmıştır. Mescid yapıldığında yıl 1331'i göstermektedir. Mescit, (şuanda cami) kare planlı ve tek kubbelidir. Giriş kapısı tek kanatlıdır ve mescidin ahşap işlemeli kapısı Selçuklu mimarisinin özelliklerini yansıtır. Yıldızlı ve geometrik motifleri içinde barındıran oymalı bir tarzdadır. Kapı kanadında "Üdhulü'l-Cennete entüm veezvâcüküm" [Zuhruf: 70] ayeti yazılmıştır.

Ayrıca giriş kapısı üzerinde de bir kitabe yer alır. Burada yazılanlar ise şöyledir:

Bismi'llâhi'r-rahmâni'rrahîm Kâle'llâhu Ta'âlâ

'Ve enne'l- mesâcîde li'llâhi fedâ ted'û me'allâhi ahaden'

İnşae [bi-emri'l]- mevle'l-mu'azzam Nusretü'd-devlete ve'd-dîn Ahmed bin Mehmed

'Azze nasruhu bi-'imâreti hâzihi'l-buk'atü'l- mübâreke mie'l-'abdi'l-müzennib el- Hâc Ali bin

İdris Aahsene'llâhu 'avâkıbuhu fî Ramazani'l-mübârek sene ihdâ ve selâsîn ve seb'a mie [H.731 / M. 1330-31](Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, 2005: 191-192)

4.1.7. Tekkeler

Mescitlerden sonra ise sırada tekkeler vardır. Evliyâ Çelebi, ilde toplam 7 adet tekkenin mevcut olduğunu söyler. Fakat bu tekkelerin adını saymaz, sadece Mevlâhane Tekkesi'nden bahseder. Bu tekkenin kale kayası eteğinde olduğunu, ârif ve sadıkların mekânı olduğunu dile getirir. Afyonkarahisar için Mevlâhane Tekkesi⁴⁰ büyük önem arz eder. O yüzden bu yapı ile ilgili tafsilatlı bilgi vermeyi uygun bulduk.

Evvelâ bu yapı ile ilgili genel bilgiler vermek gerekirse, burası Anadolu'da kurulan ilk Mevlevihanelerdendir. Ne zaman kurulduğu ile ilgili kesin bir tarih söz konusu olmasa da 13. yüzyıla dayanmaktadır. Söz konusu bu Mevlevihane oldukça önem arz eden bir yapıdır, öyleki söz konusu bu yapı Konya'daki ünlü Mevlevihane'den sonra önem bakımından ikinci sırada yer alır. Burası 16. yüzyılda Sultan Dîvânî'nin döneminde Mevlevî kültürü bakımından önem arz eden bir merkez konumuna yükselmiş olup yine aynı zamanda “ Kırk Hatimli Şifalı Aşûre” geleneği de ilk defa burada başlayıp diğer Mevlevihanelere yayılmıştır.

Bu Mevlevîhâne ya da şuan kullanılan hali ile Mevlevî Camii; türbe, semahane, cami, şerbethane, kadınlar mahfili ile bu ana binaya sonradan ilave edilen son cemaat yeri ve bir minareden oluşmaktadır. Toplamda bu yapı, 5.000 m² bir alan üzerinde yükselmektedir.

Minaresi batıda olmakla birlikte tek şerefeli bir yapıdır. Kuzeyde bulunan kapıdan girildiğinde bizleri büyük bir avlu karşılamaktadır. Cami, kesme taştandır ve üzeri merkezi bir kubbe ile örtülmüştür. Türk Barok ve Neo-klâsik üslubu şeklinde inşa edilmiştir.

Camiden içeri girdiğimizde yapının doğusunda şerbethanenin (şerbethane günümüzde kadınlar bölümü olarak kullanılmakta) üst kısmında kadınlar mahfili vardır. Bu mahfil semahâneye bakar ve kafeslerle çevrilidir. Türbe bölümü sol tarafta kalmaktadır. Türbe içerisinde Mevlevî şeyhlerine ait on iki ahşap sanduka bulunmaktadır. Bunlardan ilki Furuni Mehmed Dede'ye, ikincisi Mehmed Raşit Çelebi'ye (ö:1892), üçüncüsü Şehid Ali Çelebi'nin kardeşi Murat Çelebi'ye, dördüncüsü meczub Abdalbaki Efendi'ye ait sandukalardır. Bu dört mezardan sonra

⁴⁰Daha ayrıntılı bilgi için Bkz.:

Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, (2005), C.1, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar: s. 202- 213.

yüksek bir ahşap kaide üzerinde Sultan Divanî'nin büyük sandukası yer almaktadır. Dîvânî'nin sandukasından sonra, Aba-puş Veli (1485) ile Hızır Şah Çelebi (ö:1570), İlyas Çelebi ve Muğlalı İbrahim Şahidi Dede'ye (ö:1556) ait sandukalar yer almaktadır. İlyas Çelebi'nin arka tarafında iki sandukadan birincisinde Bahar ve Destina Gevher Hatunlar bir arada yatmaktadır. İkincisi ise Şahidi'nin ayakucunda olup Güneş ve Ziya Çelebi'nin küçük kızı Mutahhare Hatun'un mezarları bulunmaktadır.

Caminin içerisindeki bölümlerden sonra diğer birimlere geçerseniz, onlarda şöyledir; Derviş hücreleri, Matbah-ı şerif (mutfak), Hâmûşhân (ki burada vatan şairi Namık Kemal'in 1847 yılında vefat eden annesi Fatma Zehra Hanım'ın mezarı vardır.) şadırvan ve su deposu'dur.

Bilindiği üzere Evliyâ Çelebi ilde bulunan “tekke” leri anlatırken 7 adet tekke olduğunu dile getirmiş, bunların içerisinde sadece Mevlâhane Tekkesini söyleyip diğerlerinin ismini zikretmemiştir. Araştırmalarımız neticesinde (17.yüzyılda Evliya Çelebi'nin Afyonkarahisar'a geldiğinden hareketle) 17.yüzyıldan önce yapılan tekke ve zaviye sayısı bahsettiği 6 rakamından daha fazladır. Bunlardan hangilerini görüp görmediğini kesin olarak tesbit edemediğimizden dolayı, geriye kalan tekkelerin hangileri olduğu hususu varsayımlar üzerine dayandığı için belirsizdir.

4.1.8.Hamamlar

Mevlâhane Tekkesi'nden sonra mevcut hamamların anlatımına geçen Evliyâ Çelebi, altı adet hamam olduğunu söyler. İlk kaleme aldığı hamam, İmaret Hamamı'dır. Bu yapının Gedik Ahmed Paşa'nın olduğunu söyler. Alaca Hamam'dan bahseder ki bunun da Paşa Sarayı dibinde olduğunu vurgular. Devamında Kadı Hamamı, Tabahane Hamamı ve Eski Yeni Hamamdan söz eder, bu son saydığımız hamamı ise o dönemde hala Kızlarağası Abbas Ağa'nın tamir ettiğini dile getirir. Son olarak Cemaleddin Hamamı'ndan bahseder, daha önceden burayı sel bastığını, o sebepten yapı ustalarının binayı tamir etmeye başladıklarını gördüğünü yazar ve hamam için de “... kale altındadır, ...hoş hamam olur” cümlesini kurar.

Bahsi geçen hamamların nerelerde olduğunu görmek ve şimdiki durumlarını tespit için Afyonkarahisar iline bir ziyaret gerçekleştirdik. İlk olarak İmaret Hamamı'nı ele aldık. Bu hamam Gedik Ahmed Paşa Külliyesi içerisinde bir bölüm olduğundan

dolayı bu yapı da Gedik Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hamam, İmaret Camii'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Bu hamamın tamamı moloz taştan ve çifte hamam olarak yapılmıştır. Kadınlar ve erkekler için iki hamam mevcuttur. Ayrıca, hamamın kuzeyinde külhan ve odunluk yer alır. Bu yapılar normal seviyenin biraz daha altında kalmıştır. Bugün bu hamamlar, Afyonkarahisar ili için olmazsa olmaz yapılarıdır.

Alaca Hamam'da günümüzde hâlâ faaliyettedir. Kadın ve erkek kısmı olmak üzere iki hamamı bulunmaktadır. Bu hamamlardan biri doğu, diğeri ise batı yakasındadır. Söz konusu olan hamam 1475 tarihinde Kasım Paşa'nın emri ile yapılmış olup Mimar İlyas Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bu sebepten Kasım Paşa Hamamı olarak da bilinir. Yapının duvarları kırma taş malzemeden oluşmaktadır.

Kadı Hamamı günümüzde hâlâ faaliyetini sürdürmektedir. Bu yapı bugün sadece erkekler hamamı olarak işlevini sürdürmektedir. Giriş kısmında yapım ya da bir tamir kitabesine rastlamadık. Hamam görevlilerinin de yardımı ile hamamın iç fotoğraflarına da sahip olduk. Gerek görevlilerin anlatımı gerekse de fotoğraflardan anlaşılacağı üzere sade bir yapı olduğunu tesbit ettik. Ayrıca bu hamam, yan taraflarının dükkânlarla dolu olmasından dolayı, ortada kalmış bir yapı özelliği gösterir.

Tabahane Hamamı ile ilgili araştırmalarımız sonucunda günümüzde bu isimde bir hamam olmadığını tespit ettik. Fakat Akmesit Mahallesi'nde Tabak Hamamı mevcuttur. Bu hamamda, (bizim ziyaret ettiğimiz zaman içerisinde) restorasyon çalışmaları yapılmaktadır. Hamamın restorasyon işleri ile ilgilenen görevlilerle konuştuğumuzda buranın Tabahane Hamamı olarak da geçtiğini beyan ettiler. Dolayısıyla Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği "Tabahane Hamamı", günümüzde mevcut olan ve restorasyon çalışmalarının devam ettiği "Tabak Hamamı" olabilir.

Eski Yeni Hamam için Evliyâ Çelebi, Kızlarağası Abbas Ağa'nın tamir etmekte olduğunu söyler. Bu hamam, günümüzde mevcut değildir ve mevki olarak da nerede konumlandığı ile ilgili bilgi sağlayamadık.

Cemaleddin Hamamı da Eski Yeni Hamam gibi günümüzde mevcut değildir. Fakat Eski Yeni Hamam'dan bir farkı vardır, o da mevkisinin bilinmesidir. Zira Evliyâ Çelebi, bu hamamın kale altında olduğunu söyleyerek tarihe not düşmüştür.

4.1.9.Bedestenler

Hamamlardan sonra bedestenlere geçen Evliyâ Çelebi, 2 adet bedesten olduğunu söyler. Kendisi görmese de, daha önceden ilde 3 adet bedesten olduğunu fakat bu üçüncü bedestenin yerinde şu an Kızlarağası Camii'nin olduğunu söyler, mevki olarak da çarşının tam ortasını işaret eder.

Günümüzde bulunan Bedesten Çarşı Binası 1914 tarihinde Hacı Bekir Tiryaki'nin isteği üzerine yaptırılmış olup Ermeni usta ile Fransız mimara inşa ettirilmiştir. Gezip inceleme fırsatına haiz olduğumuz bu bedesten, çeşit çeşit dükkânları ve içerisinde mevcut olan eşyaları ile oldukça canlıdır.

Evliyâ Çelebi, Afyonkarahisar'da mevcut olan cami, mescit ve hamamları anlattıktan sonra, sosyal hayat ile ilgili tafsilatta bulunur. Bekçilerden haber aldığına göre, 2.048 dükkân vardır. Bu dükkânlar baştan başa kârgir, üstleri örtülü gölgeli dükkânlardır. Bu dükkânların içerisinde sayabileceğimiz saraçhanenin ise başka bir diyarda olmadığını söyler. Fakat saraç aletleri için ise aynı şeyi söylemez. Bu aletlerin bir diyara mahsus olmadığına dikkat çeker. Ayrıca, Karahisar kösesinin mazılı olduğunu, sahtiyan ve gönlerin de kirdimandan pamuk gibi çıktığını haber verir.

Afyonkarahisar'da bugün saraçhane geleneği yok olmuştur diyemeyiz. Günümüzde mevcut olan Saraçlar Çarşısı'nda at ve araba koşumları ile meşinden eşya yapılmaktadır.

Evliyâ Çelebi, saraçhaneden bahsettikten sonra bu defa ilde mevcut olan tabakhaneden bahseder. Toplamda yüz dükkân tabakhanesi ve üç bin genç Âh-i Evran köçeklerinin olduğunu söyleyen Seyyâh-ı Âlem, tabaklar hakkında da bilgi verir. Bunların içine eğer bir kanlı kaçsa hakimin elinden alamayacağını, fakat tabaklardan da kurtulamayacağını belirtir. Seyahatnâme'den öğrendiğimiz kadarıyla bu tabaklar, önce mahpus edilmekte, sonra köpek pisliği içinde pişip tövbe ederek temiz hale gelmekte ve devamında post sahibi olmaktadır. Ayrıca bu tabakların halk ile çok ülfet etmediklerini, bu sebepten kendilerine ait camilerinin ve mescitlerinin olduğunu yine Evliyâ Çelebi'den öğreniriz.

Tabakhaneye⁴¹ hayvanın postu yaş ya da tuzlanmış deri olarak gelir. Deri burada çeşitli aşamalardan geçerek tabaklanır ve sonrasında ham deri olarak geldiği fabrikadan, bitmiş deri olarak çıkar. Tabakhanelerde binlerce köpek beslenmektedir. Bunun sebebi ise; deri eğer taze köpek dışkısı içinde bekletilirse daha yumuşak, kıl köklerinden arınmış, ince ve kaliteli olur. Mesleğin ahilik ocakları vardır ve bu işin piri de Ahi Evran'dır. Evliyâ Çelebi'nin "tabakhane" kısmını anlatırken Ahi Evran ve köpek dışkısından bahsetmesi işte bu sebeptendir.

Afyonkarahisar'da yukarıda anlattığımız tarzda bir deriyi işleme yöntemi kalmamıştır. Hatta öyle ki, Evliyâ Çelebi, o dönem yüz adet tabakhane dükkânından bahsetmektedir fakat şimdi durum hiç de anlatılan tarzda değildir. Turunç Hanı girişinde derilerin işlemiden geçirildiği bir dükkân ile karşılaştık ve dükkân sahibi ile sohbet ettiğimizde, bu işin artık kâr getirmediğini, dededen kalma bir iş olmasa kapatmayı düşündüklerini bizimle paylaşmış ve üzüntülerini dile getirmiştir.

Evliyâ Çelebi, söz konusu bu ilde yüz adet şırlağan yağı⁴² işyerinin varlığından söz eder. Günümüzde Akyonkarahisar'da yağ dükkânları, Seyahatnâme'de geçtiği sayı kadar olmasa da, "günümüzde mevcut değildir" diyebileceğimiz bir durumda yoktur. Bu ili gezdiğimiz zaman zarfında Tarihi Kadı Hamamı civarında yağ dükkânına da rast geldik ve burada şırlağan yağı da dahil olmak üzere çeşit çeşit yağların mevcudiyetine şahit olduk.

4.1.10.Hanlar

Bir önceki bölümde sosyal dokudan bahseden Evliyâ Çelebi, devamında mimari yapıları anlatmayı sürdürür ve Afyonkarahisar'da bulunan hanlardan⁴³ bahseder. On dokuz handan meşhur olanlarını zikreder; Kapan Hanı, Abdullah Efendi Hanı, Çatalbaş Paşa Hanı, Çiftelerli Osman Paşa Hanı, Hacı Üveys Hanı ve Acem Hanı'dır.

Seyahatnâme'de zikredilen hanların dışında Afyonkarahisar'da ki hanlar şunlardır; Arasta Hanı, Balık Hanı, İncir Hanı, Mevlevîhane Hanı, Sığırcı-başı Hanı,

⁴¹Tabakhane ile ilgili bilgiler aşağıdaki internet adresinden özetlenip yazılmıştır.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tabakhane> (04.11.2016)

⁴² Pedaliaceae familyasındandır. Sesamum indicum L. Türünün olgun tohumlarından sıkma yoluyla %50 oranında bir sabit yağ olan "susam yağı" elde edilir. Halk arasında "şırlağan yağı" da denir.
<http://www.ivek.org.tr/susam-yagi-ve-faydalari-1631h.htm> (04.11.2016)

⁴³Afyonkarahisar Kütüğü, (2001), C.1, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, s.364-368.

Çavuş-zâde Hanı, Dericiler Hanı, Ahmed Paşa Hanı (Müftü Hanı / Mut Hanı / Turunç Hanı), Yeni Han, Şeyh Mustafa Hanı, Köle Hanı, Kettan Hanı, Hacı Hasan Ağa Hanı, Nalbant Musa bin Ali Hanı, Emir Hanı, Gözgözler Hanı, Alaybey-zâde Hanı, Hacı Nuh oğlu Hanı, Esad Efendi Hanı. Bu hanlardan hangilerinin Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği on dokuz han olduğunu tespit edemedik, ancak bu liste içinde olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Çelebi'nin bahsettiği “Çiftelerli Osman Paşa Hanı” ile “Çatalbaş Paşa Hanı”na ait elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Diğer kalan dört han hakkında bilgi mevcuttur. Bunlardan ilki Kapan Hanı'dır. Bu hanın varlığı, Mısırlı oğlu Şeyh Abdurrahim Karahisârî'nin 1483 yılında tanzim edilmiş ve 1672 tarihinde yenilenmiş vakfiyesinde zikredilmesinden dolayı XV. yüzyıl ortalarına kadar indiği söylenilebilir. Acem Hanı ise Tuz Pazarı'nda bulunmaktadır. Çatalbaş Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1937 yılında belediye kararıyla yıkılmıştır. Hacı Üveys Hanı ise günümüzde mevcuttur ve “Taş Han” olarak bilinir. İhtimaldir ki bu han, Hacı Üveys Hanı'dır. Bu hanın, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyon çalışması geçirmektedir.

Seyahatnâme'nin devamında Evliyâ Çelebi, 1 imaret, 3 medrese ve 200'den fazla âb-ı hayat çeşmesinin olduğunu fakat bu çeşmelerin hepsinin kaynağının Kadınana Suyu'ndan olduğunu dile getirir.

4.1.11.Çeşmeler

Seyyâh-ı Âlem, yazısının devamında “...ve imaret 1'dir, medrese 3'tür.” der. Bahsettiği “1 imâret” Gedik Ahmed Paşa İmareti'dir. “3 medrese” ise; Gedik Ahmed Paşa Medresesi, Çay Medresesi (Taş Medrese) ve “Yoncaaltı (Tevfikiye) Medresesi'dir. Ayrıca çeşmeler konusunda Kadınana'dan bahsetmiştir. Afyon halkı için büyük önem arz eden Kadınanalılar⁴⁴ hakkında, burada geniş bir tafsilat vermeyi uygun buluyoruz.

Öncelikle Kadınana Efsanesi'ne geçmeden evvel Kadınana kelimesinin üzerinde durmanın yerinde olacağını düşündük. Afyonkarahisar halkı “kadın” kelimesini, güzel, çalışkan, becerikli, gülyüzlü ve bunun gibi iyi özellikler taşıyan bayanlar için kullanır. Dolayısıyla, “pek kadın” kelimesi de, o kişinin dört dörtlük olduğunu dile getirmek içindir. İşte bu şehre hiç unutulmayacak iyiliklerinden dolayı üç

⁴⁴Kadınanalılar ve Kadınana Suyu ile ilgili bilgiler, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün resmi sitesinden okunup özet halinde yazılmıştır.

kız kardeşe, “Kadınanalar” denmektedir. Kadınanalar, Moğollar tarafından öldürülen Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad bin Feramuz’un kızlarıdır. Babaları öldürüldükten sonra, Moğol tehlikesinden kurtulmak için Konya üzerinden Afyonkarahisar’a kaçan Melek Peyker, Naime Gevher ve Asiye adlarındaki üç kız kardeş yardımcılarını eşliğinde buraya gelip yerleşirler. Halk ile kısa zamanda iyi ilişkiler kuran kardeşler, Afyon halkına büyük iyiliklerde bulunmuşlardır. Bunlardan kuşkusuz en büyüğü Kadınana memba suyunu kapalı kanallar içinde şehre getirmeleridir. Bu kardeşler halk ile iyi geçindiklerinden dolayı, halkın yaşadığı sıkıntı onların sıkıntısı olmuştur. O dönemde Afyon halkının en büyük derdi ise su sıkıntısıdır. Halkın çoğu kuyu suyu içmektedir, kuyu suyunun haricinde şehre kanallarla da su getirilmektedir, su Kışlacık köyü yakınlarından getirilmektedir fakat bu su yeterli gelmemektedir, aynı zamanda da hijyenik olmadığından halk sağlığını tehdit etmektedir. Bu durumu gören ve çok üzülen üç kız kardeş, şehre su getirmek isterler ve çalışmalar için yola koyulurlar. Şehre gelen suyun kaynağını bizzat yerinde tesbit edip, sonrasında suyun sahibini araştırırlar ve görürler ki sahibi bir Ermeni’dir. Kadınanalar, suyun sahibi olan Ermeni ile pazarlığa otururlar fakat pazarlık çetin sürer. Çünkü Ermeni, suyu vermek niyetinde değildir. Bunun üzerine Melek Peyker Hanım, su sahibi Ermeni’ye asla reddedemeyeceği bir öneri ile gelir. Teklif şöyledir; bir çömlek altın karşılığında bir çömlek su. Bu teklifi duyan herkes, Ermeni de dahil olmak üzere şaşırır ve bu cazip teklifi Ermeni hemen kabul eder. Su sahibine vaat edilen bir çömlek altın verilir. Sıra bir çömlek suya gelmiştir. Kadınanaların yardımcılarını, çömleği su ile doldurmak üzere kaynağa yerleştirirler, çömlek su ile dolmaya başlarken Melek Peyker Hanım, çömleğin dibine bir tekme savurur ve atılan bu tekme oldukça kuvvetli olduğundan dolayı, bu sert darbe sonucunda çömleğin altı tamamen çıkıverir ve bu kaptan akan su Karahisar yurduna kadar gider. Teklif, çömleğin içi su dolana kadardı ve elbette çömleğin dibi çıktığı için çömlek hiçbir zaman dolmayacaktı. Ermeni işte o zaman ava giderken avlandığını fark eder fakat iş işten geçmiştir, sözünden de geri dönemez. Kadınanalar elde ettikleri suyu yoğun bir mesainin ardından iki yılın sonunda kapalı kanallar içinde şehre getirirler. Devamında Hıdırlık adı verilen mekâna depo yapılır. Şehirde bulunan tüm çeşmelere su buradan gider. Böylece halk, güzel ve sağlıklı suya kavuşmuş olur. İşte bu sebeptendir, şehir için böyle hayırlı bir işi üstlenen üç kızkardeşe Kadınanalar denirken suyun ismine de Kadınana Suyu denmektedir.

Bu bölümde son olarak, Evliyâ Çelebi çeşmelerden bahseder “...ve 200 den fazla âb-ı hayat çeşmeleri vardır.” der.

Evliyâ Çelebi, Mevlevîhane yakınındaki iki lüleli tatlı su çeşmesinden bahseder ve çeşmede yazan tarihi nakleder. Yazı şu şekildedir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Büniye hazihi li’s-sâkiye fî eyyâmı devleti es-Sultan Süleyman Şah bin Mehmed Şah bin Yakub Şah sene erba’a [ve] sittı mie” [604]

Söz konusu bu çeşme ve kitabesi günümüze kadar ulaşamamıştır. Araştırmalarımız neticesinde böyle bir çeşmeye ve kitabeye rastlamadık.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme’sinde buraya kadar kaleden başlayarak, saray, cami, mescit, tekke, hamam, bedesten, saraçhane, tabakhane, han ve çeşme gibi Afyonkarahisar’da mevcut olan yapılardan bahsetmiştir. Bu yapıları anlatmayı bitiren Çelebi, yazısının devamında da Afyon halkından ve şehrin sosyal dokusundan bahsetmektedir. Öncelikle şehrin bir insan deryası olduğunu ve bunun neticesinde “adam adamın omzunu sökemez” diyerek de kalabalık ve işlek bir şehir yapısı gösterdiğine dikkati çeker. Halkının gayet zengin ve cömert olduğunu, gelen yolculara ikramlarının bol olduğunu vurgular. Halkının yüzlerinin sarıya meyilli olduğunu kaleme alır, buna sebep ise bu şehrin afyon yurdu olmasından dolayı halkının çoğunun buna tiryaki olmalarıdır. Tiryaki olan halk için “...nane çöpü ve lades kemiği gibi arık (uykusuz) adamlardır.” der. Halkın tiryaki olmayan kısmının ise inatçı ve kavgacı olduğunu dile getirir. Ayrıca kahvehanelerinde Ashâb-ı Kehf gibi devamlı uykuya düşkün ve bundan kaynaklı daima rüya gördükleri hallerinin çok olduğunu bize haber verir.

Karahisar halkı hakkında bilgiler vermeye devam eden Evliyâ Çelebi, yazısının devamında insanların giyim tarzları üzerinde durmuştur. Kullandıkları giyeceklerden bahsederek toplumsal statüye değinen Çelebi, bir dönemin giyim tarzına ışık tutarak bizi bilgilendirmiştir. Bütün halkının çuka ferace ve kontuş giydiğinden, ulemâ ve ayanların ise samur ve sof ferace giyip gezdiğinden bahseder. Ayrıca halkın genellikle Mevlâna muhibbi olduğundan dolayı külâh üzere beyaz Muhammedî sarık sardıklarından da bahsetmektedir. Kadınların ise beyaz çarşaf büründüklerini ve ehl-i perde kadın mahbûbelerin olduğunu kaleme alır. Kadınlardan bazılarınintiryaki olduğunu bize söyler. Bu anlattığı tiryaki kadınlardan ötürü eşlerinin evlerine

gitmediğini, kahvehanelerde kıssahan ve gazelhan dinleyip, uyuyakaldıklarını belirtir. Ayrıca “...ehl-i hirefleri kahvede konuk olur.” der.

Şehrin çarşı pazarlarında, yollarının gayet daracık olduğunu, bu sebepten dolayı da asla arabaların giremediğini, atlıların ise güçlkle gezdiğini belirten Evliyâ Çelebi, eserinin devamında ilim ehlerinden bahseder. Zeki, maarif ehli, müfessir ve muhaddis çelebilerin çokluğuna dikkat çeker ve isim isim bu kişileri zikreder ki bunlar; Abûsi Çelebi, Leccî Çelebi, Nevmi Çelebi, Nevmiâde Şûmî Çelebi, Mez’î Çelebi, Vezni Çelebi, Uzamî Çelebi ve Meşrebî Çelebi’dir. Bu kişilerden kimiler aruz ilminde benzersiz bir çelebi, kimileri rind meşrepli kimileri de maarif erbâbından şair çelebilerdir. Bu şehir, salihlerin yüzü suyuna bolluk olup mamur ve şenlikli olmuştur değerlendirmesinde bulunur, hatta Seyahatnâme’de “...âlimlerine, salihlerine, takva ehli hâl sahibi derviş ve vera ehli adamlarına aşk olsun.” beyânı geçmektedir.

İlim erbâbından sonra, şehrin methiyesine devam eden Evliyâ Çelebi, Karahisar’ın diğer şehirlere nispetle bir nur ve ruhaniyet olduğunu ve insanın bu şehre girince kalp gözünün açıldığını söyler. Ayrıca bağ ve bahçelerine girilince de gamın def edildiğini kaleme alır.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme’sinin devamında Kara Haydaroğlu isminde bir celâliden bahseder. Bu kişinin korkusundan Afyon halkının varoşun dört bir tarafına kale duvarı gibi kerpiçten duvarlar yaptıklarından bahseder.

Bahsi geçen celâliden sonra, kale altında bulunan Kaya Mahallesi’nden söz eden Çelebi, bu mahallenin içinde hamam kubbesi kadar kara kara kayaların, hanelerin ve yolların olduğunu söyler. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, kale altında Kaya Mahallesi adında bir mahalle tespit edemedik, günümüzde Evliyâ Çelebi’nin bahsettiği mevkide Kayadibi Mahallesi ve Kaya Mahallesi mevcuttur.

Yazısının devamında “... kısacası, salihler ocağı, âlimler yuvası, Allah’ın rahmeti bir şehirdir, vesselâm.” diyerek Afyonkarahisar il merkezinin anlatımının neredeyse tamamına yakını bitirmiştir.

Evliyâ Çelebi, Afyonkarahisar’ın ziyaret yerlerine geçmeden evvel, afyon maddesi hakkında bilgi vermiştir. Afyonun ana maddesinin haşhaş denilen bir çeşit ot olduğunu ve bu otun yuvarlak meyvesinin olduğundan bahseder. Her sene haşhaşekilir, olgunlaşmadan daha yeşil iken, tarlalarda kadın - erkek toplanıp bu haşhaşı bıçakla her

tarafından çizilir. Bu çizme işlemi sırasında çizilen yerlerden zamk gibi bir şeyin aktığını ve bunun toplandığını, devamında da toplanan bu zamkın mayalanıp afyon elde edildiğinden bahseder. Sadece bu diyara mahsus olduğundan, bütün ülkelere afyonun bu ilden gittiğini belirtir. Böylece Evliyâ Çelebi, türbeler hariç Afyonkarahisar il merkezini bitirmiş olur.

4.1.12.Ziyaret Yerleri

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'sinde Afyonkarahisar'ın ziyaret yerleri hakkında bilgi vermeye başlarken, “Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Karahisâr-ı Sâhib” başlığını kullanmıştır. Bu güzel şehrin içinde ve dışında nice bin ziyaretgâh olduğunu söyler ve “... türbelerine bu asi yüzümüzü sürdüğümüz bu sultanlar ki yazılıdır.” diyerek anlatmaya başlar.

İlk olarak “Yahşi Baba ve Bahşi Baba” türbelerinden bahseder. Bu kişilerin ikiz olduğunu, Selim Han huzurunda yemek yerken, sofrada ikisi “ Padişahım, biz bu an gideriz” deyip ikisinin birden can verdiğini ve can verdiği bu yerde defnedilip üzerlerine tekke yapıldığından bahseder. Ayrıca bu ikiz kardeşin Horosan erenlerinden olduğunu, türbedarlarının ve tekke şeyhlerinin Hint, Özbek, Moğol ve Dağıstanlı fukara sakinleri olduğunu bildirir.

Bu türbe, günümüzde Afyonkarahisar'ın merkezinde bulunmaktadır. Mevki olarak Ayak Tekke Camii avlusunun içinde, caminin hemen sağ tarafında, abdesthanenin tam karşısında bulunmakta olan bir odadadır. Türbenin önünde musalla taşı yer alır. Bir kapısı ve demir korkuluklu bir penceresi bulunan türbenin giriş kapısının üzerinde, “Allah” ve “Muhammed” levhaları asılıdır ve bu iki levhanın ortasında Türkçe olarak “ Yakşi – Bakşi – Bektaş” isimleri yer alır. Kapıdan içeri girdiğimizde sol tarafta kalan türbeler, tıpkı kadınlar mahfilindeki ahşap korkuluklar gibi bir kafes ardındadır. Bu ahşap kapının anahtarı, cami imamında muhafaza edilir. Cami imamının açtığı bu kapı ardında üzerleri yeşil örtü ile kaplı üç türbe ile karşılaşırız ve yine imamdan öğrendiğimiz kadarıyla burada, Molla Bahşi, Molla Yahşi ve Molla Naşi medfundur. Evliyâ Çelebi, bu türbe için, “...şehir dışında Kütahya yolu üzerinde” demektedir, fakat biz bu adlar ve bu bilgiler altında başka türbe ile karşılaşmadık.

Bahsedilen bir diğer türbe Hazret-i Karaca Ahmed Sultan'dır⁴⁵. Bu zatla ilgili olarak Evliyâ Çelebi, 760 [1359] tarihinde Sultan Orhan asrında vefat edip türbeye defnedildiğini belirtir. Bütün insanların ziyaret yeri olduğundan dolayı meşhur olduğunu ve onlara ait pek çok hikayenin olduğunu söyleyen Çelebi, “sırrı aziz olsun” diyerek bu türbenin anlatımını noktalamıştır.

Türbe içerisinde bulunan bilgi levhaları bağlamında, Karacaahmet'in Horosan erenlerinden olduğunu öğreniyoruz. 1350 – 1390 yılları arasında Moğol istilasını karşı karşıya kalmış ve bunun neticesinde kaçıp Anadolu'ya yerleşmiş ulu bir zattır. Karacaahmet, bölgede sadece mücahit bir veli olarak tanınmaz, o aynı zamanda bir hekimdir. Hekimlik alanı ise ruh ve sinir hastalıklarının tedavisini kapsamaktadır.

Türbe, Afyonkarahisar'ın İhsaniye ilçesine bağlı Karacaahmet köyünde bulunmaktadır ve bu köyde mevcut olan Karacaahmet Sultan Camii'nin bitişiğinde yer almaktadır. Türbeye geçmeden evvel, cami hakkında birkaç husus nakletmek gerekirse, bu bahsedilecek husus, caminin girişinde eski ve yeni harflerle yazılmış bir kitabenin varlığıdır. Bu kitabede;

1. Türbe-i zevil garyeleri ve ittisaline iş bu cami şerif baiş
2. Gufranı Cenabı Hak celle ve lâin inayeti ve ol sahibi kerametın ruhanıyeti ve mahzi.
3. Eshab-ı hayrun ianet ve ced ve gayret ile tevsian ve müceddiden inşası hüsnü hitam bulmuştur. 1324 (1908 M.)

Bu camiden geçerek türbeye vardığımızda, camide dahil olmak üzere türbenin duvarları kesme taş yapıdadır. Türbenin ana kapısından evvel bir girişi daha bulunur, bu ise kesme taştan farklı olarak pencereleri olan, yeşil renkte bir demir kapıdır. Demir kapıdan içeri girince ayakkabılık ve devamında da türbenin ana kapısı ile karşılaşılır. Bu ana kapı üzerinde de, tıpkı camide yer aldığı gibi bir kitabe yer alır. Fakat bir farkı vardır, camide bulunan kitabe hem eski hem yeni yazı formunda iken, türbe kapısı üzerindeki kitabenin yeni yazısı yoktur ve kitabede şunlar yazılıdır:

⁴⁵Hazret-i Karaca Ahmet Türbesi'nde bulunan kitabeler ve teknik bilgiler kısmında aşağıdaki eserden yararlanılmıştır:
Abdurrahim Durma, (2009), Evliyalar Şehri Afyonkarahisar, Amasya: s.133 – 137.

1. 726 tarihte Sultan Orhan Gazi zamanı saltanatında.
2. calisi post nesim-i irşat tarikat-ı Aliyye ve sahib-ül havarikül adad ve zakir.
3. Keramet semiye bulunan Karacaahmet Sultan guddise surzetül gufran hazretlerinin türbe-i atır nakina Fatiha.
4. Sene-i hicriye 1324, sene-i rumiye 1322 mebdei tecdidi türbe.

Kapıdan girdiğimizde hemen sol tarafta açık yeşil renkte küçük hücreler mevcuttur. Bu hücreler toplamda altı tanedir. Bunlardan beş tanesinin üç kenarı kapalı, ön tarafları açıktır ve ön kısmı, türbede medfun olan kişilere ait olan sandukalara dönüktür. Beş hücrenin dışındaki bir hücre ise (en sonda bulunan ve duvarla bitişik olan) diğerlerinden daha farklıdır. Birincisi diğer hücrelere göre daha büyüktür ve geniş yer kaplar, ikincisi ise dört tarafı kapalıdır ve kilitli duran bir kapısı mevcuttur. Bu hücrenin niçin bu formda olduğunu sorduğumuzda ise, söz konusu hücrenin özel bir bölüm olduğunu ve daha ağır ruh hastalarının burada tedavi edildiği cevabını almaktayız. Bu özel bölüm dışındaki diğer hücrelerde de akıl hastaları tedavi edilmektedir. Bu hücrelerin her birinde yanlarına delikler açılmış ağaçlar vardır ve bu ağaçlara tomruk ismi verilmektedir. Kendilerine zarar verdikleri sebebiyle hastaların ayak bilekleri tomruğa geçirilerek bir nevi prangaya vurulur. Hasta yakınlarından öğrendiğimiz kadarıyla buradaki hastalar en az 40 gün bu türbedeki hücrelerde kalmaları gerekmektedir ki iyileşsin. Her türlü ihtiyaçları, hastaların yakınları tarafından karşılanan bu söz konusu akıl ve ruh sağlığı yerinde olmayan hastalar, 40 gün (minimum) sonunda gözle görülür bir iyileşme göstermektedir.

Türbedeki hücrelerin hemen ön tarafında otuz bir adet sanduka bulunmaktadır. Karacaahmet'e ait olduğu düşünülen sanduka ise diğerlerinden gerek daha yüksektir. Diğer sandukalara nazaran daha değişik örtülerle kaplanmış. Türbenin büyük bir kısmını kaplayan bu sandukalar, demir korkuluklar ile ayrılmış, geriye kalan kısım hasta yakınlarının konaklaması ve ibadet edilmesi için ayrılmıştır. Tekkenin güneyinde mihrap vardır ve mihrabın hemen sağ tarafında küçük bir mahfil yer almaktadır.

Burayı ziyaret ettiğimiz sırada, türbenin içinde hastaların mevcut olduğunu, bu hastalardan kimilerinin türbe içi ve cami avlusunda gezindiklerini kimilerinin ise bahsettiğimiz bu hücrelerde kaldığına şahit olduk. Bu hücrelerde kalan hastaların bazıları serbestken, bazıları ayaklarından prangaya vurulmuştur.

Türbe önünde park halinde bulunan 10'a yakın araç gördük, arabaların plakalarının hem doğu hem de batı bölgesinden olduğunu gördüğümüzde, bu türbenin (Evliyâ Çelebi'nin de kaleme aldığı gibi) anlatıldığı kadar çok rağbet gördüğünü ve saygı duyulduğuna şahit olduk.

Türbenin gerek içinde bulunan levhalardan gerekse de türbe civarında bulunan halk ile sohbet ettiğimizde her biri neredeyse farklı bir iyileşme hikâyesi anlattı. Biz bu olaylardan sadece birini burada anlatmayı uygun buluyoruz. Olay şöyle cereyan etmiştir: “Karacaahmet, İhsaniye tren istasyonuna 5 km'dir. İstasyon memurlarından Hasan Bey bir gün birkaç kişinin nezaretinde 18 – 20 yaşlarında bir genç kızı trenden indirdiklerine şahit olur. Meğer bu kişiler, İstanbul'dan Karacaahmet'e geliyorlarmış. Kızın üstü perişan haldedir ve şuursuzca bağırıp çağırmakta ve saldırmaktadır. Bu kişiler doğruca Karacaahmet'e giderler. Bir hafta sonra aynı kişileri tren istasyonunda görünce, memur gözlerine inanamaz. Çünkü daha önce gördüğü o kızıdan eser kalmamıştır. Tam bir hanımefendi olan bu genç kız, güzel konuşmakta, sohbe dahil olmakta ve daha önceki davranışlarından dolayı özürler dilemektedir.”

Karacaahmet Türbesi'nin anlatımından sonra Şahrah Sultan Türbesi'ne geçen Evliyâ Çelebi, bu türbe hakkında şu bilgileri vermektedir. Hatun Hanım'ın yaptığı bir mezarlık yolu üzerinde yatmakta olan bir sultandır. İnsanoğlunun ayağının tozu toprağı olmak için hayatlarında vasiyet ettikleri gibi toprakla beraber defnedildiğinden Şahrah Sultan denildiğini kaleme alır.

Şahrah Sultan, Kadınanalardan olan Asiye Hanım'ın bir diğer ismidir. Fakat Evliyâ Çelebi, Asiye Hanım'ın türbesi ile Şahrah Sultan'ın türbesini beraber değil ayrı almıştır. Fakat biz Şahrah Sultan Türbesi'nin nerede olduğuna dair herhangi bir bilgi elde edemedik.

Evliyâ Çelebi, üçüncü ziyaret yeri olarak da “Sultan Alâeddin kızı Âsiye Hanım” dan bahseder. Bir süslü kubbede gömülü olduğundan, genellikle kadınların ziyaret ettiğinden bahseder. Kadınların ziyaret etmesinin sebebi; doğumda zorlanan kadınlara hikmetinin olmasıdır. Bu türbede yer alan toprak, suda ezilip hamile olan kadına içirilirse Allah'ın emriyle kolay doğum yapacağı inanışı hakimdir.

Bilindiği üzere “Kadınanalara” üç kız kardeştir ve adları sırasıyla; Asiye Sultan, Naime Gevher Hanım ve Melek Peyker'dir. Babaları Sultan III. Alaaddin Keykubat'dır.

Daha önceki bölümlerde bunlar ile ilgili geniş bilgi verdiğimizden dolayı burada tekrar aynı noktalara vurgu yapmak istemedik. Bahsedilen bu türbe, Kadınaana İlköğretim Okulu civarındadır. Türbenin önünde bir “Kadınana Hayratı” yer alır. Bu türbenin duvarları kesme taştandır ve duvarında Kadınaneları temsilen üç heykel yer almaktadır. Türbenin bahçesinde ağaalar oldukça uzamıştır ve öyle ki bu bahsettiğimiz heykellerin bazı kısımlarının görünmesini engellemiştir. Bizim ziyaret ettiğimiz zaman zarfı içinde türbe, kısmen tadilatta olduğu için içine girme imkânını elde edemedik. Ayrıca duvarında “K.Ana Mezarı Tamir Tarihi 1940” şeklinde mermer üzere bu tamir tarihi yer alır.

Evliyâ Çelebi, şimdiye kadar anlattığı dört türbenin isimlerini saydıktan sonra türbede medfun olanlar hakkında kısa kısa bilgi vermiştir. Bundan sonra zikredeceği türbeler ile ilgili ise bilgi vermeyip kısaca zikreder. Bunlar sırayla; Sahipler Sultan, Sinan Sultan, Yârânlar Sultan (kale dibinde), Kısamık Abdurrahim Sultan (Orta Sivri dibinde), Devrânî Çelebi (Konya yolu üzere Hazret-i Mevlânâ’nın soyundan), Merdümek Sultan, Hazret-i Hızır Makamı (Hızırlık Dağı’nda), Molla Abdullah-ı Akşehrî (Gedik Ahmed Paşa müderrisiyken vefat edip medrese yanına defnedilmiştir).

Sahipler Sultan Türbesi günümüzde mevcut olan bir türbedir. Türbe tek kubbelidir, kesme taştan yapılmıştır ve kare mekândadır. Bir avlunun içerisinde yer alır, avlu kapısından girdikten sonra bizi karşılayan bu türbeye birkaç merdiven indikten sonra, türbe ana giriş kapısından girilmektedir. Türbede on beş sanduka mevcuttur.

Sahipler Sultan⁴⁶ Türbesi’nde on beş mezar bulunmaktadır. Söz konusu bu mezarlar sanduka tipinde olup burada yatan kişiler, Sahip Ata Fahreddin Ali’nin silsilesinden gelmektedirler. Bunlardan yedisinin mezar taşı okunamamıştır. Geriye kalan mezar taşları okunmuş olup üzerinde yazan isimler şu şekildedir; Sahipata Fahrettin Ali’nin Nusreddin Hasan’dan torunu Muzafferüddin Devle Bey (öl. 1333), oğlu Hamza Bey (öl. 1368- 69), Hasan Bey (öl. 1368-69), Ali Bey (öl. 1389), Sinan Bey (öl. 1396), Mahmut Bey (öl. 1375), Mahmut Bey’in kızı Hand Bey Hatun (öl. 1347), Yahşi Bey oğlu Balı Bey (öl. 1428).

⁴⁶<http://sosyodenemeler.blogspot.com.tr/2012/09/sahipler-sultan-turbesi-afyonkarahisar.html>(06.11.2016)

Sinan Sultan adlı türbe hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Sahibler SultanTürbesi'nde medfun olan sandukalardan birisi Sinan Bey (öl.1396)'e aittir. Kesinliği olmasa da Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği Sinan Sultan'ın, Sinan Bey olma ihtimali mevcuttur.

Yârânlar Sultan Türbesi ise Yarenler Camii'nin bodrum katında yer almaktadır. Duvarları çini ile bezenmiş olan bu türbede iki kişiye ait sanduka bulunmaktadır. Bu sandukalar yan yana değil de uzunlamasına konumlandırılmışlardır. Bu kişiler hakkında elimizde detaylı bilgi mevcut değildir. Sadece Sultan Divani'nin Mevlevi olan yarenleri olduğu bilinir.

Orta Sivri dibindeki Kısamık Abdurrahim Sultan hakkında bilgi elde edemedik. Merdümek Sultan, günümüzde mevcut olup Gavur Kalesi ve Kadınana su deposu civarındadır ve Merd-i yek Sultan olarak da bilinir.

Son olarak ise; Hızırlık Dağı'nda Hazret-i Hızır Makamı⁴⁷'nden bahsedilir. Aslında bu bir menkıbeye dayanır. Menkıbeye göre;Hz. Hızır, yeni doğan Çelebi Hızır Paşa'nın elinden tutarak onu bulunduğu yerden uzaklaştırır. Ailesi tarafından aranan Hızır Paşa, Karahisâr yurdundaki Kale-i Cebel adı verilen yerde bulunmuştur. Hızır Paşa bulunduğu anda dişi aslanın kucığında yer almaktadır. Hz. Hızır tarafından alınıp götürüldüğünde daha yeni doğmuş bir bebektir fakat dişi aslanın kucığında iken neredeyse bir yaşındaki çocuk gibi görünmektedir. İşte bu meşhur olay sonrasında Çelebi Hızır Paşa'nın bulunduğu yer, Hızır Makamı olarak değişmiştir. Bugün Mevlevi Camii'nin içerisinde yer alan sandukalardan birisi de Hızır Şah'a aittir.

4.1.13.Köyler

Evliyâ Çelebi, Afyonkarahisar'ın türbelerinden bahsettikten sonra bu bölümü noktalayıp yeni konuya geçer. Bu defada şehrin civarında yer alan köyleri sayan Çelebi, bu bölüme “ Şehrin civarına karîb olan kurâları beyân eder” yani “Şehrin civarına yakın olan köyleri bildirir” diyerek başlar. Bu bölümde Çapak köyü, Akçemen köyü, Susuz köy, Ambarlı köyü, Anpınaz köyü, Çıkrık köyü, Sepsen köyü, İdris köyü ve Komardis köyünden bahseder.

⁴⁷Abdurrahim Durma, (2009), a.g.e, s.193.

Bu köylerden hangilerinin hala mevcut olup hangilerinin yok olmuş olduğunu araştırdığımızda ise şu bilgilere ulaştık. Söz konusu köylerden Çapak köyü, Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı bir köydür. Akçemen köyü, bugün Afyonkarahisar'da bu isimde bir köy mevcut değildir. Bu isme yakın Akçin köyü vardır. Bu köy, Afyonkarahisar'ın merkez ilçe köyüdür. Susuz köy, Afyon'un Sandıklı ilçesine bağlı bir köydür. Ambarlı köyü isminde de bir köy yoktur. Fakat Afyon'un Sinanpaşa ilçesinin, Tınaztepe beldesinde, Ambar mahallesi vardır. Anpınaz köyü isminde bir yerleşim birimi şuan mevcut değildir. Çıkrik köyü, Afyonkarahisar'ın merkez ilçesine bağlı bir beldedir. Sepsen köyü de şuan mevcut olmayan köylerdendir. İdris köyü, Afyon'un Dazkırı ilçesine bağlı bir köydür. Komardis köyüne geldiğimizde ise bugün bu isimde bir yerleşim yeri mevcut değildir.

4.1.14.Kayalar

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'nin devamında kale altındaki kayaları kaleme alır. Bunlar; Orta Sivri, Gökçekler Kayası, Atlıpınar Kayası ve Kırklar Kayası'dır.

Seyyâh-ı Âlem bu bahisten sonra, böylece Afyonkarahisar ilinin merkezini anlatmayı bitirir.

4.2.SEYAHATNÂME İŞİĞİNDA AFYONKARAHİSAR'IN İLÇESİ OLAN ŞUHUT'UN BUGÜNKÜ DURUMU

Seyahatnâme'sinin son bölümünde Afyonkarahisar'ın ilçelerinden bahseder. Bu bölüme “Karahisâr-ı Sâhib'den İzmir vilâyetine gitdiğimiz menâzilleri beyân eder” diyerek giriş yapar.

Evvelâ Şuhut kasabası anlatan Çelebi, 150 akçe ile kaza olduğundan, Karahisar paşasının hâssı olduğundan ve serdari ile kethüdayerinin olmadığından bahseder. Daha sonra suyu ve havasının hoş oluşu, bağ ve bahçeleri ile süslü olduğu ve Karahisâr'a sulu üzümün buradan gittiği bilgisi verilir. Halk arasında bu kasabaya Çufut dendiğini fakat bunun yanlış olduğunu aslının Şuhut olduğunu söyler. Son olarak kasabada 40 köy, 9 mahalle, 9 mihrap (cami) ve çarşı içinde Germiyan Camii'nin olduğunu söyler.

Bu sayıları günümüzde mevcut olanlarla kıyasladığımızda⁴⁸; bugün Şuhut'un nüfusu 2015 verilerine göre, 37.072'dir. Şehirdeki nüfus 13.445, kırdaki ise 23. 627'dir. Mahalle sayısı ise 12'dir. Bunlar; Mehmet Akif Ersoy, Hacımusa, İstiklal, Gazipaşa, Kurtuluş, Altıgöz, İplik, Pazar, Yalı, Hisar, Baş ve Taşlıca mahalleleridir, toplam köy sayısı ise 31'dir.

Cami sayısı ise TC. Diyanet İşleri Başkanlığı Şuhut Müftülüğü'nden öğrendiğimiz kadarıyla 20 adettir. Ayrıca Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği Germiyan Camii'de hâlâ varlığını sürdürmektedir. Fakat ismi Ulu Camii olarak bilinir.

Şuhut kasabası'ndan sonra Boyalı köyü'nü anlatan Evliyâ Çelebi, 100 evli Müslüman köyü olduğunu söyler. Bu köyü kaleme almasının sebebi; kendi deyimi ile "Hazret-i Risalet alemdarı Hazret-i Seyyid Kureyşî" adında birisinin medfun olduğu türbenin yer almasıdır. Ayrıca dervişlerinin de tamamen Bektaşî olduğunu dile getirir.

Bugün Boyalı köyü, Afyonkarahisar'ın Sinanpaşa ilçesine bağlı bir köydür, köyün muhtarından öğrendiğimiz kadarıyla bugün bu köyde 230 hane, 800 nüfus vardır ve bahsi geçen Seyyid Kureyşî türbesi de hâlâ mevcuttur. Bu türbe, bir kümbet formundadır. Sekizgen köşeli bir yapıya sahiptir. Ayrıca türbenin külâhıda sekizgen tarzdadır.

Kureyş Baba'nın kimliği hakkında şu bilgilere ulaştık.

Haçlı ordularına karşı savaşı, Akkoyunlu Yörük komutanlarından Oğuz oğlu İlyas oğlu Kureyş Bey olarak anılmaktadır⁴⁹.

4.3.SEYAHATNÂME IŞIĞINDA AFYONKARAHİSAR'IN İLÇESİ OLAN SİNAN PAŞA'NIN BUGÜNKÜ DURUMU

Boyalı Köyü'nden sonra Sinan Paşa Köyü'nü anlatmaya geçen Evliyâ Çelebi, Karahisar toprağında Sıçanlı kadısının burada oturduğunu ve Karahisar paşasının voyvodalığı hükmünde olduğunu belirtir. Ayrıca 150 akçe asumanî bir kaza olduğunu söyledikten sonra sosyal hayatla ilgili bilgiler nakleder ve bir mesiregâh, yeşillik ve otluk ova içerisinde bir köy olduğunu söyler. Haftada bir gün büyük bir pazar

⁴⁸ Şuhut'un bugünkü nüfusu, mahalle ve köy sayısı aşağıdaki internet sitesinden alınmıştır:

<http://www.koylerimiz.info/afyonkarahisar/koyleri-131-suhut-koyleri.html>(06.11.2016)

⁴⁹<http://sosyodenemeler.blogspot.com.tr/2012/06/kureys-baba-turbesi-fyonkarahisar.html>(06.11.2016)

kurulduğundan ve dört tarafındaki köylerden nice bin adam geldiğini kaleme alır. Metnin devamında on adet havuzdan bahseder ve pazar günleri bu havuzların içine yaşlı genç herkesin girip yüzdüğünü söyler. Pazar halkının, havuzların çevresinde sohbet ettiğini, hanende, okuyucu ve çalgıcıların güzel nağmeler çaldığını dile getirir. İki yüz haneli bir Müslüman köyü olduğunu söyledikten sonra burada bulunan bir camiden söz eder ve caminin kapısı üzerindeki tarihi bize nakleder, tarihte şunlar yazılıdır:

Sinan Paşa bilip dünyâ fenâsın

Diledi kim yapa ukbâ binâsın

Yazanlar bu safâ dârına tarih

Kodular inde gaybin hadd-i tâsın. Sene (---)

Ayrıca bu köyde han, hamam imareti, medrese ve sıbyan mektebi olduğundan ve hepsinin kurşunlu kârgir büyük yapı hayratlar olduğunu dile getirir.

Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği “Sinan Paşa köyü” şuan Afyonkarahisar'ın bir ilçesidir⁵⁰. İlçe, kuzeyde Kütahya-Altıntaş ve Afyonkarahisar-Merkez, güneyde Hocalar ve Sandıklı, doğuda Afyonkarahisar-Merkez ve Afyonkarahisar-Şuhut, batıda ise Uşak-Banaz ile Kütahya-Dumlupınar ilçeleriyle çevrilmiş durumdadır.

1934 yılına kadar köy statüsünde kalan Sinan Paşa, 1953 yılına kadar önce nahiye merkezi olmuş, sonrasında belediye teşkilatı kurulmuş, 1953'te ilçe merkezi haline gelmiştir.

Sinanpaşa'ya ismini vermiş olan Sinan Paşa'nın kimliği hakkında şunları söyleyebiliriz. Kendisinin soyu Akkoyunlulara dayanmaktadır. Babası bu beyliğin ileri gelenlerinden Mehmet Bey'in oğludur. Otlukbeli Savaşı'nın ardından Mehmet Bey ile Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Sinan Paşa, Enderun ve sarayda eğitimlerini almıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Fatih Sultan Mehmed Han bulunmaktadır. İhtiyarlayıncaya kadar burada kalan Sinan Paşa, ihtiyarlık dönemlerinde emekliye ayrılıp saraydan çıkmıştır. Sinan Paşa'ya arpalık adı altında yer verilmiştir ve bu yerler Sinanpaşa Ovası'nda bulunan Küçükhöyük ve Çathöyük köyleridir.

⁵⁰Afyonkarahisar ilinin Sinanpaşa ilçesi ile ilgili bilgiler, T.C. Sinanpaşa Kaymakamlığı resmi internet sitesinden alınmıştır.

Bu ilçenin nüfusu ile ilgili olarak Evliyâ Çelebi, bu yerleşim yeri için “...200 haneli Müslüman köyüdür.” der. Her hanede 4 kişi yaşadığını (minimum) sayarsak, o dönemde toplam nüfus 800 (ya da 900)’dür. Şuan ise Sinanpaşa’nın nüfusu 20.150 erkek nüfus, 20.550 kadın nüfus olmak üzere toplamda 40.700 nüfusa sahiptir (2015 yılı verilerine göre).

4.4.SEYAHATNÂME İŞİĞİNDA AFYONKARAHİSAR’IN İLÇESİ OLAN SANDIKLI’NIN BUGÜNKÜ DURUMU

Evliyâ Çelebi, Afyonkarahisar ile ilgili olarak Sandıklı Kasabası’nı anlatır. Sinan Paşa köyünden geçerek, Sandıklı Beli’ni aşp beşinci saatte bu kasabaya gelen Çelebi, 150 akçe kaza ve voyvodalık olduğunu, sandık dolusu mallı ve mahsullü kaza olduğundan bahsettikten sonra geniş bir yerde bağlı, bahçeli, çayır ve çemenzarlı, kuşlarla dolu bir yer olduğunu belirtir.

Ayrıca üç mahalle ve dört mihrabın bulunduğunu belirten Evliyâ Çelebi, Çarşı Camii’ni zikreder. Bu cami, kurşunlu mamur bir bina olup düzgün bir minaresi mevcuttur.

Evliyâ Çelebi’nin bahsettiği “Sandıklı Kasabası” şuan Afyonkarahisar’ın bir ilçesidir. İlçe, doğuda Afyonkarahisar-Şuhut, kuzeyde Afyonkarahisar-Merkez ve Sincanlı, güneyde Afyonkarahisar-Kızılören, Dinar, Hocalar, Denizli-Çivril ve Uşak-Sivaslı ilçeleriyle çevrilidir. Çelebi, o dönem üç adet mahallesinin varlığından söz ederken, bugün bu sayı on üçe yükselmiştir.⁵¹

O dönem Sandıklı’da dört adet caminin bulunduğunu Seyahatnâme’den öğrenmekteyiz. Bugün bu sayı, TC. Diyanet İşleri Başkanlığı Şuhut Müftülüğü’nden öğrendiğimiz kadarıyla otuz yediye yükselmiştir. Evliyâ Çelebi, Çarşı Camii’nden bahsetmektedir. Bugün bu cami Sandıklı’da mevcuttur fakat ismi Ulu Camii olmuştur.

Sandıklı ilçesini de anlatan Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme’sinin Afyonkarahisar kısmını böylelikle tamamlamıştır ve devamında Sandıklı’dan batıya doğru giderek geniş sahralar içinde mamur köyleri altı saatte geçip öğle vaktinde Uşak iline bağlı Banaz ilçesine vardığını söylemektedir.

⁵¹Afyonkarahisar ilinin Sandıklı ilçesi ile ilgili bilgiler, T.C. Sandıklı Belediyesi resmi internet sitesinden alınmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Evliyâ Çelebi, yazdığı on ciltlik Seyahatnâme'sinin 9. cildinde yer alan Afyonkarahisar'ın anlatılması gereken her hususuna değinmiş, sade ve akıcı bir dille bilgiler vermiştir. İlk olarak Karahisâr-ı Sâhib'den başlamış, devamında ümerâ ve ulema sınıfına dair paylaşımlarda bulunmuştur. Sonrasında kazalarından bahsetmiş ve nihayetinde şehre ismini de veren Karahisar Kalesi'ne geçmiş, bu kaleyi ayrıntılı bir şekilde bizlere anlatmıştır. Kaleden sonra dini ve sivil mimariye geçen Evliyâ Çelebi, sırasıyla mevcut olan saray, cami, mescit, tekke, hamam, bedesten ve hanları anlatmış, akabinde de sosyal hayata dair ipuçları vermiştir. Afyonkarahisar halkının giysilerinden tutun da, ev tiplerine, çarşı pazarına kadar bilgileri eserinde kaleme alan Çelebi, adeta bize mihmandar olup, bu şehri tanıtmıştır. Ayrıca bu ile ait önemli ziyaret yerlerinden de bahsederek, bu kısmı da eksik bırakmamıştır. Mevcut ziyaret yerlerinden sonra, şehrin civarına yakın olan köyleri bildiren Çelebi, son olarak da o zamanın kasaba ve köylerini (bugünün merkez ilçelerini) anlatarak Afyonkarahisar ilini tamamlamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİĞER CİLTLERDE KARAHİSÂR-I SÂHİB

5.1.KARAHİSÂR-I SÂHİB⁵²

5.1.1.Birinci Ciltte Karahisâr-ı Sâhib

1. ciltte Afyonkarahisar ismi, Anadolu Eyaleti sancaklarının sayıldığı 13 adet sancak içerisinde, “Karahisâr-ı Afyon” adıyla geçmektedir.

Günümüz Türkçesiyle:

“ Anadolu eyaleti sancakları

Saruhan, Aydın, Afyonkarahisar, Engürü, Bursa, Bolu, Kastamonu, Menteşe, Tekeili, Hamid, Kengiri, Karesi, Sultanönü.”

(Kahraman ve Dağlı, 2011: 134).

Transkripsiyonu:

“ Der-eyâlet-i Anadolu

Hâss-ı mîrilivâ-i Sarhan 240.000, Engürü 264.300, Karahisâr-ı Afyon 240.299, Aydın 613.460, Bursa 618.079, Bolu 300.122, Kastamonu 500.000, Menteşe 400.800, Teke 328.000, Hamîd 204.000, Kânkırı 258.081, Karesi 300.000, Sultânönü 250.000”

(Dankoff, Kahraman ve Dağlı, 2006: 88)

5.1.2. İkinci Citte Karahisâr-ı Sâhib

2. ciltte Afyonkarahisar ismi, mevcut kalesinin adı ile dört ayrı yerde geçmektedir ve sırasıyla, “Karahisar Kalesi”, “Afyon Karahisar”, “Afyonkarahisar Kalesi” ve “Afyon Karahisarı” olarak belirtilmektedir.

Günümüz Türkçesiyle:

“Gazi Osman Han’ın fetihlerinin anlatılması: Öncelikle Bilecik Kalesi, İnegöl Kalesi, Karahisâr (Kalesi), İnönü (Kalesi), İznik Kalesi, Köprülühisâr (Kalesi), Ilıbâd Hisarı, Kestel Kalesi, Kite Kalesi, Biga Kalesi kısacası iki yüz hutbe ve iki yüz kale sahibidir.” (Kahraman ve Dağlı, 2014: 40).

⁵² Afyonkarahisar (Karahisâr-ı Sâhib) 9.ciltte anlatıldığı için, bu bölümde 9.cilt hariç tutularak inceleme yapılmıştır ve söz konusu bu çalışmada 5, 8 ve 10.ciltlerde Afyonkarahisar iline ait bilgilere rastlanılmamıştır.

Transkripsiyonu:

“İcmâl-i tevârîh-ı fütühât-ı Osmân Hân Gâzî: Evvelâ kal‘a-i Bilecik ve kal‘a-i İnegöl ve Karahisâr ve İnönü ve kal‘a-i İznik ve Köprülühisâr ve Ilıbâd hisârı ve kal‘a-i Kestel ve kal‘a-i Kite ve kal‘a-i Biga ve'l-hâsıl iki yüz kal‘a ve iki yüz hutbe sâhibidir.”

(Kahraman, Dağlı ve Kurşun, 2006: 23).

Günümüz Türkçesiyle:

“Kudret eli ile yapılan bir (Kahkaha Kalesi’dir). (Osmanlılarda) Van, Mardin, Şebinkarahisâr, Afyonkarahisâr, Âdilcevâz, Tokat ve Amasya Kalesi gibi Mekü Kalesi’dir.” (Kahraman ve Dağlı, 2014: 259).

Transkripsiyonu:

“Yed-i kudret ile bir kal‘a-i Van ve Mardin ve Şebin Karahisâr ve Afyon Karahisâr ve Âdilcevâz ve Tokad ve Amasiyye misüllü kal‘a-i Mekü’dür.”

(Kahraman, Dağlı ve Kurşun, 2006: 115).

Günümüz Türkçesiyle:

“Osmanoğulları Devleti’nde kudret eliyle yapılan Tanrı yapısı kalelerin biri de bu Kemah Kalesi’dir. Biri Diyarbakır yakınında Mardin Kalesi’dir, iman Seddi Van Kalesi’dir, Şebin Karahisar Kalesi, Mekü Kalesi, Afyonkarahisar Kalesi, Ermenak Kalesi, Merkab Kalesi, Hasan Kalesi, Gereknuh Kalesi ve Rumeli’de Menekşe Kalesi, Anapolya Kalesi, Mizistre Kalesi, Gördüs Kalesi, Kırım bölgesinde Menküüp Kalesi, bu kaleler göklere doğru baş uzatmış mavi bulutlardan başka havalesi olmayan kalelerdir.”

(Kahraman ve Dağlı, 2014: 449).

Transkripsiyonu:

“Devlet-i Âl-i Osmân’da yed-i kudret ile binâ olunan kâr-ı Hudâ kal‘aların biri dahı bu Kemah kal‘asıdır. Biri Diyârbekir kurbunda Mârdin kal‘asıdır ve kal‘a-i Van-ı sedd-i îmandır ve kal‘a-i Şebin Karahisâr ve kal‘a-i Mekü ve kal‘a-i Afyonkarahisâr ve kal‘a-i Ermenâk ve kal‘a-i Merakâb ve kal‘a-i Hasan ve kal‘a-i Gereknuh ve diyâr-ı Rûm’da kal‘a-i Menekşe ve kal‘a-i Anapolya ve kal‘a-i Mizistre ve kal‘a-i Gördüs ve cezîre-i Kırım’da kal‘a-i Menküüp, bu kal‘alar evc-i âsumâna ser çekmiş ebr-i kebûddan gayrı havâlesiz kılâ‘lardır.”

(Kahraman, Dağlı ve Kurşun, 2006: 194).

Günümüz Türkçesiyle:

“Sağlam ve dayanıklı Kahkaha Kalesi yani Karahisar-ı Şarkî: Ve Şebî Karahisar da derler. Osmanoğulları devlerinde (---) adet Karahisar vardır. Dünyaca meşhur olanı bu Erzurum toprağındaki Karahisar-ı Şarkî’dir. Anadolu toprağında Afyon Karahisârı’na, Karahisar-ı Sahib derler. Develi Karahisârı, Adalya Karahisârı ve Van Karahisârı (---) (---) (---). Bunlar dünyaca ünlü hisarlardır ama Afyon Karahisârı’yla bu Şebî Karahisârı’nın yeryüzünde benzeri yok bedelsiz iki kaledir.”

(Kahraman ve Dağlı, 2014: 461).

Transkripsiyonu:

“Evsâf-ı hısn-ı hasîn ve sedd-i Kahkahâ-yı metîn ya’nî Karahisâr-ı Şarkî: Ve Şebî Karahisâr dahi derler. Devlet-i Âl-i Osmân'da (---) aded Karahisâr vardır. Meşhûr-ı âfâkı bu Erzurûm hâkinde Karahisâr-ı Şarkî’dir ve Anadolu hâkinde Afyon Karahisârı’na, Karahisâr-ı Sahib derler ve Develi Karahisârı ve Adalya Karahisârı ve Van Karahisârı (---) (---) (---) (---) (---) (---) Bunlar meşhûr-ı âfâk hisarlardır ammâ Afyon Karahisârı’yla bu Şebî Karahisârı’nın edîm-i arzda nazîri yok bî-bedel kal’ateyindir.”(Kahraman, Dağlı ve Kurşun, 2006: 199).

5.1.3.Üçüncü Ciltte Karahisâr-ı Sâhib

3. ciltte Afyonkarahisar ile ilgili bölümler toplamda dört ayrı bölümde geçmektedir. Bunlardan üç bölümde Afyonkarahisar ilinin bir ilçesi olan Banaz ismi zikredilirken, bir bölümde de Karahisar-ı Sahib Sancağı adı altında zikredilmektedir.

Günümüz Türkçesiyle:

“ Bolvadin kasabası menziline vasıfları

(---) sancağı toprağında 150 akçe kazadır ve toplam (---) adet parça köyleri bakımlıdır. Hâkimi (---) kethüdayeri, yeniçeri serdarı ve ayanı vardır. Fakat müftüsü ve nakibi yoktur. Şehri toplam (---) eski hanelerdir ve (---) mihraptır fakat Rüstem Paşa Camii, Süleyman Han’ın Mimar Sinan’ı yapısı olduğundan aydınlık camidir.” (Kahraman ve Dağlı, 2012: 16).

Transkripsiyonu:

“Evsâf-ı menzil-i kasaba-i Bolvadin

(---) sancağı hâkinde yüz elli akçe kazâdır ve cümle (---) aded nâhiye kurâları ma‘mûrdur. Hâkimi (---) kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve a‘yânı vardır. Ammâ müftîsi ve nakîbi yokdur. Şehri cümle (---) hâne-i kadîlerdir ve cümle mihrâbdır ammâ Rüstem Paşa câmi‘i Süleymân Hân'ın Mi‘mâr Sinân'ı binâsı olmağile câmi‘-i rûşendir.” (Kahraman ve Dağlı, 2006: 13).

Günümüz Türkçesiyle:

“... oradan Bolvadin’i, Bayat’ı, Hüsrev Paşa Hanı’nı ve Seyit Gazi’yi geçip (--) saatte Eskişehir’in menziline geldik.” (Kahraman ve Dağlı, 2012: 99).

Transkripsiyonu:

“...andan Bolvadin’i ve Bayad’ı ve Husrev Paşa Hânı’nı ve Seydî Gâzi’yi geçüp (---) sâ‘atde menzil-i Eskişehir...” (Kahraman ve Dağlı, 2006: 47).

Günümüz Türkçesiyle:

“Seyyid Gazi menzili: Burada atlarına sallama ağır yemler asıp oradan Bolvadin’i geçip bir sahrada bin kadar askere rast geldik. Çadır ve ağırlıkları ile konaklamışlar” (Kahraman ve Dağlı, 2012: 115).

Transkripsiyonu:

“Menzil-i Seyyid Gâzî: Anda atlarına sallama ağır yemler asup andan Bolvadin’i geçüp bir sahrâda bin mikdârı askere râst gelüp hayme ü hargâhlar ile meks etmişler.” (Kahraman ve Dağlı, 2006: 54).

Günümüz Türkçesiyle:

“Efendimiz, gece gündüz Bıyıklı Derviş Mehmed Paşa ile dört ay can kardeşi gibi zevk u safâ ile güzel geçindi. Efendimize hâss-ı hümayûnu için Karahisâr-ı Sâhib sancağı bağışlandı. 3 bin kadar ağlarını hâssına gönderip kendisi yüksüz kalıp 12 adet yalılarında Fındıklı, Beşiktaş, Ortaköy, Üsküdar ve Eyüp yalılarında zevkle meşgul oldular.” (Kahraman ve Dağlı, 2012: 637).

Transkripsiyonu:

“ Ba‘dehû işbu sene (---) Ramazânının gurreinde fermân-ı pâdişâhîyle Melek Ahmed Paşa ile İslâmbol’a dâhil {olup} Kubbealtı’nda kırk yük akçe hâss-ı hümâyûn ile Bıyıklı Dervîş Mehemed Paşa asrında ikinci vezîr olup arza girerdi, şeb [u] rûz Bıyıklı Dervîş Mehemed Paşa ile dörd ay bîrâder-i cân-beraber-vâr zevk [u] safâ ile hüsni zindegâne eyleyüp efendimize hâss-ı hümâyûnı için Karahisâr-ı Sâhib sancağı ihsân olunup üç bin mikdârı ağavâtların hâssına gönderüp kendüsü sebük-bâr kalup on iki aded yalılarında Fındıklı ve Beşiktaş ve Ortaköy ve Üsküdar ve Eyyûb yalılarında zevkle meşgûl oldular.” (Kahraman ve Dağlı, 2006: 275-276).

5.1.4. Dördüncü Ciltte Karahisâr-ı Sâhib

4.ciltte Afyonkarahisar ile ilgili kısım sadece bir yerde geçmektedir ve burada da kalesinden bahsedilmektedir.

Günümüz Türkçesiyle:

“Hakikaten Irak toprağında bu şekilde bir Kahkaha seddine benzer bir kale görmedim. Anadolu diyarında Karahisâr-ı Sâhib Kalesi yani Afyonkarahisar, Erzurum diyarında Kemah Kalesi, Ermen diyarında Van Kalesi, Azerbaycan diyarında Mekû Kalesi, Diyarbakır diyarında Mardin Kalesi ve Irak diyarında bu İmadiye Kalesi meşhur olmuş, kudret eli ile kale yaratılmış bir kaledir.” (Kahraman ve Dağlı, 2010: 700).

Transkripsiyonu:

“Hakkâ ki arz-ı Irâk'da böyle bir sedd-i Kahkahâ-misâl kal‘a-i bî-misâl görmedim. Diyâr-ı Anadolu'da kal‘a-i bî-misâl görmedim. Diyâr-ı Anadolu'da kal‘a-i Karahisâr-ı Sâhib ya‘nî Afyonkarahisar ve diyâr-ı Rûm-ı Erzurum'da kal‘a-i Kemâh ve diyâr-ı Ermen'de kal‘a-i Van ve diyâr-ı Âzerbaycân'da kal‘a-i Mekû ve diyâr-ı Diyârbekir'de kal‘â-i Mardin ve diyâr-ı Irâk'da bu kal‘a-i İmâdiyye cümleden şöhre –i şehri olmuş hisâr-ı üstüvârlardan yed-i kudret ile kal‘a halk olunmuş bur sûr-ı sun‘-ı Allah'dır.” (Kahraman ve Dağlı, 2001: 311).

5.1.5. Altıncı Ciltte Karahisâr-ı Sâhib

6.ciltte Afyonkarahisar ile ilgili sadece bir bölümde bilgi vardır ki söz konusu bu bölümde de Afyonkarahisar Sancağı ismi zikredilmiştir.

Günümüz Türkçesiyle:

“Lalam Melek dedi ki; seni veziriazamımın alt yanındaki kubbe altında ikinci vezir yaparak Afyonkarahisar Sancağı’nı arpalık olarak hâss-ı hümâyûn ihsan eyledim.” Bunun üzerine Paşa “Emir padişahımdır” der ve taşra sarayına varıp üç ay boyunca padişahın divanına gidip gelmeye başladı. Hakir müsellim ile Afyonkarahisar’ına gitmeye izin istediğim zaman ise “Bize sen birkaç gün daha lazımsın” diyerek izin vermedi.” (Kahraman, 2002: 163).

Transkripsiyonu:

“Melek lalam, seni vezîria‘zamımın alt yanında kubbe altında ikinci vezir edüp Afyonkarahisâr sancağın sana ber-vech-i arpalık hâss-ı hümâyûn ihsân eyledim” deyüp paşa-yı hamûl “Emir pâdişâhımın” deyüp taşra sarâyına gelüp kâmil üç ay dîvân-ı pâdişâhiye müdâvemete başladı da hakîr müsellim ile Afyonkarahisâr’ına gitmeğe izin taleb etdiğimde “Sen bize birkaç günden lâzımsın” deyüp izn-i şerîfleri olmadı.” (Kahraman ve Dağlı, 2002:75).

5.1.6. Yedinci Ciltte Karahisâr-ı Sâhib

7. ciltte Afyonkarahisar ile ilgili iki bölüm vardır ve söz konusu bu bölümlerde kalesinin ismi zikredilmektedir.

Günümüz Türkçesiyle:

“Ey imdi ey vefalı dostlar, bu hakir, çok kusurlu Evliyâ bu ana dek 27 yıldır 9 padişahlık yerde 1.740 adet sağlam kalelerdir seyrettim. Mesela Van Kalesi, Mardin, Dühek, İmadiye, Sincar, Erbil, Hasankalesi, Kemah, Şebinkarahisar, Afyonkarahisar ve nice Kudret eliyle yapılmış kaleler gördüm.” (Kahraman, 2010: 183).

Transkripsiyonu:

“Ey imdi ey ihvân-ı vefâ, bu hakîr Evliyâ-yı pür taksîr bu âna dek yigirmi yedi yıldır tokuz pâdişâhlık yerde bin yedi yüz kırk pâre metîn kal‘alar seyr etdim. Meselâ

Van kal'ası ve Mardin ve Dühek ve İmâdiyye ve Sincâr ve Erbil ve Hasankal'ası ve Kemah ve Şebinkarahisâr ve Afyonkarahisârı ve niçe kılâ'-ı yed-i kudretler gördüm.”(Dankoff, Kahraman ve Dağlı, 2003: 83).

Günümüz Türkçesiyle:

“Kırım vilayetindeki halkın kıymetli malları Menkub Kalesi’ndeki mağaralarda gizlidir, zira bu kale yeryüzünde ne Mardin’e, ne Şebinkarahisârı’na, ne Van’a, ne İmadiye’ye, ne Dühek’e, ne Akra’ya, ne Acem’de Malu’ya, ne Kahkaha’ya, ne Zübdaniye’ye, ne Şıkıf Kalesi’ne, ne Mora diyarında Benefşe Kalesi’ne, ne Afyonkarahisârı’na ve ne Amık Kalesi’ne kısacası bu yazdığımız kalelerin birine bile bu Menkup Kalesi’nin benzemek ihtimali yoktur.” (Kahraman, 2010: 498).

Transkripsiyonu:

“ Kırım vilâyeti halkının zî-kıymet mâlları bu Menkûb kal’asındaki gârlarda mahfûzdur, zîrâ bu kal’a rub’-ı meskûnda ne Mardin’e ve ne Şebinkarahisâr’ına ve ne Van’a ve ne İmâdiyye’ye ve ne Dühek’e ve ne Akra’ya ve ne Acem’de Malu’ya ve ne Kahkahâ’ya ve ne Zübdâniye ' [ye] ve ne Şıkıf kal’asına ve ne diyâr-ı Mora’da Benefşe kal’asına ve ne Afyonkarahisârı’na ve ne Amık kal’asına el-hâsıl bu zikr etdiğimiz kal’aların birine dahi bu Menkûb kal’ası benzemek ihtimâli yokdur.” (Dankoff, Kahraman ve Dağlı, 2003: 223).

SONUÇ

“Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde İç Egeden Bir Kent: Karahisâr-ı Sâhib” adlı tezimiz doğrultusunda İç Anadolu yaylasının Ege kıyılarına açılan bir eşik konumunda olan Afyonkarahisar ili incelenmiştir. Söz konusu bu incelemede Karahisâr-ı Sâhib yurdu, Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi’nin bizlere sunduğu bilgiler ve açtığı yol üzerinden olmuştur diyebiliriz.

Evliyâ Çelebi’nin meşhur eseri olan Seyahatnâme’de Karahisâr-ı Sâhib yurdu 9. ciltte, 6 sayfa (3 varak) kadar bir yer kaplamakta olup Çelebi bu sayfalarda “taş saçan kale” Afyonkarahisar’ın neredeyse tüm alanlarına değinip, her husus hakkında tafsilatlı bilgi sunarak 17. yüzyıldaki Karahisâr yurdunu bizlere anlatarak, bir nevi tarihe ışık tutmuştur. Biz de Evliyâ Çelebi’nin açtığı yol üzerinden giderek, 17. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasında söz konusu bu ilde ne gibi değişiklikler olmuş ya da olmamış, bu soru üzerinden mevcut tezimizi oluşturduk.

Evliyâ Çelebi, Afyonkarahisar’ı anlatırken genelden özele ve somuttan soyuta giden bir anlatım yolunu tercih etmiştir (eserinin genelinde de izlediği yöntem budur). Bu yoldan devam ederek öncelikle Afyonkarahisar’ın merkezini anlatmak ile işe koyulmuştur. İlk olarak kısaca bu ilin tarihinden, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı’nın kazalarından bahsetmiş, devamında da Afyonkarahisar’ın Osmanlı dönemindeki idari yapısından, ümerâ ve ulemâ sınıfından bahsederek bu bölümü noktalamıştır. Burada Afyonkarahisar’ın kazalarının bugün hangi yerleşim yerine tekabül ettiği, varlığı ya da yokluğu, aldıkları farklı isim değişiklikleri üzerine bir kıyasa tabii tutulmuştur.

Buradan sonra Karahisar Kalesi’nin anlatımına geçen seyyah, söz konusu bu kaleyi de tıpkı diğer bölümler gibi oldukça detaylı bir şekilde anlatmıştır. Kaleye şehirli dostlarıyla beraber çıkan Evliyâ Çelebi, bu yapıyı tarihinden başlayarak, kapıları - kapılar üzerindeki düşürülen tarihlerde dahil olmak üzere- kale içindeki camileri (Hünkâr Camii ve Sultân Keykubâd Camii), iç kalede mevcut olduğunu söylediği 3 buğday ambarı, cebehane hazineleri ve 7-8 adet su sarnıçlarını anlatarak tanıtır. Bu Karahisar Kalesi ile Evliyâ Çelebi’nin anlattığı kale arasında oldukça büyük farklılıklar vardır. Anlatılan tarihî ve mimarî yapıların hiçbirinin günümüze ulaşamamıştır.

Karahisar Kalesi'nden sonra imaretleri anlatmaya başlayan Çelebi, öncelikle sarayları konu edinmiştir. Üç adet saray ismi zikretmiştir ki bunlar; Ali Kadı Sarayı, Paşa Sarayı ve İrem Bağlı Çatalbaş Paşa Sarayı'dır. Günümüzde Afyonkarahisar'da bu yapıların hiçbiri mevcut değildir. Bu sarayların tam yerleri hakkında kesin bilgiler mevcut olmayıp olasılıklar söz konusudur ve bu olabirlikler, ilgili kısımda ("saraylar" bölümünde) ele alınmıştır.

Evliyâ Çelebi, saraylardan sonra Karahisâr-ı Sâhib yurdunda toplamda 8 adet cami isminden bahseder. Bunlar sırasıyla; Gedik Ahmed Paşa Camii, Fileoplu Camii, Kara Camii, Atpazarı Camii, Abdurrahim Efendi Camii, Arap Camii, Ulu Camii ve Keçepazarı Camii'dir. Yapılan araştırmalar neticesinde söz konusu bu camilerden dördü günümüzde mevcut iken (Gedik Ahmed Paşa Camii, Arap Camii, Ulu Camii, Keçepazarı Camii) dördü ise günümüzde mevcudiyetini sürdüremeyerek yok olmuştur (Fileoğlu Camii, Kara Camii, Atpazarı Camii, Abdurrahim Efendi Camii). Bu camilere ait bilgiler ilgili kısımda ("camiler" bölümünde) anlatılmıştır.

Camilerden sonra mescitlerin anlatımına geçen Evliyâ Çelebi, kendisinin söylemiyle "meşhur ve mamur" olan altı adet mescit ismi zikretmektedir. Bu mescitlerden dört tanesi günümüzde mevcut değildir (Esen Çeşme Mescidi, Kapalı Mescit, Çavuşlar Mescidi, Yeni Abdullah Efendi Mescidi). Geriye kalan iki mescit ise günümüzde mevcut olup ihtiyaca binaen cami formatına dönüştürülmüştür (Akmescit, Kubbeli Mescit). Bu mescitler ile ilgili detaylı bilgi, ilgili kısımdadır ("mescitler" bölümünde).

Evliyâ Çelebi, Afyonkarahisar'ın mimari yapısını anlatmaya devam eder ve mescitlerden sonra tekkeleri kaleme almıştır. İlde 7 adet tekkenin mevcudiyetinden bahsetsede, bu tekkelerin isimlerini saymaz. Sadece Mevlâhane Tekkesi'nden bahseder. Bu tekke günümüzde de mevcudiyetini sürdürmektedir fakat bu yapı günümüzde tekke değil camidir ve Mevlevî Camii olarak geçmektedir. Bu caminin detaylı bilgisi ise "tekkeler" bölümünde yer almaktadır.

Mevlâhane Tekkesi'nden sonra mevcut hamamların anlatımına geçen Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi, 6 adet hamam ismi zikreder. Bunlar; İmaret Hamamı, Alaca Hamam, Cemaleddin Hamamı, Tabahane Hamamı, Kadı Hamamı ve Eski Yeni Hamam'dır. Bahsi geçen hamamların nerelerde olduğunu görmek ve şimdiki

durumlarını tespit için Afyonkarahisar iline ziyaret gerçekleştirdiğimizde, söz konusu bu hamamlardan Eski Yeni Hamam ile Cemaleddin Hamamı'nın mevcut olmadığı bilgisine ulaştık. Hamamlar ile ilgili detaylı bilgi ise aynı adlı bölümde geçmektedir.

Evliyâ Çelebi, hamamlardan sonra mimari yapılara devam edip akabinde hanlardan ve bedestenlerden bahsettikten sonra çeşmelerin anlatımına geçer. Eserinde kitabesi ile birlikte geçirdiği çeşme günümüzde mevcudiyetini sürdürmemektedir. Bunun devamında “Kadınanalar”dan bahseder ki söz konusu bu Kadınanalar ve Kadınana Efsanesi halen Afyon halkı tarafından da anlatılagelen bir efsanedir.

Bu bölümlerden sonra “Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Karahisâr-ı Sâhib / Karahisâr-ı Sâhib'in ziyaret yerleri” başlığı altında Evliyâ Çelebi Afyonkarahisar'ın ziyaret yerleri olan türbelerin anlatımına geçer. Çoğunu bizzat yerinde ziyaret ettiğimiz bu türbeler, ilgili kısımda detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Ziyaret yerlerinden sonra, şehrin civarında yer alan köyleri sayan Çelebi, böylelikle Afyonkarahisar ilinin merkezini anlatmayı tamamlayıp şehrin ilçeleri olan Şuhut, Sinan Paşa ve Sandıklı hakkında bilgiler verip Karahisâr-ı Sâhib yurdunu anlatmayı noktalamıştır.

Evliyâ Çelebi, ayrıca Afyonkarahisar'ın sosyal hayatına dair de ipuçlarını bizlerle paylaşmıştır.

Söz konusu bu çalışmamızda 17.yüzyılın Karahisar yurdu hakkında (yukarıda da bahsedilen alanlar çerçevesinde) bilgi sahibi olduk. 17.yüzyıl ile günümüz arasındaki bir kıyaslamada da çeşitli mimari yapıların yok olduğuna ya da formlarının değiştiğine (mescitlerin büyük çoğunluğu camiye dönüşmüştür) şahit olduk.

KELİMELER VE KAVRAMLAR

âb-ı hayat: 1. Efsâneye göre yalnız Hızır'ın içtiği, içeni ölümsüz kılan su, ebedî hayat suyu. 2. mec. Cana can katan, ferahlık veren şey (bilhassa yiyecek ve içecek). 3. tasavvuf. İnsanı ölümsüz kılan gerçek aşk ve ilm-i ledün (Ayverdi, C.1, 2006: 6).

akça: 1. Vaktiyle mütedavil bulunmuş bir küçük gümüş sikke 2. Nakit, para, zenginlik; ak akça-gümüş meskûkât; ufak akça- bozuk para; akça etmez, bir akça- pek değersiz, akça tahtası- sarrafların para saydıkları kenarlı ve bir tarafı dar ve açık tahta; bir kese akça – beş yüz kuruş meblâğ; akça kesesi-para kesesi (Sami, 2009: 44).

alaybeyi: 1. Eskiden jandarma alay kumandanına verilen isim. 2. târih. Zeâmet sâhibi olan ve vilâyet sipâhîlerinin başı durumunda bulunan kimse (Ayverdi, C.1, 2006: 92).

ambar – anbar: 1. İçine erzak ve eşyâ konan büyük yerli sandık veya bir binânın bu işe ayrılan bölümü. “Malzeme ambarı”, “Mâmul eşyâ ambarı” 2. Eşyâ, erzak vb. koymaya ve saklamaya mansus binâ, depo (Ayverdi, C.1, 2006: 126).

arif: 1. Bilen, tanıyan, âşina, vâkıf, anlayışlı, irfan ve marifet sahibi. 2. Tas. Allah Teala' nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimse. Müşahede ve temaşadan hasıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da arif denir.

Arif'in kendi sussa bile dili susmaz ve diliyel Allah'ın konuştuğu kişidir. Arif adeta bir sudur ve onu hiçbir şey bulandırmaz her şey onunla durulur.” (Uludağ, 2012: 44).

Ashâb-ı Khef:⁵³ Kur'an-ı Kerim'de (Kehf Sûresi) de zikredilmiş olan bu arkadaş grubu yıllarca bir mağarada uyumuşlardır ve bu uzun uykunun nihayetinde tekrar uyandıkları belirtilmiştir (Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.3, 1991: 465).

avlu: Yapının ortasında ya da önünde bulunan çevresi sınırlandırılmış açık alandır. Avlu, özelliklerine göre şadırvanlı, revaklı ve dış avlu şeklinde farklı şekilleri

⁵³ “Mağara arkadaşları” demek olan “Ashâb-ı Khef” Kur'an-ı Kerim'de 18. sûre olan, Kehf Sûresi'nde geçmektedir. Söz konusu bu sûre, toplamda 110 âyet olup Mekke'de nâzil olmuştur. Nâzil olduğu yer konusunda ihtilaf hakimdir. Bunun sebebi ise 28 âyetin Medine'de nâzil olduğu rivayetidir.

de mevcuttur. Bu mekânı ifade etmek için, aslı Grekçe aule olan avlu kelimesinden önce, erken İslâm ve Mısır Memlûklü mimarisinde sahn, Osmanlı mimarisinde de harim kelimeleri kullanılmıştır. Avlular gölgeli revakları, birer serinlik kaynağı olarak ortalarında yer alan havuz ve şadırvanları ile İslâm ve Türk mimarisinin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Türk mimarisinde üzeri açık kubbeli avlular, özellikle Anadolu Selçuklu medreselerinde yaygın olarak kullanılmıştır (Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.4, 1991: 120).

â'yân: 1.Memleketin önde gelen kişileri (Devellioğlu, 2010: 60).

âyân ve eşrâf: ilerigelenler

bedestân: Her türlü değerli eşyaların alındığı ve satıldığı çarşıya verilen isimdir (Devellioğlu, 2010: 87).

bedesten: Üstü kapatılmış olan çarşılara konulan isimdir. “Bezzazistan”ın muhaffefi olmaktadır. “Bezzaz”, bez dokumacısı ve bezci anlamına tekabül ettiğinden “bezzazistan” için bezciler çarşısı denmektedir (Pakalın, C.1, 1983: 187).

Bektaşî: Bir tarikat ismidir. Bektaş’ın müessesesi “Hacı Bektaş-ı Veli”dir. Kendisinden alınarak bu isim oluşmuştur. Bektaşilik, Anadolu’nun orta yerinde ıssız bir köyde vücuda gelmiştir. Ortaya çıktığı yerin yapısından dolayı ulemanın çevresinde yer almamaktadır. Dolayısıyla söz konusu bu tarikat yörükler ve köylüler arasına gelişme göstermiştir. Öyle ki uzunca bir süre göze çarpmadan varlığını sürdürmüştür. Fakat gelişip bulunduğu alanın dışına çıktıktan sonra kendini bir nevi ispat etmiş ve daha anlaşılmıştır. Bektaşilik, bâtinidir. Batına ait birtakım tasavvufi esrara maliktir. Bektaşilerde gizlilik esastır ve bu gizliliğin bir gerektirdiği olarak remizler ve işaretler kullanırlar. Fıkıh-ı Caferî’yi kabul ettikleri gibi, İmamiyye mezhebini dahi kabul etmişlerdir. On iki imamı kutsarlar. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ile Hz. Aişe’yi çok o kadar sevmeyizler. Bektaşilikteaz biraz tasavvuf varken, çokça da Hurifilik, Bâtinilik, Caferîlik, Şîilik, İmamilik hatta teslis gibi eski ve yeni birçok unsurlar da mevcuttur. Bektaşiliğin esasını ehl-i beyte muhabbet teşkil eder. Bu yüzden bir tarikat gözüyle değil, bir mezhep nazarıyla bakmak daha muvafıktır. Çünkü bunu bilhassa Anadolu Bektaşileri iddia ederler. Kendilerine “Bektaşî” demekten ziyade “Alevî” ve “Caferî” derler. Bektaşiliğin Türk halkı arasında bu kadar yayılmasına sebep, Bektaşî babalarının halktan doğmuş, halk gibi sade, basit, teklifsiz bulunmalarıdır (Pakalın, C.1,

1983: 196-198).

Bektaşilikte temel kurumlar vardır. Kurumlardan ilki, “*Dört Makam*”dır. Bunlar; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamlarıdır. Cem, bu dört makamın ayrı ayrı sayılarak simgelenmesiyle başlamaktadır. İkincisi, “*talib*” dir. Bu kelime tarikate giren her kişiye verilen addır. Üçüncüsü, “*Dört Kapı*” dır. Alevîlikte kapı adı verilen dört temel kurum bulunmaktadır. Bunlar: 1. Musahip Kapısı 2. Rehber Kapısı 3. Pir Kapısı 4. Mürşid Kapısı’dır. Bu kurumların dışında, Bektaşilikteki ibadet şeklide farklıdır. Burada zikredeceğimiz iki kelime vardır. Bulardan ilki “*cem*”dir. Bu ibadet, cem evine “dede” veya “baba”nın girmesiyle başlamaktadır. İkincisi ise “*gölbenk*”dir. Cemlerde dede veya baba gölbenk veya gölbank denilen bir tür dua okur. (Soyder,1996: 123-144)

cebehane: Eskiden silah ve harb levazımının hıfzına mehsus yere verilen addı. Sonraları barut, fişek, gülle gibi mühimmata ve bu gibi harb mühimmatının bulundurulduğu yere “ cebehane” denilmiştir. Şimdiki Askeri Müze’ye de eskiden “ iç cebehane” denilirdi (Pakalın, C.1,1983: 264).

cebelû: Zeamet ve timar sahiplerinin sefer vukuunda kendilerinin haricinde götürmeye mecbur oldukları muhariplere konulan addı. Müsellâh asker demektir. Lehçe-i Osmani’de (1306 tab’ı), “ timar sahiplerinin yedek götürdükleri müsellâh adamlar, kafiye muhafaza etmek için verilen yerli süvari” suretinde izah olunmuştur. Bunlar, zırh giydikleri için bu ismi almışlardır. Cebeciler aynı zamanda timar namzedi sayılırlardı. Harblerde ehliyet ve yararlılık gösterenlere münhal timarlar tevcih olunurdu (Pakalın, C.1, 1983: 264-265).

celâlî: Devlete karşı baş kaldıran kimse, âsî, serkeş, eşkiyâ [Bu tâbir, Yavuz Sultan Selim zamânında Tokat civârında mehdîlik dâvâsı ile ayaklanıp devletin başına dert kesilen Celâl isimli bir kişinin adından gelmiş ve XVI – XVII. yüzyıl boyunca devam eden isyanlar Celâlî İsyânı diye anılmıştır] (Ayverdi, C.1, 2006: 465).

çarşaf: Müslüman kadınların eskiden tesettür (erkeklerden saklanma) maksadıyla giydikleri üstlüğün adı idi. Aynı zamanda bu giysiye “car” ismi de verilirdi. Çarşaf, Farsça’da ki çarşeb kelimesinden bozma bir yapı olmakla birlikte çarşeb kelimesinin aslı ise çaderşeb’tir. Söz konusu bu kelime ise gece örtüsü anlamına gelmektedir (Pakalın, C.1, 1983: 327).

celebi: 1. Nazik, efendi, edepli. 2. Tas. Mevlevilere göre Mevlânâ soyundan gelen, Bektaşilere göre ise pir soyundan gelen (Uludağ, 2012: 94).

çeribaşı: Osmanlı Devleti'ndeki tımarlı sipahilerin, müsellemlerin, yürük, tatar, çingene, evlâd-ı fâtiḥân, akıncı, voynuk gibi eyalet askeri seviyesindeki kuruluşların zâbitlerinin birisine verilen isimdir (Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.8, 1993: 270).

çuka: Yünden yapılmış olan kumaş cinsinden birisi için kullanılır. Yazıldığı gibi okunmamaktadır. Okunuşu çuha şeklindedir (Pakalın, C.1, 1983: 384).

debbâğ-hâne: Hayvanların derilerinin işlendiği yere verilen isimdir (Devellioğlu, 2010: 192).

defterhâne: Osmanlı'da ki devlet dairelerinden birinin adıdır. Bu devlet dairesinde tımar ve arazi kayıtlarına yönelik defterler saklanır (Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.9, 1994: 100).

dersiâm: Müderrislere bahşedilmiş bir unvandır. Bu müderrisler medreselerde talebelere ders verdikleri gibi aynı zamanda camilerde de halka ders vermektedirler (Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.9, 1994:185).

derviş: 1. Yoksul, fakir, dilenci demektir. Derviz kelimesinden bozma bir isimdir. Derviz dilenmek manasına gelmektedir. Derviz kelimesindeki son harf olan z, ş'ye evrilmiştir. (der: kapı; viz: dolaşan, kapıyı tutan ve döven). 2. Sûfi, mutasavvıf. 3. Fakir. 4. Mürît, müntesip Bkz. Fakir, Deryûze, Gedâ, Zuhurat, Fütûh, Sual, Dilenmek (Uludağ, 2012: 103).

divanhane: Bu kelime “ Kubbealtı” ile eş anlamlıdır ve genelde bu formda kullanılır.

Dizdar: Kale ağası, kale muhafızı anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Kalenin tüm ahvalinden dizdar sorumludur. Dizdara hüküm gönderilir, doğrudan doğruya tebliğ olunurdu (Pakalın, C.1, 1983: 469).

dükkân: içerisinde öteberi satılmakta olanyer, oda demektir. [Farsça formu ise “dükân”dır.] (Devellioğlu, 2010: 219).

ehl-i hıref: Kumaş dokuyan sanatkârlar (Devellioğlu, 2010: 237).

esnaf şeyhi: Etnaf locasının başkanı.

(<http://ne-demek.net/anlam%C4%B1/esnaf-%C5%9Feyhi-ne-demek.html>,

2016)

ferace: Kadınların tesettür amacıyla giydikleri üstlüktür. Yine tesettür için giyilen çarşaftan önce kullanılmış bir tür giysidir. Feraceler çeşitli kumaşlardan yapılmaktadır. Bunlar, sof, çuha, (sonraları ise) fantezi kumaştır. Sade çeşitleri mevcut olduğu gibi işlemeli olan modelleri de mevcuttur. Söz konusu bu işlemler yakalarda ve ceplerde olurdu. Genellikle bol bir yapıda olmasıyla birlikte dar kalıp olan modelleri de mevcuttur. Renk olarak da genellikle koyu renk tercih edildiyse de bir ara al da moda olmuştur. Kibarlar çoğunlukla bu renkte ferace tercih etmişlerdir. Ayrıca kibarlarla kibarlık taşıyanlar şemsiye ve eldiven de kullanırlardı. Şemsiyeler türlü renkte olurdu. Ferace siyah veya koyu renk ise şemsiye de koyu, açıksa şemsiye de açıktı. Ferace yirminci asrın başlarına kadar giyilmiştir (Pakalın, C.1. 1983: 601-602).

gazelhan: Musiki şinaslardan (musiki bilenlerden) fasıl arasında gazel okuyanlar için kullanılır bir tâbirdir. Gazel okuyan demektir (Pakalın, C.1, 1983: 654).

hakîr: 1. İpekli kumaş 2. Kumaşın parlak, ipek yollarına verilen isim. (Devellioğlu, 2010: 361).

halkârî: Altın ve yıldızla yapılan oymalar, yazılar ve nakışlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna “ halkâr” da denir (Pakalın, C.1, 1983: 712).

hamam: Yıkanılan yer demektir (Ayverdi, C.2, 2006: 1162).

hân: Kervansaray

hasenât: İyi ve hayırlı işler, iyilikler (Devellioğlu, 2010: 385).

hâss: 1.mahsus (ait olan) 2. Halis, saf 3. Hükümdarın kendisine mahsus olan. 4. tar. : Osmanlı İmparatorluğu’nda ki eski devirlerde, yıllık geliri yüz bin akçeden üstte olan ve devletin büyüklerine ayrılmış arâziye verilen isim (Devellioğlu, 2010: 387).

hatîb: 1. Câmide hutbe okuyan. 2. Düzgün ve güzel konuşan kişi. (Devellioğlu, 2010: 391).

Haydaroğlu Mehmed (ö. 1058 / 1648) : Celâli reislerinden. Kara Haydar ismiyle bilinen eşkıyanın oğludur. Kara Haydar, Veziriazam Kemankeş Mustafa Paşa

döneminde Uluborlu'da ki Veli Baba Tekkesi'nde öldürülmüştür. Haydaroğlu Mehmet de babasının intikamını almak amacıyla eşkıyalığa başlamıştır. Eşkıyalığa başlamasında babasının rolü büyüktür. Aynı zamanda eşkıyalığa başlamasının bir diğer sebebi de istediği makama gelememesi, bu makamı elde edemeyişidir. Söz konusu bu makam ise Hazerpâre Ahmed Paşa'dan istenilen sancak beyliğidir. Haydarpğlu Mehmed Afyonkarahisar'ı yağmalar ve Isparta'ya geçer. Uzun uğraşlar netice verir ve yakalanan bu eşkıya İstanbul'a getirilir. Ardından Parmakkapı'da idam edilmiştir. Seyahatnâme yazarı Evliyâ Çelebi Haydaroğlu Mehmed'i görmüştür ve kendisi hakkında Anadolu'da binlerce insanı rahatsız ettiğini kaleme almıştır (Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.17, 1998: 36).

hayrât: 1. Amacı sevap kazanmak olan ve bu amaç doğrultusunda yapılan hayırlı işler. 2. Sevap kazanmak amacıyla kurulan müessese (Devellioğlu, 2010: 400).

hisâr: 1. Kale 2. Kuşatma, etrâfını alma (Devellioğlu, 2010: 427).

hücre: 1.göz, odacık 2. canlı varlıkların (dokuların, organların) en küçük yapısı (Devellioğlu, 2010: 445).

hücre: Boyutları küçük şekide dizayn edilmiş olan yaşama birimidir. Türk-İslâm mimarisi kapsamında değerlendirilir. Ayrıca duvar veya pâyelerin içi oyulmuş bir nevi dolap da hücre olarak anlandırılmıştır (Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.18, 1998: 455).

iç kale: Küçük kalelerdir. Bu küçük kaleler, büyük kalelerdeki duvarlarla (sûr) çevrilmiş şehir ve kasabaların bazılarının ortasında, en yüksekte yer alır. İç kale“ bâlâ hisar” olarak da geçmektedir. Bâlâ hisarlar düşmanın surları geçmesi durumunda veya şehirde bir isyan zuhûrunda hükümdar veya kumandanın çekilip müdafaa etmesi için yapıldı. Bunlara öz Türkçe'de erek denir.”(Pakalın, C.2, 1983: 28).

imam: Önde bulunan ve kendisine iktida olunan mânasına gelen bu tâbir ıstılah olarak Hazret-i Peyhamber'e niyabeten âimme'nin reisliğini haiz olan zat demektir. Bu zata “İmam-ül-Müslimîn” denir.

İmam; başına yeşil çuhadan müdevver şekilde kalafat üzerine beyaz sarık sarar, arkasına dar kollu kırmızı cüppe, bunun altına sewayi entari, bacağına dövme şalvar, ayağına da mavi mest pabuç giyerdi. Mushaf-ı şerif koymağa mahsus cüz kesesini de

boynuna asardı (Pakalın, C.2, 1983, 59).

imaret: Osmanlılarda medrese öğrencilerine ve fakir, yoksul, muhtaç kişilere yiyecek verme amacı ile kurulmuş olan hayır kurumuna verilen isimdir. İmaret aynı zamanda imarethâne şekliyle de bilinmektedir. Kelime anlamı ise imar edilmiş, inşa edilmiş demektir. Bu inşa edilen anlamının içine cami, medrese, mescit, dârüşşifâ, dârülit’âm, muvakkithâne, aşevi, kervansaray, tabhâne, türbe gibi yapıların tamamı girdiği gibi sadece aşhane için de kullanılagelen bir kelimedir (Pakalın, C.22, 1983: 219).

irem: Âd kavmi zamanında, cennete benzetilerek yapılan bir bahçedir. Bu bahçe Şeddâd tarafından yaptırılmış olup Şam ya da Yemen’de bulunmuş olduğu söylenir. İrem-i zâtü’l- imâd: Şeddâd’ın asma bahçesinden kinâye [sütunlarının çok olmasından kinâye] (Devellioğlu, 2010: 512).

Kur’an-ı Kerim dışındaki diğer kutsal kitaplarda bu şehirden ve halkından bahsedilmez. Kur’an-ı Kerim de⁵⁴ “(Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hûd’un kavmi) Âd’e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem’e, vadide kayaları oyan (Salih’in kavmi) Semûd’a, kazıklar sahibi Firavun’a ne yaptığını görmedin mi?”

kâa: Divanhane, yazlık sofa yerinde kullanılan bir tâbirdir. < Lehçe- i Osmani> de << hanelerde tarz-ı mahsus divanhane, yazlık sofa>> suretinde izah olunmuştur. <<Şam evlerinde yüksek tavanlı ve zemini mermer döşeli büyük salon nevinden müzeyyen oda>> demek olduğu yazılı bulunan “Sanat Ansiklopedisi’nde (kaa maddesi) şu izahatta verilmiştir: < Ekserisinin ortasında bir havuz vardır. Oturulan kısım eyvan şeklinde olup zeminden biraz yüksektir. Alçak olan kısma atebe tâbir olunur. Bu kısmın tavanı ekseriya daha yüksekçedir. Kaaların pencereleri umumiyetle yukarıya ve tavana yakın olarak açılır. Kaaların dört tarafı duvarla kapalı olup evin diğer kısımları ile kaanın irtibatını temin için bu duvarlara kapı açılmıştır. Kaaları eyvanla karıştırmamalıdır. Eyvanların önü bahçeye açık olur.> (Pakalın, C.2, 1983: 112).

kadı: Kaza işlerine bakan memura verilen unvandır (Pakalın, C.2, 1983: 119).

kâr-gîr: 1.Tuğladan ya da taştan yapılmış olan bina (Devellioğlu, 2010: 564).

⁵⁴ Kur’an, 89. Fecr Sûresi, Ayet 6, 7, 8, 9, 10.

kerpiç: 1. Tuğla gibi kalıplara dökülerek güneşte kurutulmuş samanlı balçık, çiğ tuğla. 2. Kerpiçten yapılmış (Ayverdi, C.2, 2006: 1651).

kethüda: Büyük devlet adamlarıyla zenginlerin işlerini gören adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında “ kâhya” denilirdi (Pakalın, C.2, 1983: 251).

kıssahan: Eskiden halk arasında, konaklarda ve saraylarda kıssa, hikâye ve masal anlatan halk sanatkârlarına verilen addır. Arapça kelime olan kıssa ile Farsça kökenli hân (okuyan / anlatan) kelimelerinden meydana gelmiştir (Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.25, 2002: 501).

kontuş: 1. En üste giyilen elbise, kollu yelek. 2. Ferace (<http://ne-demek.net/anlam%C4%B1/kontu%C5%9F-ne-demek.html>, 2016).

koyak,-ğı: İki dağın arasında kalmış büyük çukur (Türkçe Sözlük, 2005: 1224).

kösele: 1. Büyükbaş hayvanların ayakkabı, çanta, koşum vb. yapımında kullanılan işlenmiş derisî. 2. sıf. Köseleden yapılmış: “Kösele ayakkabı.” “Kösele tulum.” (Ayverdi, C.2, 2006: 1767).

kubbe: Tepesi yuvarlak bina, yarım küre şeklinde tavan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sanat Ansiklopedisi’ndeki tanımı şöyledir: “ Aşağı çevrilmiş bir yarım küre şeklinde üstü yuvarlak veya çok satırlı bir mahrut biçiminde örtü. Kubbelerin dahile gelen kısmına iç kubbe, dış tarafına dış kubbe denir. Bunların muhtelif şekilleri olur. Türkistan ve Anadolu’da kubbeli mezar binalarına yani türbelerine kümbet tâbir olunur. Kümbet tâbiri de kubbe mânasına gelirse de bu tâbir kubbelerin dış şekillerini ifade eder ve kubbelerin iç tarafı mânasına gelmez.” (Pakalın, C.2, 1983: 305).

kubbealtı: Osmanlı’da vezirlerin toplandığı mekana verilen isimdir. Kubbealtı İstanbul Topkapı Sarayı’nda yer alır. Üstü kubbeli olan bir daire olduğu için bu isim verilmiştir. Vezirler, divan günlerinde kubbealtında toplanmaktadırlar. (Devellioğlu, 2010: 602).

külah: Derviş başlığı, serpuş, sikke (Uludağ, 2012: 224).

maârif: Maârif kelime anlamı olarak bilim, bilgi anlamlarına gelmektedir. (Devellioğlu, 2010: 641).

mağara: Mağaralar yer altında ya da yer üstünde mevcut olan oyuklara, inlere, kovuklara verilen isimdir (Ayverdi, C.2, 2006: 1893).

mahbûbe: Hubb kökünden türemiş bir kelime olup muhabbet olunmuş, sevilen, sevilmiş kadın manalarına gelmektedir. Eski Türk Edebiyatı'nda sıkça geçen bir kelimedir (Devellioğlu, 2010: 651).

mahzen: 1. Yer altı deposu, depo, ambar 2. Devlete âit kıymetli şeylerin saklandığı yer (Ayverdi, C.2, 2006: 1912).

mansıb: Arapça bir isim olan bu kelime nasb'dan türemiştir. Rütbe, makam, devlet hizmeti anlamlarına karşılık gelir (Devellioğlu, 2010: 669).

mazı: Eskiden kullanılan bir tür tarım aleti olan kağnılardaki tekerleklerin birbirine bağlanmasına yardımcı olan kalın uzunca birağaç ya da dingil (Ayverdi, C.2, 2006: 1963).

medrese: İçerisinde öğrencilerin ders gördüğü, ders verilen yer anlamına gelmektedir. Hatta bugünün üniversitesi yerine de kullanılabilecek, onu karşılayan bir kelimedir. İslâm dünyasında ilk medreseyi Nisabur hâkimi Emir Nasr B. Sebüktekin yaptırmıştır. Bu zat Hicrî 425 (1033) nisanında Nisabur'da Medrese-i Nâsırî'yi yaptırmıştır, idamesi için de birçok emlâk vakfeylemiştir. İslâm'da ilk medrese inşasını Nizam-ül Mülk'e isnat edenler ve ilk medresenin Medrese-i Nizamiyye olduğunu söyleyenlerde vardır. Osmanlılardan ilk medreseyi yaptıran Orhan Gazi ise de ilmiyenin kısmen mevcut teşkilâtını, müderris ve kadıların meratip silsilesini bir kat daha intizama sokan Fâtih Sultan Mehmet'tir (Pakalın, C.2, 1983: 436).

mescid: Caminin küçüğüne verilen addır. Mescid, Arapça secde edilecek, namaz kılınacak yer demektir (Pakalın, C.2, 1983: 488).

mihrap – mihrab: 1. Cami ya da mescitlerdeki kible duvarlarında yer alan yapıdır. Bu yapı girintidir ve yüksekçe bir boyu vardır. Namaz kıldırın imam mihrabın önünde durmaktadır. Câmî ve mescitlerde esas durak olan mihrap çok sağlam yapıldığı için çok defa câmî ve mescit yıkılsa bile mihrâbı yerinde durur (Ayverdi, C.2, 2006: 2096).

minare: Müezzinlerin ezan okuması ve okunan ezanın çevreden rahatça duyulabilmesi için câmîlerle birlikte yapılan bir, iki veya üç şerefeli, zarif yapılı, yüksek

kulelerden her biri (Ayverdi, C.2, 2006: 2077).

minber: Camilerin içerisinde yer alan bu yapı, mihrabın hemen sağında kalmaktadır. Bir tür kürsü olan bu yapı merdivenlidir. Bilhassa cuma günlerinde, bayramlarda vaiz minbere çıkarak cemaate hutbe okumaktadır (Ayverdi, C.2, 2006: 2104).

misâfirhâne – müsâfirhâne: 1. Misâfir kabul edip ağırlamak için ayrılmış veya yapılmış yer. 2. Yolcuların konakladıkları han, kervansaray vb. yer (Ayverdi, C.2, 2006: 2083).

muhaddis: Hz. Peygamber (s.av)’in sözlerini ve davranışlarını içine alan hadis ilmiyle uğraşan kişilere verilen isimdir (Devellioğlu, 2010: 775).

muhibb: 1. Seven, dost manalarına geldiği gibi erkek adı olarak da kullanılır (Devellioğlu, 2010: 783).

mutasarrıf: sarf kökünden gelmiş olup tasarruf eden manasına gelmektedir (Devellioğlu, 2010: 806).

müderris: Ders verme yetkisinde olan kişilere verilen isimdir. Günümüzde kullanılan profesör unvanını da karşılamaktadır (Devellioğlu, 2010: 827).

müfessir: Açıklanmaya ihtiyacı olan birtakım bilgileri açıklayan, onları genişlerek anlamını çıkaran demektir. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’i yorumlayan alimlere de müfessir denmektedir. (Devellioğlu, 2010: 831).

nakîbü’l- eşrâf: Hz. Peygamber’in soyundan olanların işlerini görmek amacıyla içlerinden hükümetçe tâyin olunmuş memura verilen isimdir (Devellioğlu, 2010: 940).

nefer: Tek kişi, bir adam manalarına geldiği gibi rütbesi bulunmayan askerler için de kullanılan bir isimdir (Devellioğlu, 2010: 957).

pâyе: 1.rütbe, dere. 2. basamak, merdiven basamağı. 3.astr. İkizler’in bir yıldızıdır, Cevza burcu (Devellioğlu, 2010: 1001).

post: Hayvanların derilerinden oluşan bir tür sergidir. Bu sergi, oturulacak yere serilen minder olarak ya da seccade olarak kullanılır. Aynı zamanda bu kelimenin tasavvufta da karşılığı vardır. Tasavvufta bir tür makamı, rütbeyi temsil etmektedir.

Örneğin Mevlevî tarikatında kırmızı post Sultan Veled makamını temsil etmektedir (Uludağ, 2012: 288).

rind: Zahit'in tam tersi olan rindler, ilim irfan sahibi, bilgili ve görgülü oldukları halde halktan biriymiş gibi görünmekte ve yaşantı olarak gayet sade, tevekkül dolu olduklarını düşünen bir yaşantı seçmişlerdir. Rinler, gelenek ve göreneklere, toplumun genel-geçer kurallarına, halkın kendileri için söylediklerine kulak asmadan yaşamlarını gönüllerine göre sürdürmektedirler (Uludağ, 2012: 297).

sahtiyân: 1. Serpilerek cilalanan ve boyanan deri 2. s. Bu deriden yapılmış [aslında “sahtyân”dır]. (Devellioğlu, 2010: 1067).

samur: 1. Küçük bir hayvan (Martes zibelilina) olan bu tür Kuzey Avrupa'da yaşamaktadır. Bu hayvanın özelliği ise tüylerinin inceliği ve yumuşaklığıdır. Samur, bu özelliklerinden dolayı avlanan bir hayvandır. 2. Bu hayvanın postundan yapılmış olan (Türkçe Sözlük, 2005: 1694).

sancak: Her ordu bir devlete bağlıdır. Orduların bağlı bulunduğu devleti temsil için kullandıkları bayrağa verilen isimdir (Pakalın, C.3, 1983: 116).

saraçhane: At takımı ile eyer yapan ve deriden eşya imal edilen esnafın yer aldığı çarşının adına denir (Pakalın, C.3, 1983: 127).

sarık: Kavuk, külah, börtük, fes ve emsali başlıklar üzerine sarılmakta olan şalve tülbente verilen isimdir. Kelimenin Arapça'da ki kullanılış şekli “amame”dir. Sarılma şekline göre çeşitli isimler almıştır. Bunlar; burma sarık, dağdağan sarık ve silme sarıktır (Pakalın, C.3, 1983: 129).

sarnıç: 1. Yağmur sularını biriktirmek ve gerektiğinde kullanmak amacıyla genellikle taştan çeşitli büyüklüklerde yapılmış yer altı deposu 2. Gemilerde bulunan tatlı su deposu. 3. Akaryakıt taşıyan gemilerde içine petrol konulan bölmelerden her biri. (Ayverdi, C.3, 2008: 2717).

serây: 1. Sarây 2. Büyük konak. 3. Hükûmet Konağı (Devellioğlu, 2010: 1097).

sicil: Divan-ı Hümayun, Şer'î mahkeme, Nüfus kayıtları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sicillât suretinde cemilenir (Pakalın, C.3, 1983: 210).

sof: İnce keçi kılından şal gibi dokunan bir nevi kumaş adıdır. Kalın sof, ince

sof, muhayyer, mevceli nevilerinin yanı sıra, yapıldığı şehre göre de Ankara sofı, Bağdâd sofı adını da alır. En muteber ve meşhur olanı Ankara sofudur. Eski zamanlarda Ankara'ya Engüri denildiği için, vesikalarda “Engüri sofı” diye geçer (Pakalın, C.3,1983: 241).

şâh-nişîn: Odanın dışarıya / sokağa doğru uzanan çıkıntı kısmına denir (Devellioğlu, 2010: 1139).

şeddâdî: Büyük ve sağlam yapılar şeddâdî olarak nitelenir (Devellioğlu, 2010: 1147).

şehbender: Osmanlılarda başlarda tüccarların aralarındaki anlaşmazlığı çözmekle görevli memur iken daha sonrasında konsolosluğa dönüşen dış temsilcinin ünvanı olmuştur (Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.38, 2010: 424).

şerif: 1. Şerefli, kutsal, mübarek. 2. Soylu olan, temiz. 3. (a.s.c. : şürefâ) Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere ve Mekke emirlerine verilen bir ünvan. 4. i. Erkek ve kadın adı [müen. “şerîfe”] (Devellioğlu, 2010: 1157).

şeyh: 1. Yaşlı, bey, önder, kabilenin başkanı. 2. (a) Nefsinden fâni, Hak'ta baki veli; Hak dostu. (b) Taliplere rehberlik etmek ve talipleri doğru yola iletme özelliğine sahip olan insan-ı kâmil; rehber; delil; mürşit (Uludağ, 2012: 334).

şeyhülislâm: Kelime anlamı “yaşlı kişi, bilge ve reis”dir. Osmanlılarda var olan ilmiye sınıfının başında yer alan alimin ismidir. X. yüzyılın ikinci yarısında zuhur etmiş olan bu kelime, İslam dünyasındaki önde gelen alimlere, ulemalara, sûfilere verilen bir ünvanıdır. Sonraki zamanlarda “alimlerin en kıdemlisi, reisi” manasını da kazanmış ve bir unvan şeklinde kullanılmıştır (Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.39, 2010: 91).

tabakhane: Hayvan derilerinden meşin, kösele yapılan yer, imalâthane hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü iş yapanların Arapçası olan debbağ dilimizde tabak şekline sokulmuş ve o türlü iş yapılan yerlere de tabakhane denilmiştir (Pakalın, C.3, 1983: 368).

takva: 1. Korkma, endişelenme, kaygılanma; dikkatli davranma, sakınma, korunma. 2. Tas. a) Allah'a boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsinin uzaklaştırarak korunmak. b) Takva, insanın, kendisini Allah'tan

uzaklaştıran ne varsa onlardan uzak durmasıdır. c) Takva çokluk aleminden sakınmaktır. d) Takvanın zahiri, hududu muhafaza; bâtını, ihlas ve niyettir. e) Takva helal, mübah ve bir de şüpheli hususlarda söz konusu olur. Farzları ifa, haramları terk takva değildir. Takva dinin bütün hükümlerini eksiksiz ve sürekli olarak titiz bir şekilde uygulamaktır. f) Takva sahibi olmak, ama takva sahibi olduğunu hatır ve hayalden bile geçirmemek esastır. Takva sahibi olduğunu sanan, takva sahibi değildir. Takva, kişinin kendini kimseden üstün görmemesidir. Takva sahibi olana takî (tükâ, etkiyâ) ve muttakî denir. İslam nazarında en üstün insan en fazla takva sahibi (faziletli) olan kimsedir. Müftülerin fetvasına, kadıların hükmüne göre caiz olan bazı hususlar takva esasına göre caiz olmaz. Takva dini hükümlerin disiplinli, düzenli, devamlı, samimi ve ciddi bir surette, dikkat ve özenle uygulanması, en küçük bir ayrıntının bile göz ardı edilmemesidir. Takva tasavvufun temelidir (Uludağ, 2012: 342).

tekke: Tarikat ehlinin ve de dervişlerin toplandığı meclise verilen isimdir. Burada toplanan cemaat, halife ve şeyh önderliğinde zikir ve ibadet ile meşgul olurlar. Nefislerini terbiye edip hem ruhi olarak hem de ahlaki cihette olgun ve yetkin bireyler haline gelirler.

Tüm tekkeler aynı özellikte imar edilmemiştir. Bazı tekkelerde cemaate dahil olan dervişler uzak yerlerden gelirler. Dolayısıyla onların tüm ihtiyaçları giderilecek şekilde dizayn edilen tekkeler vardır. Bazıları ise yukarıda anlatılan tekkeler gibi olmayıp sadece haftanın ya da günün belli kısımlarında insanların toplanıp zikir ve sohbet ile hemhal oldukları bir yerdir (Uludağ, 2012: 350-351).

tezhîb: Bir tür süsleme sanatıdır. Altın sürme ya da yaldızlama da denir. Tıbbi olarak ise çürümüş olan dişlerin altınla doldurulup bir nevi dolgu yapılmasıdır (Devellioğlu, 2010: 1289).

tımar: Geçimlerini ve hizmetlerine yönelik masrafları karşılamak için bir kısım asker ve memurlara, hizmetleri ölçüsünde muayyen bölgelerden tahsis edilen ve senelik geliri 20000 akçadan fazla olmayan gelirler tımarı oluşturur.

tuğ: Bayrak ya da sancağa benzeyen bir alamettir. Tuğlar, Türk devletlerinde askeri ve siyasi otoriteyi temsil etmektedir. Bir tür bağımsızlık ve hükümlerlik anlamı taşır.

Kaynaklarda tuğun şekli şu şekilde tarif edilir; tepesine at kuyruğu bağlanan, uç tarafına altın yaldızlı top geçirilen mızrak türünden bir alamettir (Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.41, 2012: 330).

türbe: 1. Toprak, hâk. 2. tas. Yatırların ya da ermişlerin kabirlerinin bulunduğu ziyaret yeridir. Üstü kapalı bir mekan olarak dizayn edilmiştir. İnsanlar türbelere adaklar adayıp türbede yatan kişinin hatırına dualarının kabul edilmesi için namaz kılarlar, dilekler dilerler (Uludağ, 2012: 361).

türbedâr: Türbeyi bekleyen (Uludağ, 2012: 362).

ulemâ': Âlimler, ilim sâhipleri, * bilginler. [evvelce müderris, kadı gibi ilmiye mensularına denilirdi] (Devellioğlu, 2010: 1303).

ülfet: 1. Dostluk, arkadaşlık, kaynaşma 2. tas. samimi olmak, insanlarla ahabplık etmek yani iyi geçinmek, ihtilaf halinde olmamak (Uludağ, 2012: 367).

verâ': Takva. Dinde haram ve mekruh olan şeyleri terk ettikten sonra haram ve mekruh oluşu şüpheli olan hususları ve helâl ve mübahların ihtiyaçtan fazlasını da terk etmek. Zerre kadar da olsa, kimsenin hakkını üzerine geçirmemek (Uludağ, 2012: 379).

yeniçeri: Osmanlı Devleti ordusunun 14. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve II. Mahmud zamanında 1826'da kaldırılan piyâde sınıfına verilen isimdir (Ayverdi, C.3, 2008: 3450).

zeâmet: Osmanlı toprak düzeninde dirlikler üçe ayrılmaktadır, bunlardan birisi de zeamet (diğer ikisi has ve tımar)tir. Geliri 20 bin akçadan 100 bin akçaya kadar olan dirliklere denmektedir. Zeametleri tasarruf edenler ise zâim olarak adlandırılmaktadır. Zeâmet sahipleri 20.000 akçayı kendilerine ayırdıktan sonra, geriye kalan her 3.000 akça için bir atlı asker (cebelü) yetiştirirlerdi (Bulduk, 2013: 225).

SÖZLÜK

-A-

âbâdan: Mâmur, şen, imâr edilmiş.

âbdâr: 1. Parlak 2. Sağlam vücutlu 3. Su veren hizmetçi.

âb-ı hayât: Ebedi hayata sebep olan hayat suyu (diye tabir edilen) bu kelime, edebiyatta “çok güzel ifade, lâtif söz, parlaklık, letafet” manalarında geçer.

add: Hesaplamak, saymak, sayılmak, itibar etmek.

âfâk: 1. Ufuklar, yerle göğün birleştiği gibi görünen uzak daire 2. Etraf, cihetler.

âfifâne: İffetlice, temiz olarak.

akçe: Küçük gümüş para.

alemdâr: Bayrağı veya sancağı taşıyan, bayraktar, sancaktar.

ale's- sabâh: Erkenden, sabahın ilk saatlerinde.

âlî: Büyük, yüksek, şerif, celil, aziz olan.

âmm: Herkese ait, hususi ve bazılarına mahsus olmayan, umumi.

ankâ: 1. İsmi olup cismi bilinmeyen bir kuş, çok büyük olduğu anlatılır. Zümrüd-ü Anka ve Simurg gibi isimlerle de anılır. 2. Zahmet, meşakkat.

ârâste: 1. Bezenmiş, süslenmiş 2. Çarşının bir esnafa mahsus kısmı 3. Vaktiyle ordu çarşısı, ordugâhta kurulan seyyar çarşı.

âsa: Değnek, sopa, baston.

âsân: 1. Kolay, suhuletli, yesir 2. Bükülmüş ipin her katı.

aselî: 1. Bal gibi sarı renkte olan 2. Yahudilerin ayırt edilmek için, omuz başlarına taktıkları sarı kumaş parçası.

âsitân: Kapı eşiği, dergâh, tekke.

âsumân: Gökyüzü, sema, felek.

aşiren: Onuncu olarak, onuncu derecede.

aşr: 1. On 2. Kur'an-ı Kerim'de on âyet mikdarı kısım.

aşıyan: Ev, oturulan yer, mesken.

atebe: Basamak, beşik.

atik: 1. Berrak, saf, temiz 2. Çabuk davranan, atik.

âyende: Gelen, geçici.

ayş u işret: Yiyip içme.

azîm: Büyük, yüce.

-B-

ba'dehâ: Bundan sonra, ondan sonra.

bâ'id: 1. Uzak, ırak 2. Umulmadık.

bâlâ: Yüksek, yukarı, yüce.

bâm: Dam, çatı, kubbe, kemer.

bây: Bey, mir, emir, zengin.

bâzâr: Alışveriş yeri, pazar, üstü açık yer ki, her gün veya belirli günlerde herkes satacağını oraya çıkarıp pazarlıkla veya açık artırmayla satar.

bender: Ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi, büyük iskele.

bennâ: Mimar, usta, kalfa, her türlü bina yapan, yapıcı.

besatin: Bostanlar.

bezl: Bol bol verme, esirgemedi vermek.

bezzâzistân: Esnaf çarşısı, bedesten.

bî-mecâl: Mecalsiz, halsiz, dermansız, zayıf.

bîrûn: Dışarı, harici, dış.

bîsât: Döşek, döşeme, kilim, minder.

bî-tâb: Yorgun, takatsiz, güçsüz.

büyût: Beytler, evler.

-C-

câlib: Yan, yön, cihet, taraf, yüksek taraf.

celî: Parlak, açık, Kur'an harfleri ile yazılmış bir çeşit yazı.

cemi': Cümle, hep, bütün, çokluk bildiren kelime, çokluk.

cenûb: Güney, şimalin zıddı olan taraf.

cür'et: Yiğitlik, cesaret, korkmayarak ileri atılmak.

cüvân: cevan, taze, genç.

-Ç-

çâr: Dört, cihâr.

çemenzâr: Yeşillik, çayır.

çîn: Derleyen, toplayan manasına gelmekte olup birleşik kelimeler yapılır. 2. Büklüm, kıvrım.

-D-

dağıstân: Dağlık yer.

dâm: Tuzak, ağ, hile.

dâmen: Etek, kenar, taraf, zeyl, elbise veya dağ eteği.

dâne: 1.Tohum, çekirdek.2.Kurşun, gülle, tâne.

dekâkîn: Dükkanlar.

der-bend: Dağda ve tepede zahmetlerle geçilen yer, dar geçit, boğaz, hudut, kale.

dest: 1.El 2. Kudret, fayda.

destâr: Sarık, imâme, başa sarılan tülbent.

dıraht: Ağaç.

dîde-bân: Gözcü, bekçi, nöbetçi.

dizdâr: Kale muhafızı, kale ağası.

-E-

ebr: 1. Ürkmek, kaçmak 2. Bulut.

efgân: Acı ile bağırp çağırmlar, feryatlar ve istimdat.

efvâh: Menfezler, ağızlar, delikler.

efzûn: Fazla, çok ziyade.

ekâlîm: İklimler, memleketler, mntıkalar.

elhân: Lâhnlr, nağmeler, besteler, ezgiler.

emn ü eman: Korkusuzluk ve emniyet hâli.

emvâl: Mallar.

enderûn: 1. İç, dahil 2. Kalp, içyüz, gönül.

engûr: Üzüm.

erbaa: Dört.

erbâb: Bir işin ehli, ulu, ulvi, sahipler.

esvâk: Çarşılar, pazarlar.

eşkâl: Şekiller, kılık.

evâmîr: Emirler, emredilenler, vazifeler.

evc: Bir şeyin en yüksek derecesi, en yüksek noktası, zirve.

evsâf: Nitelikler, vasıflar.

-F-

ferzend: Yavru, çocuk, veled.

fevk: Üst taraf, yüksek derece, yukarı.

feza: Yıldızlar arasında geniş boşluk, gökyüzü 2. Açık sahra 3. Yerde akan su.

-G-

galat: Hata, yanlış, kaideye uymayan söz .

garb: Güneşin battığı taraf, batı.

gedâ: Fakir, kimsesiz, dilenci.

gûnâ-gûn: Türlü türlü, renk renk, alaca.

gûne: Tarz, gidiş, yol.

gûyende: Söyleyici, söyleyen, kail olan.

-H-

hadd: 1. Hudut, çizgi, sınır 2. Gürültülü bir sesle çağıran 3. Bir şeye tesir ederek iz bırakmak 4. Yol.

hâk: 1. Vasat, vasati, orta 2. Toprak, turab.

hakîr: Küçük, ehemmiyetsiz, kıymetsiz, itibarsız, kudretsiz.

halâs: Kurtulma, kurtuluş, selamete ermek.

hâlî: Hal ile, vaziyet ile, tavra ait.

halkârî: Yazma kitapların sayfa kenarlarını, cilt kapaklarını ve levha yazı çevresini altın yaldızla süsleme sanatı.

hâmûn: Bozkır, büyük sahra, düz ova.

hânende: Okuyan, şarkı söyleyen.

hârâ: Ev ortası.

hasîn: Sağlam, metin, sağlam muhafaza eden.

hasr: 1. Bir şeyi içine alma, yalnız bir şeye mahsus kalma 2. Noksan olmak 3. Keşfetmek 4. Yorulmak 5. Sıkıştırma, kısaltma.

havâtîn: Şerefli kadınlar, hatunlar.

havf: Korku, korkutmak.

havâle: 1. Bir işi veya bir şeyi başka birine bırakma, ısmarlama 2. Görmeyi önleyen duvar gibi perde.

hayrât: Sevap için Allah rızası yolunda yapılan iyilikler, haseneler.

hezâr: 1. Bin (1000), pek çok 2. Bülbül.

hezârân: Binler, binlerce, pek çok.

hırâset: 1. Koruma 2. Bekleme, bekçilik etme, muhafaza etme.

hısn: Kale, hisar, sığınmaya ve korunmaya mahsus sağlam yer.

himmet: Lütuf, yardım.

hudûd: Sınırlar, uçlar, bucaklar.

hutebâ: Hutbe okuyanlar, hatibler.

-İ-

ihâta: 1. Etrafindan çevirmek, kuşatmak, içine almak, kuşatılmak, sarılmak 2. Geniş bilgi ile anlamak, tam kavramak.

ihsân: İyilik, lütuf, bağışlamak.

imâret: 1. Mamur etmek, şenlendirmek 2. Hayrat için fakirlere yemek verilen yer.

intikâl: 1. Bir yerden bir yere nakletmek 2. Göçmek, geçmek.

irs: 1. Ölen yakın akrabadan kalan mal, miras, mülk 2. Bir şeyin artığı.

-K-

kâ'a: Ev avlusu.

kâdim: Başlangıcı olmayan, uzun zamandan beri var olan.

kâmil: 1. Bütün, tam, olgun, eksiksiz, kemalde olan, kusursuz 2. Yaşını başını almış terbiyeli ve görgülü kimse.

kârgîr: Taş veya harçla yapılmış olan.

kârhâne: 1. İş yeri, iş yapılan yer 2. Süt satılan yer, süt fabrikası.

karîb: 1. Çok yakın, yerce ve mekanca uzak olmayan 2. Yakın hısım.

karye: Köy, nâhiyeden küçük olan, insanlarla meskun yer.

kasabat: Kasabalar.

kaşîre: Evinde hapsedilmiş dışarı çıkartılmayan kadın.

kaşî: İran'ın Kaş şehrinde yapılan bir çeşit çini.

kavl: 1. Anlaşma, sözleşme 2. Konuşulan söz, söz cümlesi 3. İtikad

kebûd: Mavi gök rengi.

kefere: Kafirler.

kehkeşân: Samanyolu, saman uğrusu.

kezalik: Bunun gibi, böylece, bu da böyle.

kudât: Kadılar, şeriat kanunlarıyla hâkimlik edenler.

kûh: Dağ.

kura: Karyeler, köyler, kasabalar.

kurb: Yakında oluş, yakın olmak.

kûşe: Köşe.

-L-

lecûc: 1. Pek inatçı ve hasım olan 2. Suyu çok olan yer.

-M-

mâ'adâ: Başka, fazla, bundan gayrı.

mâbeyn: 1. Aradaki şey, iki şeyin arası 2. Haremle selamlık arasındaki oda 3. Padişah yakınlarının bulunduğu oda.

mahbûbe: Sevilmiş veya sevilen kadın, muhabbet edilen kadın veya kız.

mahûf: Korkulu, tehlikeli.

maksûre: Câmilerde etrafı parmaklıkla çevrilmiş biraz yüksekçe yer.

makûle: Takım, çeşit, kategori.

mâlik: 1. Sâhib, malı elinde bulunduran, bir şeyin mülkiyetini elinde tutan 2. Her şeyin sahibi olan Allah.

ma'mûr: İmar edilen, tamir edilmiş.

mansıb: Devlet hizmeti, memuriyet, bünyad, merci.

mastûr: Çizilmiş, yazılmış.

mâ-tekaddem: Geçmiş zaman, mazi.

mebzûl: Bol, çok sarf olunan, ucuz.

mecma': Toplanılacak yer, kavuşulan yer.

medfûn: Defnedilmiş, gömülmüş.

mekful: Kefil olmuş veya kefil olunmuş.

mekşûf: Keşfolunmuş, meydana çıkarılmış, açık, belli.

memdûhât: Medhedilecek ve övülecek şeyler.

memhur: Mühürlenmiş, damgalanmış.

menâkıb: Menkıbeler, hayat hikâyeleri.

menzil: 1. İnilen yer, konulacak yer 2. Dünya, ev 3. Mesafe.

merhale: 1. Menzil, konak 2. Derece, kademe.

mesâ: Öğleden güneş batıncaya kadar ki vakit, akşam vakti.

mesâcid: Mescidler, namazgâhlar, küçük namaz yerleri.

mesdûd: Seddelmiş, kapatılmış, hududlanmış.

mesiregâh: Seyir yeri, seyrangâh.

mestûr: Örtülmüş, setredilmiş, gizlenmiş.

meşâyah: Şeyhler, pirlar, ihtiyarlar.

mezâri: Tarlalar, bostanlar, ziraat olunacak yer.

mezkûr: Zikri geçen, zikredilmiş, evvelce bahsi geçmiş olan.

mihmân: Misafir.

mu‘attal: Tatil edilmiş, kullanılmaz olmuş, terk edilmiş.

mudhik: Güldürücü, güldüren, maskaralık ederek halkı güldüren.

muğber: 1. Gücenmiş, darılmış, küskün 2. Tozlanmış, tozlu.

muhtasâr: Az, kısa, uzun olmayan.

musannâ‘: 1. Sonradan yapılmış, sanatla ve düzgün yapılmış olan, sanatkârane yapılmış olan, usta elinden çıkmış olan 2. Uydurulmuş, yapmacık.

mutasarrıf: Tasarruf hakkı ve salâhiyeti olan, tasarruf eden, bir işi kendi isteğine göre idâre eden, bir malın sahibi, eskiden vilayetten küçük olan sancağın en büyük idâre âmiri.

mutrîb: Çalgıcı, çalgı çalan, şarkıcı, şarkı söyleyen, hânende.

muttasıl: Bitişik, aralıksız, fâsılasız, hiç durmadan ittisâl eden, ulaşan, kavuşan.

mübâşeret: 1. Bir işe girişmek, bir işe başlamak 2. Karşılaşmak 3. Temas etmek.

mübîn: 1. Açık, aşikâr, ayân kılan, beyan ve izah eden 2. Dilediğine doğru yolu gösteren.

mücavir:1. Komşu 2. Bir mâbed veya tekke yakınında çekilip oturan3. Yurdunu terkederek zamanını Haremeyn-i Şerifeyn'de ibadetle geçiren.

müdevver: Yuvarlak, değirmi halde olan, döndürülmüş.

müferrih: Ferahlık veren, ferahlandıran, ferahlatıcı, iç açıcı.

müfid:1. İfâde eden, meramı güzel anlatan 2. Mânalı, mânidâr 3. Faydalı, faydayı mucib olan.

mükellef: 1. Bir şeyi yapmaya mecbur olan, vazifeli, muvazzaf 2. Mükemmel hazırlanmış, külfetle süslenmiş olan.

mülebbes: İltibaslı, karışık.

münakkaş: Nakışlı, süslü, nakşedilmiş, işlemeli, resimli.

münevver: 1. Kur'anî ve imanî eser okumakla ve ibadet ve tatla nurlanmış, nurlandırılmış, ışıklı 2. Uyanık, intibaha gelmiş, imanî ve islâmî tahsil ve terbiye görmüş 3. Parlatılmış.

münhedim: Yıkılmış, inhidam olmuş, harab olmuş.

mün'im: Nimet veren, yedirip içiren.

mürgan: Kuşlar.

mürtefi': İrtifâ eden, yükselen, yükselmiş, yüce.

müselmân: Müslüman.

mütecâviz: 1. Hücüm eden, tecavüz eden, haddi aşan, geçen 2. Sataşan, saldıran 3. Çok, fazla.

müzehheb: Yaldızlanmış, yaldızlı, altın sürülmüş.

müzeyyen: Bezenip süslenmiş, ziynetli.

-N-

nâb: 1. Katıksız, halis, saf 2. Oluk 3. Berrak.

nâhiye: 1. Yan taraf, kenar, civar, çevre 2. İdari taksimatta kazadan küçük, köyden büyük olan yerleşim merkezi.

nâle: İnilti, figan.

nâs: 1. İnsanlar 2. Iraklık, uzaklık.

nasârâ: Hristiyanlar, Nasraniler, Hz. İsa'ya ilk önceleri Nâsıra Karyesindeki ahali yardım ettiklerinden, onlara "Nasara" ismi verilmiştir.

nâzır: 1. Nazar eden, bakan 2. Bir idarenin veya dairenin umur ve işlerine bakan en büyük memur.

neferât: Neferler, askerler, erler.

nevâhî: Taraflar, yanlar, nahiyeler.

nevbet: Nöbet, sıra, sıra ile görülen iş.

nısf: Yarım, yarı.

nigehbân: Gözcü, gözetici, bekçi.

nigîn: 1. Mühür, hatem 2. Yüzük.

nısvân: Kadınlar, nisalar.

nûş: 1. İçen, içici 2. Tatlı şerbet gibi içilecek şey 3. Zevk ve safâ.

nümâyân: Görünen, aşıkâr olan, gözükücü olan, parlayan.

-P-

pâsbâni: Bekçilik.

pâye: 1. Rütbe, derece 2. Merdiven ayağı 3. İlim sahibi olanların bir derecesi.

pinhân: Gizli, saklı, mahfî, mestur, müstetir.

pûşîde: Örtü, gizli.

pür-envâr: Çok parlak, çok nurlu.

-R-

râh: 1. Yol, tarz, usûl, mezhep 2. Zan, sanma, kaygı, keder.

rasas: Kurşun, kalay, lehim.

renc: 1. Sıkıntı, zahmet, eziyet, ağrı 2. Öfke, gazab, hışım.

revende: 1. Gelen, gidici 2. Çok yürüyen.

rind: Kalender, aldırışsız, dünya işlerini hoş gören.

ruhâniyyet: 1. Yalnız ruhtan ibaret olan şeyin hali, ölmüş bir kimsenin devam etmekte olan ruhi kuvveti 2. Ruhanilik.

ruy-i zemîn: Yeryüzü.

-S-

sâdıkân: Sadıklar, sadık dostlar.

sahîh: 1. Hâlis, kusursuz, şüphesiz 2. Rükünleri ve şartları tamam olan herhangi bir ibadet ve muâmele.

sahrâ: Kır, ova, çöl.

sa'y: 1. Bir maksadın meydana gelmesi için elden geleni yapma 2. Hızlı yürüme 3. Cür'et etme 4. Ziyaret etme.

sâye: 1. Gölge 2. Himaye, sahip çıkma, koruma.

sebzî: Yeşil renkli.

semâ: Gökyüzü, asuman.

seng: 1. Taş, hacir 2. Vezin 3. Tartı ve temkin 4. Beraberlik.

sengistân: Taşı çok olan taşlık yer.

ser: Baş, tepe, uç, zirve, gaye.

serâb: Şaşkın hâle gelme, çorak yerlerde, çölde sıcak ve ışığın te'siriyle ileride, yakında yahut ufukta su veya yeşillik var gibi görünme hâdisesi.

serâpâ: Bir uçtan bir uca, baştan ayağa kadar.

sernigûn: Baş aşağı olmuş, tersine dönmüş, bahtsız.

subh: Sabah vakti, tan vakti, şafak vakti.

sulehâ: Salihler, salahiyyetli, günah işlemeyen iyi insanlar, ilim ve amelde,

ibadet, taat ve takvada terakki ve teâli eden büyük zatlar.

süknâ: Oturacak yer, mesken.

sülûk: Belli bir gruba girme, bir yolu takip etme, bir tarikata bağlanma, manevi terakki mertebelerinde devam etme.

-Ş-

şâhrâh: Büyük ve işlek yol cadde, şaşırılması mümkün olmayan doğru ve işlek yol.

şam: Akşam, akşam yemeği. "Şe'm, şâm" Arapçada "sol" mânâsına gelir. "Yemen" sağ demek olduğundan Hicaz'a nisbetle sol taraftaki memleketlere Şam, sağ taraftaki beldeye de Yemen ismi verilmiştir.

şark: Doğu, güneşin doğduğu taraf.

şecere: 1. Ağaç, kütük 2. Sülâle, bir soyun bütün fertlerini gösterir cetvel.

şeddadî: Çok büyük ve sağlam yapı.

şerîf: Kutsal, soylu, şerefli, temiz.

şimâl: Sol taraf, sağın ve cenubun zıddı, kuzey.

şinâver: Suda yüzen, yüzgeç.

şu'arâ: Şairler.

şühedâ: Şehitler, şahitler.

şühûr: Aylar, otuz günlük müddetler.

-T-

ta'âm: Yemek, yenilen şey.

tahrîr: 1. Yazmak, yazılmak, kaydetmek 2. hürriyete kavuşturmak.

tahte's-serâ: Toprak altı.

tâ'ife: Hususi bir sınıf meydana getiren insanlar, kavim, kabile, takım.

tarîk: 1. Yol, tarz, usul 2. Bir maksada nâil olmak için icrâsı lâzım olan husus veya bu hususların hey'et-i mecmuası.

teba'îyyeten: Tâbi olarak, uyarak.

temâşâ: Hoşlanarak bakmak, seyretmek, ibretle bakmak.

tenâvül: 1. Bir şeyi alma 2. Yemek yeme 3. Bahşîş ve ihsanda bulunma.

terkîm: 1. Rakamlamak, rakam koymak 2. Nişan eylemek 3. Yazma.

termîn: Onarma, tamir etme.

tevârîh: Tarihler, hadiselerin zuhur zamanını kaydeden kitaplar.

tev'eme: İki kız, ikiz.

tezyîn: Süslemek, bezemek, donatmak.

tîmar: Osmanlı İmparatorluğu toprak düzeninde yıllık geliri yirmi bin akçeye kadar olan topraklardan alınan vergi.

tuğlu: Tuğu olan, bayraklı, sancaklı.

tuyûr: 1. Kuşlar 2. Birbiri ardınca iade etmek, peş peşe geri çevirmek, tekrarlamak.

-U-

ubûr: 1. Geçmek, atlamak 2. Zorlamak 3. Suyun öte kısmına geçmek.

ulemâ: Âlimler, Osmanlı devrinde yüksek ilim ve fıkıh âlimleri, ilmiye mensubları.

ulyâ: Pek büyük, pek yüce, daha yüksek olan.

urûc: Yukarı çıkmak, yükselmek.

uşşâk: Âşıklar.

uyûn: 1. Gözler 2. Kaynaklar, pınarlar.

-Ü-

ülfet: Alışma, alışkanlık, birisiyle münasebette bulunmak, ünsiyet.

ünâs: Halk, insanlar.

üstüvâr: 1.Kuvvetli, dayanıklı, sağlam, muhkem 2.Güvenilir, itimad edilir.

-V-

vâhid: Bir, tek, biricik, eşi benzeri olmayan Allah (c.c) Ferid.

vâki‘: 1. Olan, düşen, konan, mevcud ve var olan 2. Geçmiş olan, geçen.

vâsi‘: 1. Geniş, enli, bol, engin, meydanlı 2. Her ihtiyacı olana vergisi kâfi ve bol bol ihsan eden, ilmi cümle eşyayı muhit, rızkı bütün mahlukata şâmil ve rahmeti bütün şeyleri kaplamış olan Allah (c.c).

vaz‘-ı haml: Doğurma.

vech: 1. Yüz, çehre, surat 2. Tarz, üslub 3. Her şeyin karşısında gelen ve karşısında olan 3. Tarih 4. Suret 5. Semt, cihet 6. Münasebet.

verâ: Halk, mahluk, yaratılmış olanlar.

-Y-

yârân: Dostlar, sadık arkadaşlar, sevgililer.

-Z-

zahm-dâr: Yaralı, mecruh.

zamîme: Ek, ilave, artırma, katma, ekleme.

ze‘âmet: 1. Şeref, şan 2. Yetiştirdikleri hayvanları ile birlikte harbe iştirak eden ve sipahi denen Osmanlı askerine öşrü alınmak üzere verilen en büyük tımar.

zenân: Kadınlar.

zeyn: Zinet, süs, süslemek.

zıyk: Dar, sıkıntılı.

zurefâ: Zarifler, tatlı ve nazik konuşan, kibar ve nazik hareket eden kimseler.

zülâl: 1. Saf, berrak, tatlı, hafif, güzel, soğuk su 1. Yumurta akı.

EKLER

Ek 1: Resimler

55

Anıt Park ve Karahisar Kalesi

⁵⁵ İl Haritası, Afyonkarahisar Belediyesi'nin resmi internet sitesinden alınmıştır.

Gedik Ahmet Paşa Camii

Gedik Ahmet Paşa Camii'nin Giriş Kısmı

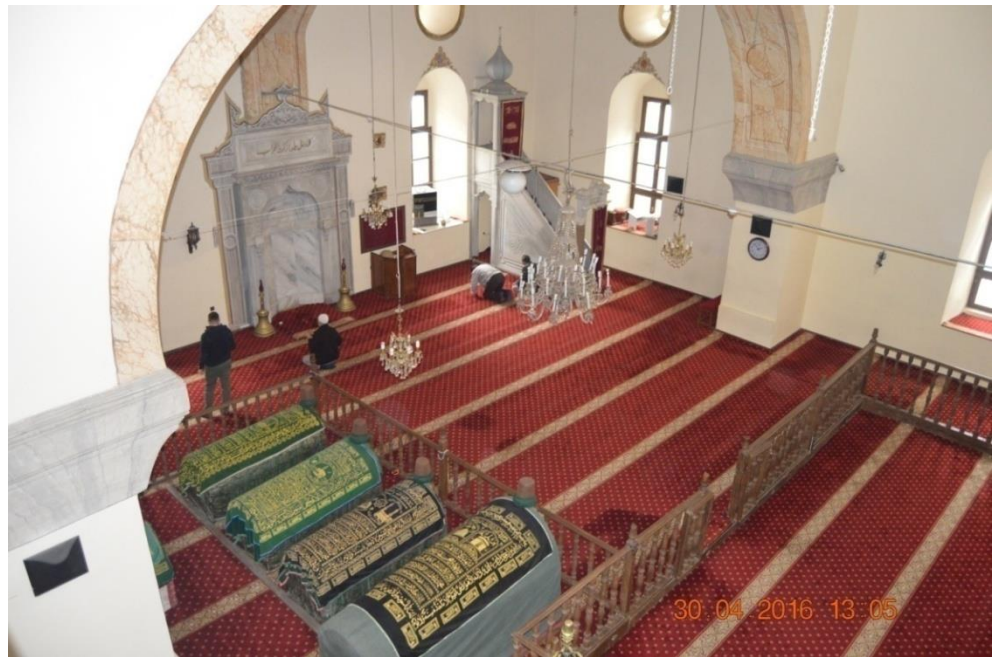
Ulu Camii

Ulu Camii'nin İç Mekânı

Mevlevihane Girişı

Mevlevihane (Mevlevi Camii) İç Mekân

Mevlevihane – Matbah Bölümü

Arap Camii

Arap Camii'nin H.1224 ve H.1269 Tarihli Tamir Kitabeleri

Kubbeli Mescit (şuan Camii)

Keçepazarı Camii İçinde Bulunan İmad Dede'nin Mezarı

Keçepazarı Camii İçinde Bulunan Hasan Karahisarî'nin Mezarı

Kırklar Makamı

Mescidi Yaptıran Şeyh Hasan Efendi'nin Türbesi

Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Hamamı – Erkekler Kısım

Karaca Ahmet Türbesi'nin İçinde Bulunan Sandukalardan Bir Kısım

Bedesten

Saipeler Sultan Türbesi'nin İçinde Bulunan Sandukalardan Bir Kısım

KAYNAKÇA

- ACUN, Fatma, (2001), “Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği”, **Belleten** LXV, Nisan, sayı: 242’den ayırbasım, Ankara
- AKKOYUN, Turan, (1997), **Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilâyeti Tarihçesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Basımevi, Afyon
- AKSOY, Mehmet ve İSKİT, Server, (1962), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nden En Güzel Seçmeler**, İskit Yayınevi, İstanbul
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, (2011), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden Seçmeler**, 2.Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- AYVERDİ, İlhan, (2006 - 2008), Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde **Misalli Türkçe Sözlük**, C. 1-2-3, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul * 1. ve 2. Cilt, 2. Baskı, 2006 ve 3. Cilt, 3.baskı, 2008
- BATMAZ, Efdal Şükrü, **Osmanlı Devleti’nde Kale Teşkilatına Genel Bakış**
- BULDUK, Üçler, (2013), **XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- DANKOFF, Robert, KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI Yücel, (2005), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi Derviş b. Mehmed Zıllî**, IX. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- DANKOFF, Robert, KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2003), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî**, VII. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- DANKOFF, Robert, KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2003), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî**, VIII. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- DANKOFF, Robert, KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2006), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî**, I.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

- DANKOFF, Robert, KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2007), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî**, X. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- DEVELLIOĞU, Ferit, (2010), **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 26. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara
- DURBAŞ, Refik, (2011), **Evliya Çelebi Acayip Öyküler**, 2.Baskı, Nesrin Yayınevi, İstanbul
- DURMA, Abdurrahim, (2009), **Evliyalar Şehri Afyonkarahisar**, Amasya
- Evliyâ Çelebi'ye Baba Nasîhati, **Yeni Kütahya**, (10 Nisan 2016)
- KAFALI YILMAZ, Fatma, (2009), **İç Batı Anadolu Bölümü'nün İklim Özellikleri ve İklim Değişikliğinin Tarımsal Üretime Etkileri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Ankara
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (1999), **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî**, III. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2001), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî**, IV. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2002), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî**, VI. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2010), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van**, 4.Kitap, 1.-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2011), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, 1.Kitap, 1.-2. Cilt, 6.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2012), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne**, 3. Kitap, 1.-2. Cilt, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (2014), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, 2. Kitap, 1.-2. Cilt, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

KAHRAMAN, Seyit Ali, (2002), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kanije**, 6. Kitap, 1.-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

KAHRAMAN, Seyit Ali, (2010), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp**, 5. Kitap, 1.-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

KAHRAMAN, Seyit Ali, (2010), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Eğri-Hatvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan-Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova**, 7. Kitap, 1.-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

KAHRAMAN, Seyit Ali, (2011), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümölcine-Kavala-Selanik-Tırhala-Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandiye-Elbasan-Ohri-Tekirdağı**, 8. Kitap, 1.-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

KAHRAMAN, Seyit Ali, (2011), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine**, 9. Kitap, 1.-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

- KAHRAMAN, Seyit Ali, (2011), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Mısır-Sudan-Habeşistan-Somali-Cibuti-Kenya-Tanzanya**, 10. Kitap, 1.-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KAHRAMAN, Seyit Ali, DAĞLI, Yücel ve SEZGİN, İbrahim, (2001), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Evliyâ Çelebi b. Değiş Mehmed Zıllî**, V.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KARAÖRS, Emre, (1992), **Evliya Çelebi Seyahatname**, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul
- KARAZEYBEK, Mustafa, POLAT, Zekif ve İLGAR, Yusuf (haz.), (2005), **Afyonkarahisar Vakıf Eserleri**, 1. Cilt, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar
- KURŞUN, Zekeriya, KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, (1999), **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Evliya Çelebi b. Değiş Mehmed Zıllî**, II. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KÜÇÜKKAYA, Mahmut Askeri, (2011), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tasavvuf**, Semerkand Basım Yayın Dağıtım, İstanbul
- ÖZÖN, Mustafa Nihat ve Nijat, (2005), **Evliya Çelebi Seyahatname (Gördüklerim)**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1-2-3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- SAMİ, Şemseddin, (2009), **Kâmûs-ı Türkî**, 4. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul
- SOYYER, Yılmaz, (1996), **Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği**, Seyran Kitap, İstanbul
- TEZCAN, Nuran ve Semih, (2011), **Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ULUDAĞ, Süleyman, (2012), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

UNUS, Sırrı, (2006), **Evliya Çelebi ve Seyahatname**, Sakarya Valiliği Kültür Yayınları, Sakarya

UYSAL, Ali Osman, (1993), **Afyon'da Üç Eser**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

YILDIRIM, Mehmet Zahit, (2003), “Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)”, Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara

YILMAZ, Coşkun, (2013), **Evliya Çelebi'nin Dünyası**, Mahya Yayıncılık, İstanbul

YILMAZ, Özer, (1999), **Afyon ve Çevresinin İklim Özellikleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Basımevi, Afyon

----- **Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi**, (2003), 3.Cilt, Ana Yayıncılık, İstanbul

----- **Türkçe Sözlük**, (2005), 10.Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

----- **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**

-----**Afyon İlinin Ekonomik Gelişmesi**, (1997), İktisadi Araştırmalar Vakfı, Afyon

-----**Afyonkarahisar Kütüğü**, (2001), 1. Cilt, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar

-----**Anadolu'nun Kilidi Afyon**, (2004), T.C Afyon Valiliği, Afyon

-----**Kur'an-ı Kerim Meâli**, (2005), 8.Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara

Elektronik Kaynaklar

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/912/11366.pdf>(31.10.2016)

<http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/02/afyonkarahisar-karahisar-i-sahib.html>(30.10.2016)

<http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/03/yesilhisar-develihisar-develi-karahisar.html>(30.10.2016)

<http://sosyodenemeler.blogspot.com.tr/2012/06/kureys-baba-turbesi-afyonkarahisar.html>(06.11.2016)

<http://sosyodenemeler.blogspot.com.tr/2012/09/sahipler-sultan-turbesi-afyonkarahisar.html> (06.11.2016)

http://www.afyonkarahisar.pol.tr/Sayfalar/afyon_cografi.aspx(08.06.2016)

<http://www.cografya.gen.tr/tr/afyonkarahisar/> (08.06.2016)

<http://www.cografya.gen.tr/tr/afyonkarahisar/tarihce.html> (08.06.2016)

<http://www.koylerimiz.info/afyonkarahisar/koyleri-131-suhut-koyleri.html>(06.11.2016)

<http://www.mesutsener.com.tr/index.php/osmanli-arsivinde-nallihan>(30.10. 2016)

<http://www.neredekal.com/sandikli-kalesi/> (01.11.2016)

<http://www.turkodasi.com/cografyasi/afyonun-cografi-ozellikleri.htm> (08.06.2016)

<http://www.turkodasi.com/cografyasi/afyonun-cografi-ozellikleri.htm> (08.06.2016)

<https://lavinya.net/galeri/hisar/sebinkarahisar.htm> (30.10.2016)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Afyonkarahisar>(08.06.2016)_https://tr.wikipedia.org/wiki/Anadolu_Eyaleti(30.10.2016)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Karahisar,_Nall%C4%B1han (30.10.2016)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tabakhane>(04.11.2016)

DİZİN

A

Abdullah Efendi, 72, 76, 109
 Abdullah Efendi Hanı, 72, 109
 Abdurrahim Efendi Camii, 71, 97, 98, 134
 AbûsîÇelebi, 63, 73
 Acem Han, 72, 109, 110
 Adeviye Hatun, 73
 Afyonkarahisar, v, viii, xi, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 47, 68, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 90, 91, 94, 95, 97, 98, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 169, 179, 180, 182, 183, 184
 Akçemen Köyü, 75, 119, 120
 Akmescit, 72, 103, 107, 134
 Alaca Hamam, 72, 106, 107, 134
 Ali Kayası, 76
 Ali Yaylası, 76
 Altuntaş Ovası, 70, 91
 Ambarlı Köyü, 75, 119, 120
 Anadolu Eyaleti, 68, 84, 126
 Anpınaz Köyü, 75, 119, 120
 Arap Camii, 71, 99, 101, 134, 173, 174
 Atlıpınar Kayası, 75, 120
 Atpazarı Camii, 71, 98, 99, 134

B

Bahşi Baba, 64, 74, 114
 Bîsütun Dağı, 37, 70, 91
 Boyalı Köyü, viii, 76, 121
 Bursa, 13, 16, 24, 26, 32, 47, 60, 71, 126, 181

C

Cemaleddin Hamamı, 72, 106, 107, 134

Ç

Çapak Köyü, 75, 119, 120
 Çarşı Camii, 77, 123
 Çatalbaş Paşa Hanı, 72, 110

Çavuşlar Mescidi, 72, 103, 134
 Çay kazası, 68, 86
 Çıkrık Köyü, 75, 119, 120
 Çiftelerli Osman Paşa Hanı, 72, 110

D

Dağıstan, 25, 43, 44, 181
 Defterhane-i Sultanî, 68
 Demavend Dağı, 37, 69, 88, 89
 Devranî Çelebi, 75

E

Esen Çeşme Mescidi, 72, 103, 134
 Eski Yeni Hamam, 72, 106, 107, 134

F

Fileoğlu Camii, 71, 97, 98, 134

G

Gazi Sinan Paşa, 77
 Gedik Ahmed Paşa Camii, 71, 95, 97, 134
 Germiyan Camii, 76, 120, 121
 Gökçekler Kayası, 75, 120

H

Hacı Üveys Hanı, 72, 109
 Hatun Hanım, 75, 117
 Hazret-i Hızır Makamı, 75, 118, 119
 Hazret-i Karaca Ahmed Sultan, 75, 115
 Hızırlık Dağı, 71, 75, 76, 93, 118, 119
 Hint, 75, 114
 Hünkâr Camii, 69, 89, 90, 133

İ

İdris Köyü, 75, 119, 120
 İmaret Hamamı, 72, 106, 134
 İrem Bağlı Çatalbaş Paşa Sarayı, 94, 134
 İzmir, viii, 16, 26, 47, 65, 68, 76, 120, 181

K

Kadı Hamamı, 72, 106, 107, 109, 134
 Kadın Ana, 65, 76
 Kadınana Suyu, 73, 110, 111
 Kapalı Mescit, 72, 103, 134
 Kapan Hanı, 72, 109, 110
 Kara Camii, 97, 98, 134
 Kara Haydaroğlu, 63, 74, 113
 Karahisar-ı Sahip, viii, 68, 74, 76
 Karamık kazası, 68, 86
 Kaya Mahallesi, 74, 113
 Keçepazarı Camii, 72, 97, 102, 134, 175
 Kırklar Kayası, 76, 120
 Kırklar Makamı, 48, 69, 90, 91, 176
 Kızlarağası Abbas Ağa, 72, 106, 107
 Komardis Köyü, 75, 119, 120
 Konya, 3, 18, 34, 59, 64, 70, 75, 91, 93, 111, 118, 181
 Kubbeli Mescid, 103

L

LeccîÇelebi, 63, 74, 113

M

Merdümeç Sultan, 75, 118, 119
 Meşrebî Çelebi, 63, 74, 113
 Mez'îÇelebi, 63
 Moğol, 75, 111, 114, 115
 Molla Abdullah-ı Akşehrî, 75, 118

N

Nevmî Çelebi, 74, 113
 Nevmîzade Şûmî Çelebi, 74

O

Orta Sivri, 64, 65, 75, 118, 119, 120
 Osman Paşazâde, 76
 Otpazarı, 71, 97, 98

Ö

Özbek, 17, 18, 75, 114

P

Paşa Sarayı, 72, 94, 106

S

Sahibler Sultan, 75, 118
 Sandıklı Kasabası, ix, 77, 123
 Selçuklu Sultanı Alâeddin, 68, 86
 Selim Han, 42, 75, 114
 Sepsen Köyü, 75, 119, 120
 Seyyid Gazi, 70, 91, 129
 Sıçanlı kazası, 68, 76, 86
 Sinan Paşa Köyü, viii, 77, 121, 122, 123
 Sinan Sultan, 75, 118
 Sinop, 30, 32, 60, 71, 95
 Sultan Alâeddin kızı Âsiye Hanım, 75, 117
 Sultan Keykubad Camii, 69, 90
 Sultan Orhan, 68, 75, 86, 115, 116

Ş

Şahrah Sultan, 75, 117
 Şehir kazası, 68, 86
 Şuhut Kasabası, viii, 76, 120, 121

T

Tabahane Hamamı, 72, 106, 107

U

Ulu Camii, 71, 89, 90, 94, 97, 101, 123, 134, 171
 Uzamî Efendi, 74

V

Veznî Çelebi, 113

Y

Yahşi Baba, 64, 74, 114
 Yârânlar Sultan, 75, 118, 119
 Yeni Abdullah Efendi Mescidi, 72, 103, 134

Z

Zengibar Kalesi, 70, 92

